СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

П 7

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

9

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боню Ангелов (отг. редактор), Лиляна Грашева,
Петър Динеков, Христо Кодов

Адрес на редакцията: Старобългарска литература
Институт за литература, кв. „Гео Милев“, ул. „Акад. Г. Бончев“, IX бл.

© Институт за литература
1981
c/o Jusautor, Sofia

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Технически редактор *Д. Калинова* Коректор *Ел. Котева*
Изд. индекс 8183 Дадена за набор на 21. IV. 1981 г. Подп. за печат 16. IX. 1981 г.
700×100/16 Тираж 700 Печ. коли 9,25 Изд. коли 11,99 УИК 14,90 Цена 2,32 лв.
Печатница на БАН—1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“ Поръчка № 247

Код 28 $\frac{9535322311}{5064-6-81}$
82 Б (05)

литер.

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА 9 · СОФИЯ · 1981

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ—ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Пр. 2562/82

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

СЪДЪРЖАНИЕ

Ангелина Минчева — За текста на Македонския кирилски лист и неговия автор 3
Иван Добрев — Съдържа ли Македонският кирилски лист откъс от произведение на Константин-Кирил Философ за преводаческото изкуство? 20

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

Красимир Станчев, Аксиния Джурова — Археографски бележки от Националната библиотека в Атина 33
Румяна Павлова — Към въпроса за книжовното наследство на Петър Черноризец 76
Матея Матеич — Хилендарски препис на „Слово за Сретение“ от Йоан Екзарх . 82
Анисава Милтенова — Апокрифът за борбата на архангел Михаил със Сатанаил в две редакции 98

ПРЕГЛЕД

Боряна Христова — Първи семинар по славянска палеография 114
Татяна Мострова — Международна прослава на Йоан Екзарх Български 117

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Георги Данчев — Петър Динеков. „Похвала на старата българска литература“. С., 1979 122
Ана Стойкова — Куйо М. Куев. „Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете“. С., 1979 125
Георги Петков — Ново изследване за Димитър Кантакузин 127

БИБЛИОГРАФИЯ

Донка Илинова — Публикации по старобългарска литература и култура, излезли в България през 1979 г. 130

ЗА ТЕКСТА НА МАКЕДОНСКИЯ КИРИЛСКИ ЛИСТ И НЕГОВИЯ АВТОР

АНГЕЛИНА МИНЧЕВА

В памет на Андре Ваян

Изучаването на Македонския кирилски лист (МКЛ) започва преди повече от 100 години, когато известният руски учен И. И. Срезневски публикува в 1863 г. за пръв път неговия текст.[1] Оттогава дълго време съдържанието на този старобългарски паметник се свързва с името на Йоан Екзарх Български. И. И. Срезневски, а по-късно и Г. А. Илински, който прави в 1906 г. критическо издание на листа, определят неговия текст като извлечение от „Пролога“ на Йоан Екзарх към превода на Богословието на Йоан Дамаскин.[2] Все пак Илински отбелязва, че авторът на МКЛ е имал свободно отношение към Пролога: „Наш аноним не списывал „Пролог“ Иоанна Экзарха, а или цитировал его по памяти, или только компилировал.“[3] Като има пред вид разликите в двата текста, В. Ягич допуска, че МКЛ „не представляет собою труда Иоанна Экзарха болгарского, а только вставку из его предисловия в чье-то особое рассуждение“[4].

В 1948 г. френският палеославист А. Ваян изказва хипотеза, на кого може да принадлежи това „разсъждение“ и към какво се отнася. Същевременно той предлага и своя реконструкция на текста, като използува най-добре запазените редове и общите цитати и места с „Пролога“ на Йоан Екзарх.[5] А. Ваян отхвърля категорично мнението, че оригинален и първоначален е текстът на Йоан Екзарх и че авторът на МКЛ е използувал „Пролога“ за съставянето на своето разсъждение. От неговата аргументация става ясно, че: а) пасажите на МКЛ, които са ясни сами по себе си или представят цитати, имат за предмет евангелието и превода на евангелския текст;[6] б) примерите за разликите в граматическия род, които биха представяли трудност за преводача и са илюстрирани с различни думи в „Пролога“ и МКЛ, в Листа са взети от евангелския текст и се отнасят до названия, имащи алегорично значение. Очевиден е случаят с рѣка и звѣзда, чийто женски род се противопоставя на гр. *ποταμός*, *ἀστήρ* от мъжки род. Преводаческата трудност се отнася до стиховете Мт 7.25—27 и Мт 2.9, където реките и ветровете символизират демони, а звездата — ангел именно въз основа на мъжкия род на гръцките думи.[7] Част от примерите в „Пролога“, при които може да се предположи трудност от подобен род, също визират евангелския текст (Мт 2.1: дьнь — *ἡμέρα*, Лк 1.78: въстокъ — *ἀνατολή* (за *Σοφία* „мъдрост“), Мт 25.32: вьси ѩзыци — *πάντα τὰ ἔθνη* — в отношение към следващото допълнение ѩ — *αὐτούς*).[8] Препоръката да се превежда *πάντα ταῦτα* с ед. ч. вьсє сє придєть (за Мт 23.36) също отразява преводаческата техника на евангелието, а всички примери влизат в състава на апракоса (Мт 2.9, 23.36, 25.32, Лк 6.48, Мт 7.25 — и в четириевангелието).[9]

Заключителният извод на Ваян, построен върху логично и подробно обосновани съпоставки и разсъждения, се възприема след това от много слависти:[10] в МКЛ се е запазила част от предисловие към превода на изборното евангелие. Отношението с „Пролога“ е обратно, т. е. Йоан Екзарх е използувал автора на това предисловие, който очевидно е бил преводач и на самия евангелски текст, познавал е отлично богословската литература и историята на евангелските преводи. Така възниква предположението за още едно оригинално произведение на старобългарската литература, което трябва да бъде свързано с книжовната дейност на Константин-Кирил. Ваян смята, че то е било написано най-напред на гръцки език и е било предназначено за онези гръцки среди, които са имали отношение към покръстването на славяните. Скоро този вид „предговор“ е бил преведен — не особено добре — и на старобългарски и именно този текст е имал на разположение Йоан Екзарх.

Следващата много съществена крачка беше направена от немския славист К. Трост.[11] Аспектът, в който той съпоставя МКЛ и „Пролога“ на Йоан Екзарх, потвърждава заключението на Ваян за авторството на Константин-Кирил — този път от гледище на различните преводачески концепции, изложени в два текста. И в двете съчинения се защищава принципът при превод от един език на друг да се запазва смисълът и същевременно се подчертава, че не е възможно осъществяване на напълно идентичен в семантично и формално отношение превод. По тези причини превеждащият трябва да се стреми към постигане на смисъла на изходния текст и към идентичност на съдържанието. В МКЛ се защищава дословна вярност = инвариантен в изразните средства превод (wortgetreue = ausdrucksinvariante Übersetzung), превеждане дума срещу дума, като усилията на автора му са насочени към обяснение на изключенията от този принцип. В „Пролога“ се развива идеята за интерпретиращо, отдалечаващо се в езиково отношение от гръцкия оригинал предаване на по-големи съчетания и свързвания, при което основна роля играе варирането на израза и двойното изразяване (Ausdruckvariation und Ausdruckverdoppelung).[12] Напълно в духа на преводаческата практика на Константин-Кирил стои изискването за идентичен по смисъл и съответствуващ по израз превод (eine sinnidentische und zugleich ausdrucksentsprechende Übersetzung) и за уравновесено отношение между изходния гръцки и представящия цел на превода славянски език (ein ausgewogenes Verhältnis von griech. Ausgangs- und slav. Zielsprache), което напълно отговаря на характера и високите качества на Кирило-Методиевите преводи.[13] Както показва разборът на Трост, общият за двете съчинения цитат от Дионисий Ареопагит е използуван с различна цел, а цитатът от апостол Павел, който липсва в „Пролога“, в МКЛ се отнася към аргументите срещу формалистичния начин на превод и има за цел да оправдае необходимите за спазване на смисъла отклонения от пословния превод.[14] К. Трост също стига до извода на Ваян, че Йоан Екзарх е използувал съвършено съзнателно съчинението на Константин-Кирил, като е избрал това, което е отговаряло на неговите собствени възгледи. Той приема и предположението на Ваян, че това предисловие на Константин-Кирил е било оформено (konzipiert) на гръцки, но смята, че вторият момент — написването на самия текст на гръцки, превеждането му на старобългарски и кръгът, за който е било предназначено, се нуждае от още изследвания и критически проверки. За разлика от Ваян Трост е склонен да приеме за адресати славянските сътрудници и ученици на Кирил и Методий и не изключва възможността Кирил сам да е превел своя текст, макар и не особено сполучливо.[15]

Интересни съображения за средновековните преводачески концепции и връзката им с МКЛ и „Пролога“ на Йоан Екзарх се излагат в кратката статия на А. Наумов.[16] За съжаление на автора не е била известна излязлата по-рано работа на Трост, поради което той не е могъл да вземе отношение към изказаните в нея мнения. А. Наумов обръща внимание на обстоятелството, че в своя „Пролог“ Йоан Екзарх е използувал предисловието към книгата на Сирах, в което се защищава концепцията на Дионисий Ареопагит за смисловия превод, и дава отговор на въпроса, защо у Йоан Екзарх се появяват примери като рѣка и жаба. Те не трябва да се смятат за произволна измислица на Йоан Екзарх в това съчетание, защото стоят заедно в Изход 8.3; 8,9 и в Псалтира 77,44; 45 и евентуално са могли да представят преводачески проблем. По отношение на въпроса за различията в двата текста заслужава внимание предположението на Наумов, че едно по-общо съчинение за принципите на първите славянски преводи (може би написано на гръцки) е било интерпретирано по различен начин в Охридския и в Преславския книжовен център.[17]

Този кратък преглед на съществуващите мнения за отношението между МКЛ и „Пролога“ на Йоан Екзарх показва, че въпреки фрагментарния си характер МКЛ е дал достатъчна база за сравнение с „Пролога“ в текстологичен аспект и за заключения за неговото съдържание. Доказателствата, посочени от А. Ваян и К. Трост в полза на авторството на Константин-Кирил, са мотивирани достатъчно от текста на МКЛ според изданието на Г. Илински. При всички тези изследвания обаче авторите използуват убедително и прецизно направената реконструкция на А. Ваян, която досега остава единственият опит за текстологическо идентифициране на МКЛ. Не са известни други преписи от същото съчинение, а самият ръкопис е бил труден за разчитане в запазената част на пергамента още при издаването му от Срезневски и Илински. Трудности от подобен род не са новост в изследванията върху началния период на старобългарската писменост, но с тях не се отстраняват няколко съществени въпроса, които остават открити при проучването на МКЛ: 1. В каква степен е достоверна реконструкцията на А. Ваян. 2. Дали старобългарският текст на МКЛ е превод от гръцки и ако това е така, какво може да се каже за качествата на този превод,като се имат пред вид като отделна група влизащите в него цитати. 3. Доколко е възможна езикова характеристика на паметника на фона на другите старобългарски ръкописи, в какво отношение се намира една такава характеристика към предположенията за неговия автор.

Едно щастливо обстоятелство дава възможност да се направи опит за частичен отговор на поставените въпроси въз основа на допълнително разчетени места от текста на МКЛ. За това дължа специална благодарност на фотолабораторията на библиотеката на АН на СССР в Ленинград, където бяха направени по моя молба снимки на ръкописа с особена техника. С помощта на тези снимки ми се удаде да допълня и коригирам текста на МКЛ, известен на славистите по изданието на Г. Илински. Допълненията дават по-надеждна основа за литературно-текстологическата интерпретация на текста и даже за анализ на неговите езикови особености. Резултатите от допълнително разчетените места могат да се разпределят в три групи:

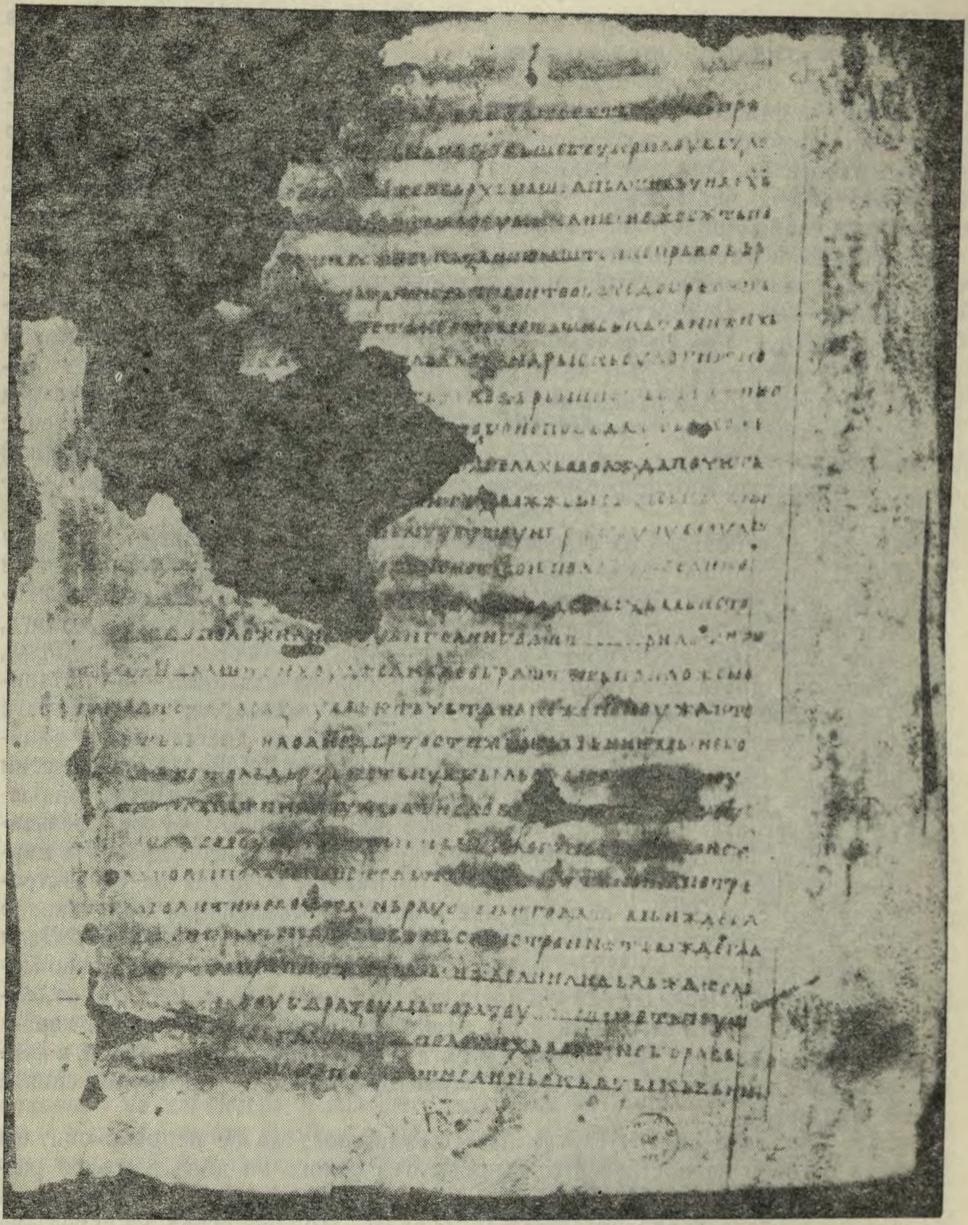

Македонски кирилски лист А

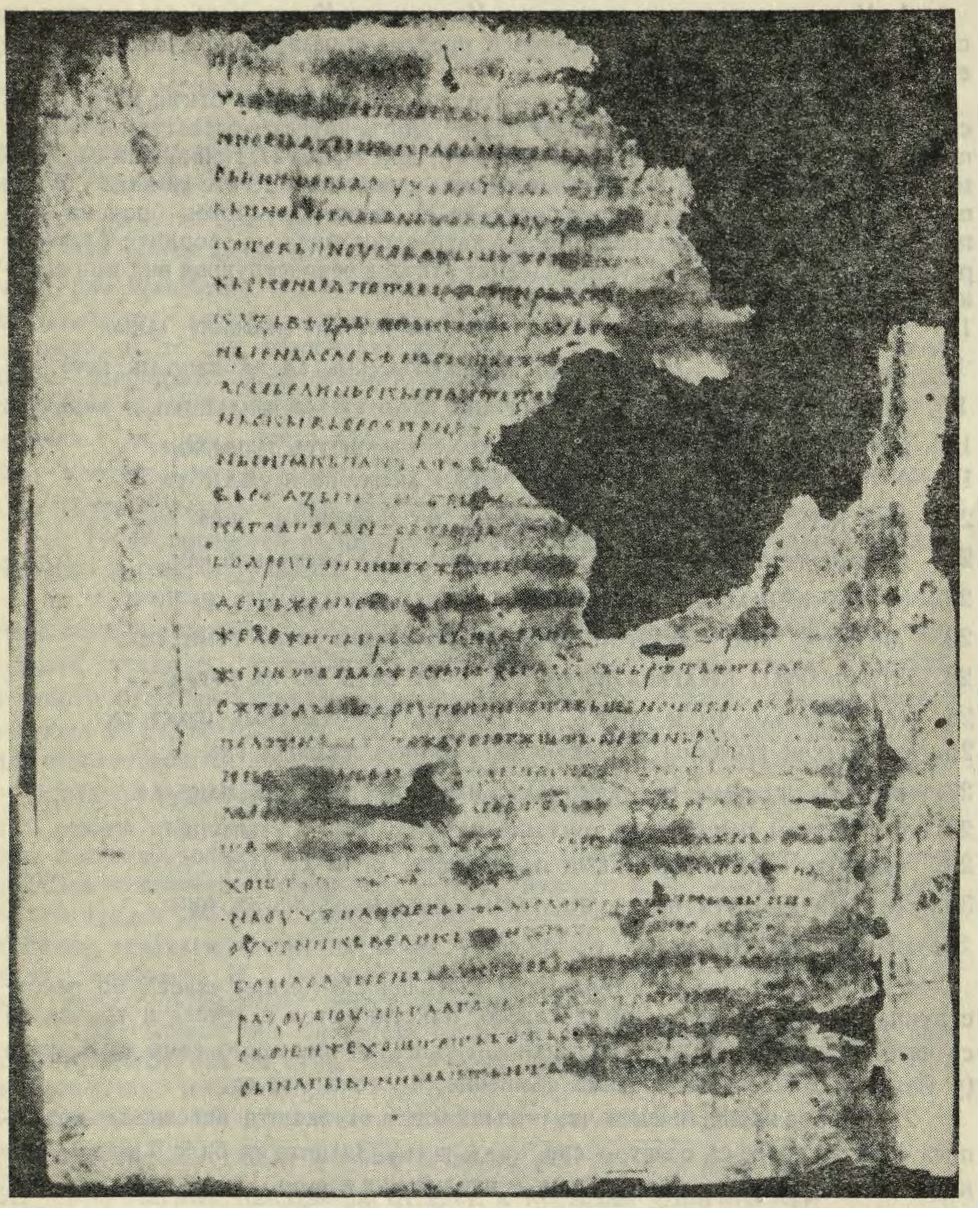

Македонски кирилски лист Б

А. Указания за авторството на Константин-Кирил и за определяне на съдържанието на МКЛ като възможен предговор-разяснение към превода на евангелския текст.

Нови сведения за това се съдържат в най-цялостния откъс на първата страница — от ред 15 до края (30 ред).[18] Допълнително разчетени букви се появяват на редовете 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27. Най-важни са фрагментите в края на ред 22 и началото на следващия 23-и. Новите букви позволяват с доста голяма сигурност да се допълнят според броя на знаците размитите или откъснати места, като с помощта на опорните букви се реконструират и отделни думи.[19] Целият откъс в реконструиран вид има следното съдържание:

А 15 . . . . . д . . . . (сл)ово не истовоѥ положено єлико
16 . . . . мь . . . . . (под)ьвизахьмь сѧ да быхьмь исто
17 (воѥ) сл(о)во положили в(ь є)ѵангелии боѧштте сѧ приложити
18 (слово) и да аште и хоудѣ сѧ кьде обраштеть приложено
19 (ѥ им)ѧ то то да разоумѣѥть чьтѫи акоже по ноужди то
20 (сѧ) ѥсть сьтворило а не дързостиѫ ни сьмѣнииѥмь. небо
21 (ни)кьтоже толь дързь ѥсть и забыль с(ѧ) акоже без ноу
22 (ж)д(ѧ пр)илагати или оуимати слове(са ськ)аз(ан)иѣ єѵ
23. анг(елиѣ) томоу оучитель ѥгда и ѕѣло гонѧ ѣ не тѣми сѫ
24. т(ъ г)лаголы полагана истовьими не бо сѫть ны на потрѣ
25. (бѫ) глаголи ти и словеса. нь разоумь ѥго да тѣмь ижде сѧ
26. п(р)илоучи грьчьскы и словѣньскы строниѣ тѣмжде гла
27. г(о)льмь то тако ѥ положихьмь. ижде ли или дьльжаѥ сло
28. (во бѣ или по)гоубѧ разоум. то разоума сѧ не отьпоуш
29. (тѧште ни)ѣмь глагольмь положихьмь ѥ. не бо равь
30. (нѣ) сѧ м(о)жеть присно полагати єлиньскь ѧзыкь вь инь
Б 31. прѣла(га)ѥмь а и вь . . . .

1. 17-и ред: в своя превод Ваян допълня „le (terme) exact", но реконструира само исто(воѥ). „Допълнението" наистина стои в текста и трябва да се чете като слово. Между положили и (є)ѵангелии има място само за 3 знака (у Ваян— 7!) и се чете в. Няма съмнение, че това е пр. вь.

2. 18-и ред: Ваян очаква что (в същност чьто, защото навсякъде в ръкописа слабите ерове се пазят — срв. кьде, вьсѣ). Знаците са били 5 и за нѣчьто няма място. Допущам слово, но не е изключено и чьто.

3. 19-и ред: пред то ясно се чете ѧ, поради което предлагам имѧ. Корекцията на Ваян на чьтѫ в чьтѫи се потвърждава сега и от ръкописа.

4. 20-и ред: корекцията на Ваян се потвърждава, като пред ѥсть има място за още два знака — без съмнение сѧ, с което конструкцията става напълно правилна.

5. 21-ви ред: съществено изменен е краят и началото на следващия 22-ри ред. Ваян заедно със Срезневски и Илински чете и възстановява дързноу (ти) прилагати. Но в свободното място могат да се съберат само 3 знака, на следващия ред като втора буква се чете д, а след нея е имало 3, а не

2 знака, и се чете. Срв. и ред 19: по ноужди, което се противопоставя логично на бєз ноужда.

6. 22—23-и ред: поправката е много важна. Предположението на Ваян, че тук се споменава Моисей — мωуси, напълно отпада. Илински правилно е разчел єу, което се потвърждава и от началото на ред 23, където добре се вижда анг — думата без съмнение е єуангелиѥ. Между єу и слов се четат още є, аз, иѣ, които дават основание да се предположи словєса съказаниѣ єуангелиѣ или єуангелиоу. В този контекст съчетанието томоу оучитель придобива съвсем друг смисъл — това не е Моисей, който така ни учи (според Ваян), а учител, който сам проповядва или учи по евангелието и затова не може да си позволи да добавя или да отнема думи от неговия текст. На обратната страна на Листа на ред 21 и 22 също става дума за съказаниѣ, а ред 22 започва с вь єуа, което дава основание да се уточни реконструкцията на Ваян в смисъл небонь разоума и(хъ рад)и прѣлагаѥмь (съка)заниа си вьсѣ, а не тьчиѫ (глаголь — или глаголы — иже) вь єуа(нгелии).

Б. Текстологически въпроси, свързани с поправки към изданието на Г. Илински и реконструкцията на А. Ваян.

1. В тройката прилагателни красьнь, гьрдь, главьнь, характеризиращи свойствата на думите, последното прилагателно гласи славьнь (у Йоан Екзарх красьнъ, страшьнъ, чьстьнъ). По значение то добре съответствува на използуваното от Йоан Екзарх чьстьнъ,[20] но, от друга страна, отново поставя въпроса за структурата на тази според Трост риторична амплификация, у двамата автора и значенията на думите в двойката гьрдь — страшьнъ.[21] К. Трост определя гръдъ като съответствие на гр. *ὑπερήφανος* в значение „erhaben“ и го отнася към индивидуалната преводаческа практика на Константин-Кирил, която е създала посоченото значение на старобългарската дума („тържествен, величествен, възвишен“). Затруднението идва оттам, че значението на стб. гръдъ „erhaben“ (такъв превод е посочен и у С.-А. наред с übermütig, hoffärtig, schauererregend) не може да възникне по подобие на значението на гр. *ὑπερήφανος*. И в новозаветния гръцки, и в патристичната литература тази дума се употребява само в негативен смисъл.[22]

2. По-пълният вид на текста от Б ред 19—30 също се отнася двояко към реконструкция на Ваян, както може да се види от съпоставката му с неговия текст и коментар:[23]

Б 19. сѫть. да мы дроугоици оставьше истовоѥ слово ра(зоумь)
20. положихьмь тажде могѫшть. небонь разоума и(хь рад)
21. и прѣлагѥмь (съка)заниа си вьсѣ а не тьчиѫ (глаголы иже)
22. вь єуа(нгелии се бо а)постоль или пауль оучить рекы а . . . . . .
23. тьж . . . (па)че(вьсѣхь вась ѧ)зыкы глаголѫ нь вь (цьркьви)
24. хоштѫ пѧть слов(есь оумо)мь своимь глаголати да (ины)
25. наоучѫ или несьвѣды словесь ѧз(ь)ікьмь. и па(уловь)
26. оученикь великьи дионусии (глаго)леть (рекы ѥсть)
27. бо плода не имѧ акоже мьнѫ(и)криво зѣло еже (не силѣ)
28. разоумоу. нь глагольмь сьмотрити. (и се нѣсть . . . . .) ?

29. своѥ нже хоштеть божьствьноѥ разоу(мѣтн. нь нже гла)

30. сы нагы вьнимаѥть. н тажє дожн до слоухоу(нє мнноужшта)

Текстологическите въпроси, които възникват преди всичко във връзка с двата цитата (на апостол Павел и Дионисий Ареопагит), стоят в тясна зависимост и с езиковата характеристика на МКЛ. Едно любопитно потвърждение на филологическия усет на А. Ваян представя новоразчетеното име на Дионисий, за което е изказано предположение в коментара на Ваян.[24]

а) От сравнението с „Пролога“ е ясно, че цитатът от Дионисий Ареопагит тук е даден в друг превод. Разликите са лексикални, синтактични и в техниката на превода:

Гл. *προσέχω* се провежда с гл. съмотрнтн (у Йоан Екзарх — вънимати). Двата текста използуват за *σκαιὸν* крнво, но в МКЛ е добавено ѕѣло. В класическите старобългарски паметници думата не е засвидетелствувана. За *Ἔστι …ἄλογον* стои съответно (ѥсть) бо плода не нма (МКЛ) н есть неплодьно (Йоан Екзарх). Ваян отново е прав, когато подозира, че в изданието на Илински нма стои погрешно вместо нмы. Знакът ѧ, който се чете на снимката, се появява вместо ы още три пъти в определени морфологически позиции. В коментара на „Пролога“ Л. Садник[25] отбелязва, че у Йоан Екзарх *ἄλογος* означава явно само „sprachlos“ съответно „ohne Wort“ или той е имал на разположение друг гръцки оригинал. Според речника на С.-А. думата се среща в Син. евх. и в Супр. сб. със значение „unfruchtbar, der Unfruchtbarkeit“, плодъ означава „Frucht“. И в двата варианта на цитата старобългарските съответствия звучат малко неочаквано. Струва ми се, че абстрактното значение на гр. дума по-добре е предадено в МКЛ с описателния израз плода не нмы. За да се изясни обаче мотивировката за такова преводаческо решение (очевидно е, че и в двата варианта на цитата връзката със славянската дума плодъ не е възникнала случайно), необходимо би било да се систематизират използуваните в преводите съответствия на *ἄλογος*. Думата е особено широко употребявана в патристичната литература и значенията ѝ варират около „неразумен, без разум, лишен от разум, срещу разума“[26]. Оттук може да се предположи, че нормалният ѝ превод при Йоан Екзарх в смисъл на „лишен от говор, думи; без (собствен) език“ почива върху етимологическото съответствие *λόγος* — слово, реч, говорене, дума. Съобразно тази старобългарска традиция в превода на Исай Серски от 1371 г. стои бесловесьнъ: Єсть оубо бесловесно…[27] При превода на *σκαιός* с крнвъ подходът на преводачите съвпада, но и това решение не е единствено възможното, както може да се види от превода на Исай Серски: Ꙗко мню, н стропотно. Значението на крнво трябва да се схваща като „погрешно“ — както е предадено у Л. Садник в немския превод с falsch. По отношение на цитирания гръцки текст на Дионисий Ареопагит МКЛ се отличава с по-свободен словоред в израза (снлѣ) разоумоу нь глагольмь сьмотрнтн, докато Йоан Екзарх следва гръцкия. Подобно е положението и в следващото нѣсть своѥ нже хоштеть божьствьноѥ разоу(мѣтн), където заслужава внимание и единственото число (в гр. и в „Пролога“ — множествено), като в превода в МКЛ на *τὰ θεῖα* с ед. ч. може да се търси продължение на паралела вьсе се — *πάντα ταῦτα*, характерно за техниката на евангелския превод.

б) Много по-неясен е цитатът от посланието на апостол Павел — I Кор. XIV 18—19. Както е известно, той се среща и в XVI гл. на ЖК, и в „Прогласа“ към евангелието, като навсякъде вариантите му са различни. Най-свободно е предаването на цитата в „Прогласа“, където се изпуща първата му част: ѩко хоцю словесь петь нздрецін./ да н в'се братнѩ разоумѣють неже т'моу словесь неразоумьнь.[28] За облика на цитата в МКЛ е важна употребата на местоим. свон (така и в Хилендарския препис на ЖК), срещу което в преписа на Владислав Граматик и в църковнославянския текст на апостола се употребява мон в (Слепч. ап. местоимението е изпуснато). Особеност само на МКЛ е употребата на нлн за гр. ἤ в значение на „отколкото“ срещу нежелн в Слепч. ап., ЖК и „Прогласа“. Ваян смята превода с нлн за калка, възникнала независимо от двата други превода на ап., макар че и това място влиза в състава на изборния апостол, чийто превод според ЖМ също е направен от Кирил. МКЛ се отделя и с употребата на несьвѣда в зн. „безброй“, на което в посочените текстове съответствува тьма.

в) Във връзка с началото на първата страница на МКЛ възниква въпрос от текстуален характер: вьрхь нашеѥ пьлтн вьзнде х҃ь (на небо проповѣда) сватоѥ се еуангелнѥ. Ваян смята вьрхь за предлог и се учудва, че не е в нормалната форма за местен п. врьхоу.[29] В речника на С.-А. вьрхь правилно е отнесено към съществителното име, а в SJS МКЛ неправилно е посочен освен към съществителното и към предлога. Мястото има текстуален паралел, на който досега не е обръщано внимание, в словото на Йоан Екзарх за Възнесение (в преписа на Успенския сб.): д҃ньс бо вьрьхъ н начатъкъ нашеѩ плътн на н҃бо х҃съ възнесе.[30] Би било прибързано да се правят заключения, че се касае за оригинален текст на Йоан Екзарх, защото почти същата формулировка стои и у Йоан Златоуст, слово на съшьствнѥ с҃тго д҃ха: възнесе г҃ь начало плътн нашеѩ. н съсъла д҃ха с҃тааго (Усп. сб., с. 453). Йоан Екзарх перифразира в своето слово малко по-нататък същата мисъл: д҃ньс бо нночадын с҃нъ б҃жнн. начало плътн нашеѩ юже прнѩ ѡт насъ. къ о҃цю възнесе (с. 431, л. 264б). Неотдавна М. Капалдо посочи гръцките извори на това Екзархово слово, в които се намират съответствия и на двете места: *ἐπειδὴ σήμερον τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου φυράματος τουτέστι τὴν σάρκα ἐν οὐρανοῖς χριστὸς ἀνήγαγε; τὴν ἀπαρχὴν τῆς φύσεος, ..., προσενήνοχεν ...*[31]. Трудно е да се каже на кого принадлежи допълнението вьрхь — на Йоан Екзарх или на автора на МКЛ, а не е изключено да е било заето и от някакъв трети източник. Но няма съмнение, че авторът говори за празника Възнесение, който предшествува, както е известно, подаряването на народите способност да говорят различни езици и цитираните по-нататък указания на апостол Павел. От А. Ваян беше вече посочено, че става дума за стиха Мр 16.15: „идете по цял свят и проповядвайте евангелието на всички твари“[32] — наставление на Христос, отправено към неговите ученици непосредствено преди възнесението. В метафората вьрхь нашеѥ пьлтн може би се крие и връзка с теологическото схващане за Христос като втори Адам (Христос човек), който възвръща на човешкия род първоначалната чест и достойнство, които е имал преди изгонването на Адам от рая. Според К. Гривец на това схващане е бил поддръжник и Константин-Кирил.[33] В такъв случай това би било още едно указание за неговото авторство.

В. Езикови особености на МКЛ.

а) Независимо от краткия текст в МКЛ са засвидетелствувани хапакси и някои по-редки употреби на думи, известни и според други старобългарски ръкописи. Към отбелязаните у С.—А. хапакси зъловѣрьнъ, оунимати, нар. словѣньскꙑ трябва да се добавят още глаголът прилоучити и формалният вариант на пакꙑ — пакъ (днешната форма на това наречие в бълг. език). Една от редките е употребата на гонити в преносно значение „стремя се към нещо, търся“ (втората група примери в SJS, срв. облъıгаахѫ мѩ зане гонѣахъ благостꙑнѭ Син. пс. 37.21). В това отношение важна е приликата на МКЛ с „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, където са добре засвидетелствувани зъловѣрьнъ, оунимати и прилоучити.[34]

б) За цитатите трябва да се има пред вид, че те биха могли да бъдат заети в готов текст от намиращите се в употреба преводи. По отношение на Дионисиевия цитат Хелмут Кайперт убедително показа, че той по всяка вероятност е зает не директно от съчинението на Дионисий Ареопагит, а от някой от известните византийски сборници-антологии (флорилегии): точно при това място се касае за locuc classicus, който се употребява често във византийската литература, когато е небходимо „да се омаловажи догматичната значимост на различаващите се езиково начини на изказ.“[35] Не е изключено и между старобългарските преводни произведения да е имало вече такъв сборник, откъдето тази версия на цитата е попаднала в МКЛ. Трябва да се отбележи лексикалното сходство на цитатите със Супр. сб.: единствено в него се среща думата несъвѣда (1 път) и прил. несъвѣдьнъ, наречие дожи и употреба на съмотрити за гр. *προσέχω* (1 случай), в значение „обръщам внимание“ (193.17). Тук също, във всички тези случаи, с МКЛ и Супр. се съгласува и „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, като на него са известни и форми несъвѣдимъ и несъвѣдомъ (за съмотрити вж. 10 с 6 и 13 d 8). В авторския текст на МКЛ лексикален паралел МКЛ — Супр. — „Шестоднев“ представя наречието небонъ.

в) В Супр. сб. се намира паралел и за една морфологическа странност на МКЛ — форма от местоим. тъ — тѧже за ж. мн. им. или м. мн. вин. ты — , тыѧже. В реконструкцията Ваян възстановява т(ыѧ же) и смята тѧ за лошо четене или изменение (с. 11, заб. 15) В Супр. 373.14 е засвидетелствувана същата форма: да ꙗмаже не можетъ. то и тѧ къ немогѫштоуоумоу ихъ прилагаѭтъ (в гр. текст *αὗται*, но в старобългарския превод цялото изречение е променено поради хаплография, поради което в забележките Северянов поправя формата на тѧ). Особеният знак ѧ се среща в МКЛ още три пъти, от които и в другите два случая—след т(А 2, А 19) и в причастната форма имѧ за имꙑ (Б 27).[36] При А 2 може също да се предположи форма за местоим. тъ в ж. р. мн. ч. им. п.: заповѣди. . тѧ, при А 19 се касае за причастието чьтаи. Причастната форма имѧ би могла да се изтълкува като резултат от морфологична аналогия в парадигмите на сегашните деятелни причастия, за която има данни и в другите старобългарски паметници, най-много обаче в Енинския апостол.[37] В него е засвидетелствувана форма за 3 л. мн. ч. имѧтъ и причастни форми имѧщи, имѧщѧ под влияние на парадигмата на IV спр. (хвалѧтъ — хвалѧ: хвалѧшта). Може да се предположи, че в резултат на подобни аналогични процеси се изменя и съотношението имꙑ: имѫшта в имѧ: имѧшта.

г) Заслужава внимание употребата на съюза то в неговата втора функция — „за изтъкване началото на такова главно изречение, което е било предхождано от някакво подчинено изречение“[38]. С тази си функция съюзът то е останал и в новобългарския език. В старобългарските паметници той се появява рядко независимо от гръцкия текст, особено в евангелския превод (срв. например в Сав. книга Мт 19.17: аще ли хощеши вь жизнь вънити, то съхрани заповѣди).

Ако езиковите особености на МКЛ се поставят на фона на останалите старобългарски преводи, трябва да се отбележи следното:

1. Предполагаемата калка или като сравнителен съюз според гр. ἤ е представена в SJS като второ значение на съюза или. Примерите са изчерпани, а разпределението по паметници дава следните данни: 2 примера в Супр. сб., първият от които е цитат от псалтира (в Син. и Пог., Бол. стои паче неже/ли, 4 — в апостола, където също са налице и варианти с паче... неже/ли), 1 — в паримейника.

2. Наречието криво се среща според SJS само в Беседите на Григорий Велики, латинско съответствие prave. В руския и немския превод за значение на думата е дадено „неправилно“. При прил. кривъ като второ значение се посочва „špatný, nespravný; плохой, неправильный; schlecht, unrecht; pravus, perversus. Единият пример представя маргинална бележка с кирилица в Асеманиевото ев. (ѕѣло кривы книгы из нихже се сѫтѫжѫт(ъ) сиѩ книгы 38b), другите пет примера се съдържат в Беседите на Гр. Велики (кривая мысль. и грѣшьная д(оу)ша... не ѡчистить сѧ 34,238 b *a* 19). В „Шестоднев“ на Йоан Екзарх са засвиделствувани 7 употреби на кривъ, две от които в наречната форма кривѣ. В повечето случаи към тези текстове няма гръцки паралели, значението е „погрешен, неверен“ (напр. нечрѣдьнꙑимъ разоумомъ и кривꙑимъ изволениѥмъ астроложьскꙑмъ 126a 17, иже бо глаголомь кривѣ бесѣдоуѥтъ и грѫбѣ 203c 6). кривꙑи в значение „неверный“ се посочва и в речника на И. И. Срезневски[39] за Изборника от 1076 г. (идеже криво... исправивъше чьтѣте).

3. Глаголът прилоучити сѧ, прилоучати сѧ с гр. съответствие *συμβαίνειν* е особеност на превода на апостолския текст. Думата се среща в Слепченския, Шишатовския и апостола на Гилфердинг, но освен това в Остромировото ев. и ЖМ. Основното ѝ значение е „случва се, става“, откъдето в разночетенията се появяват и варианти с приключити сѧ. Засвидетелствувана е и употреба в значение „оказвам се, появявам се“ (за лица) в Остр. и в апостола с гр. съответствие *παρεῖναι, καταντᾶν.* И двата глагола се употребяват в „Шестоднев“ — както в местата без гръцки текст, така и с различни гръцки съответствия (8 случая прилоучити сѧ, 11 случая — прилоучати сѧ). Значението е „случва се; случа се, окажа се“: граждѫщии же пѫтьмь почиваѭтъ, идеже сѧ прилоучѧтъ 120a 11; аще сѧ прилоучитъ ѥмоу и кънѧзѩ видѣти 205d 14; да къде любо аще обращеши сѧ или прилоучиши сѧ надъ кꙑимь любо садомь стоѩ 99c 6 (*ἵν' ὅπου περ ἂν εὑρεθῇς, καὶ ὁποίῳ δήποτε γένει τῶν φυομένων παραστῇς*). прилоучити сѧ в значение „окажа се, появя се“, но не при названията на лица, употребява К. Костенечки: аще где прилоучитсе таквь г҃ль, егож ѡ ерѡтиматѣ рѣхѡм.

4. плодъ в старобългарските паметници, а и в по-късната традиция има значение „плод“. Неговите производни неплодьнь, бесплодьнь (Супр. сб. и апостола) също остават в рамките на съответствията на гр. *ἄκαρπος*. В „Шестоднев“ се срещат само по един път неплодьнъ и неплодовьнъ в места без гръцки текст: и нивъ и садовъ плодотворивыхъ и неплодьныхъ (вар. неплодотворивыихъ) 80 b 23; дѫбиꙗ неплодовьнааго (вар. неплоднааго) 87 а 15. В речника на Срезневски обаче е посочено и значение на плодъ „польза“ — очевидно преносно, от съчиненията на Григорий Назиански (рък. от XI в.): да приимет съпасениѥ и плодъ да приносить съвръшеныи (*καρποφορεῖν*). Изразът плода не имꙑ в МКЛ също трябва да се схваща абстрактно: „който няма полза, който не носи полза, безполезен“. Такова значение може да се приеме и за прил. неплодьнъ в „Пролога“. В този смисъл едно такова старобългарско съответствие на значението на *ἄλογος* „безпочвен, неоснователен, противен на разума“[40] не би представяло съвсем необяснимо отклонение.

5. Съюзът то добре е представен в Супр. сб., употребява се още в Син. евхологий и в Македонския глаголически лист. Много широка обаче е неговата употреба, при това често без гръцко съответствие, в „Шестоднев“ и в Синайския патерик. Според материалите на Срезневски съюз то след условни изречения се среща и в Остр. ев., Изборника от 1073 г., Златоструя и Богословието на Йоан Екзарх.

* * *

След всичко, изложено дотук, можем да се върнем отново към въпросите за вида на съчинението, запазено фрагментарно в МКЛ и „Прогласа“ на Йоан Екзарх, за неговия автор и за произхода на старобългарския текст на МКЛ. За А. Ваян и К. Трост в МКЛ е запазена част от предисловието на Константин-Кирил към неговия превод на евангелието,[41] докато А. Наумов е склонен да вижда в МКЛ и в „Пролога“ по-скоро отражение на по-обща инструкция за принципите на първите славянски преводи, съставена в кръга на Константин-Кирил[42]. Още по-категорично отрича предположението за предговор, „проглас“ към евангелието Р. Айцетмюлер.[43] Според него Константин-Кирил е посветил своя трактат на теоретическите проблеми на превеждане на евангелието на език, който не е имал дотогава литературни функции, но не го е предназначил за „проглас“ към самия евангелски превод. С това може да се обясни обстоятелството, че този текст изчезва в ръкописната традиция и никъде не се появява като добавка към евангелския превод.

Между посочените изследвачи преобладава мнението, че за автор на текста на МКЛ трябва да се смята Константин-Кирил. Сравнително единодушно е и предположението, че това разсъждение върху принципите на превода е било написано най-напред на гръцки език и едва по-късно преведено на старобългарски. Въпреки че по дух и преводаческа концепция МКЛ се свързва с преводаческата практика на Константин-Кирил, езиковите белези на старобългарския текст изключват Кирил като възможен преводач или автор на отделна старобългарска версия на своето съчинение. Нормите на МКЛ — и в оригиналния текст, и в цитатите — са свързани съвсем очевидно с източнобългарската книжовна традиция и с по-късни ръкописи, но от това не следва, че се касае за лошокачествен превод, както смятат А. Ваян и отчасти К. Трост.[44] В езиковите особености на МКЛ е отразен един по-късен процес в нормативната страна на старобългарския литературен език, а, от друга страна, едно съчинение за принципите на превеждане е могло да интересува само високообразовани кръгове, имащи пряко отношение към създаването на старобългарската литература — т. е. писателите и преводачите от Преславското книжовно средище. За съжаление все още твърде малко е направено за изучаването и издаването на преводите, възникнали в Източна България, поради което всяко мнение за възможния автор на превода на това Кирилово съчинение в МКЛ ще остане в рамките на предположенията. Аз бих искала да обърна внимание върху заинтересоваността, която е могъл да има към трактата на Кирил Константин Преславски. От всички преславски книжовници именно той свързва най-тясно дейността си с приобщаването на новопокръстените християни към догмите на новата вяра, и то не само като преводач на Учителното евангелие и възможен автор на „Прогласа“ и „Азбучна молитва“. Р. Айцетмюлер смята, че не само Йоан Екзарх, а и Константин Преславски е познавал съчинението на Кирил, но като трактат по въпросите на превода (в „Прогласа“ е използуван същият цитат от апостол Павел). Наличието на едно и също място от апостолския текст в двете съчинения би могло обаче да се тълкува и в полза на хипотезата на А. Ваян—акцентиране в МКЛ на момент, който е свързан с проповядването на евангелието, поради което представя тема и за евентуално встъпление към евангелския превод. Все пак връзката между Константин Преславски и съчинението на Кирил наистина трябва да се търси по линия на преводаческата дейност на Константин Преславски, преди всичко в насочеността ѝ към просветно-християнски, катехетни проблеми. В 1932 г. А. Ваян изказва една интересна и обоснована хипотеза, според която Константин Преславски трябва да е превел и поученията на Кирил Йерусалимски.[45] Част от тях е запазена само в един старобългарски ръкопис—Хилендарските листове, но същият превод се съдържа в по-късните пълни преписи на това съчинение на Кирил Йерусалимски.[46] Разглеждайки превода на едно слово по препис от XII—XIII в., А. Ваян посочва, че неговият автор е превеждал вярно, но без излишна дословност, притежавал е способност да се дистанцира от гръцките модели, за да предава със славянски средства смисъла на оригинала, езикът му се отличава с разнообразна лексика и идиоматични съчетания.[47] От заключението на А. Ваян се вижда, че преводачът е следвал преводаческите принципи на Константин-Кирил. Както беше вече споменато, и в тематичната насоченост на своето книжовно дело Константин Преславски следва пътя на първоучителите Кирил и Методий, докато Й. Екзарх насочва своите преводачески интереси към нови области на средновековната култура и прилага по-различна техника на превода.[48] Според А. Ваян Беседите на Учителното евангелие трябва да се смятат за най-ранния превод на Константин Преславски[49] и в такъв случай преводът на Кириловия трактат е могъл да бъде направен в самото начало на литературната му дейност. Логично е да се предположи, че това е станало именно във връзка с тежкото начинание да се преведе Учителното евангелие.

Изказвайки тази хипотеза, бих искала да обърна внимание, че понятието „принципи на превода в Преславската школа“ не бива да се отъждествява единствено с практиката на Йоан Екзарх. От друга страна, съвсем неоправдано е да се смята, че с въвеждането на известни норми, предполагащи по-голяма синтактична и словообразователна близост с гръцките оригинали, преславските книжовници рязко се противопоставят и едва ли не се откъсват от Кирило-Методиевия принцип за такава адекватност в израз и смисъл между старобългарски превод и гръцки текст, при която, на първо място, се изисква вярност на славянската езикова структура. Кирило-Методиевите преводи трябва да се разглеждат не само като пример за „свободен, точен в смислово отношение превод“, който се противопоставя на „формално верен на оргинала, понякога даже буквален превод“[50]. В тях също е търсена, макар и по-умерено, не само смислова, но и формална адекватност на гръцкия израз (срв. съвпадението в словореда, калкирането на сложните думи, търсенето на съответствие срещу всяка лексикална единица на гръцкия текст). На тази основа, която съчетава двете главни изисквания за превод в духа на средновековните преводачески концепции — смислова и формално-изразна вярност, — Преславските книжовници по различен начин доразвиват Кирило-Методиевото наследство независимо от определени общи черти в лексиката и синтаксиса на техните произведения. Така например и на Константин Преславски са познати лексеми прилоучити сѧ и зъловѣрьнъ,[51] но като преводач той не прилага практиката на вариантите и двойните преводи, характерна за „Шестоднев“ на Йоан Екзарх. Езиковият облик на МКЛ също трябва да се оценява от гледище на нееднородността на преводаческите похвати, застъпени в Преславската книжнина. Старобългарският текст не е дело на Константин-Кирил, но за да се направи заключение за лош превод, липсва гръцкият текст. МКЛ обаче трябва да бъде отнесен към онова течение в рамките на преславската школа, чиито представители са се стремели да спазват в по-голяма степен Кирило-Методиевите норми на превод. В това отношение Константин Преславски не би представлявал единственият възможен автор, но повече светлина върху тези сложни взаимоотношения може да хвърли подробното проучване на неговия език, което все още остава само едно добро пожелание.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ТЕКСТА

[1] Известия Императорского Археологического общества, 1863, т. V, с. 66—68. За следващите издания и последното разчитане на текста вж. у А. Минчева. Старобългарски кирилски откъслеци. С., 1978, с. 76—89.

[2] Г. А. Ильинский. Македонский листок. Отрывок неизвестного памятника кирилловской письменности XI—XII вв.—Памятники старославянского языка, т. I, вып. 5-й, изд. Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1906.

[3] Пак там, с. 23.

[4] И. В. Ягич. Рассуждения южнославянской и русской старины о древнецерковно-славянском языке. СПб., 1895, с. 37.

[5] A. Vaillant. La préface de l'Évangéliaire vieux-slave. — Revue des Études Slaves, t. XXIV, 1948, fasc. 1—4, c. 5—20.

[6] Пак там, с. 11—12.

[7] Пак там, с. 12.

[8] Пак там, с. 13.

[9] Пак там, с. 13—15.

[10] Вж. например: К. Горалек. Св. Кирилл и семитские языки.—В сб.: For Roman Jakobson, 1956, с. 230—234; J. Vašica. Dvě předmluvy Konstantina Cyrila k slovanskému překladu evangelia.—В: Literární památky epochy velkomoravské. Praha, 1966, с. 25—26; F. Sławski. Poczatki piśmiennictwa starobułgarskiego.— Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace historycznoliterackie, z. 17, 1970, с. 27.

[11] K. Trost. Die übersetzungstheoretischen Konzeptionen des Cyrillisch-mazedonischen Blattes und des Prologs zum Bogoslovie des Exarchen Joann.—Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongreß in Warschau 1973. München, 1973, с. 497—525.

[12] Пак там, с. 515; друго схващане застъпва Е. Hansack. Der Übersetzungsstil des Exarchen Johannes. — Palaeobulgarica, 1, 1977, 3, с. 33—59; Die Welt der Slaven, XXIV, 1, N. F. III, 1, 1979, с. 121—171.

[13] K. Trost. Цит. съч., с. 525.

[14] Определението „пословен превод“ съвсем не трябва да се разбира в смисъл на дословен рабски, буквален превод. Основен елемент, с който борави преводачът, е думата, поради което се търси задължително съответствие за всички лексикални единици на текста. Този принцип на средновековните преводачи е бил в хармония с изискването, формулирано в Библията:

нищо да не се добавя, нито да се отнема от словото божие (Второз. 4,2; 12,32). Такъв подход обаче не изключва респектиране на структурата на превеждащия език и създаване на преводи, равностойни по смисъл, носещи всички белези на високо преводаческо изкуство. Както е известно, неоспорим пример за такъв отлично изпълнен, смислово и формално издържан превод, без насилие над езиковата система, представя старобългарският евангелски текст — дело на Кирил и Методий. Вж. изследването на Е. М. Верещагин. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия. Изд. МГУ 1971; Към въпроса за принципите в преводаческата дейност на славянските първоучители Кирил и Методий. — Език и литература, 1970, 4, също така и у K. Trost. Untersuchungen zur Übersetzungstheorie und -praxis des späteren Kirchenslavischen. München, 1978, с. 13—75., К. Мирчев. Константин-Кирил, създател на старобългарския книжовен език. — Бълг. език, 1963, 3, с. 188—197, Тържествена сесия за 1100-годишнината на славянската писменост. С., 1965, с. 67—76.

[15] K. Trost. Die übersetzungstheoretischen..., с. 500.

[16] A. E. Naumow. Najstarsze słowiańskie rozwazania o sztuce tłumaczenia, — Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace historycznoliterackie, z. 33, 1975, с. 9—17.

[17] Пак там, с. 16.

[18] Подробен коментар върху разчитането на целия текст вж. у А. Минчева. Цит. изд., с. 81—89. В цитираните тук откъси със скоби са заградени допълнените, възстановени по смисъл места.

[19] За улеснение на читателя при сравнението прилагаме и текста на А. Ваян и четенето на Г. Илински:

15 /те . . . . .ѥсть сло/во неистовоѥ положено елико
/бо могохьмь . . . . под/ьвиꙁахьмь сѧ да бꙑхьмь исто
/воѥ/ положили . . . . /е/уагелии боѧште сѧ приложити
. . . . да аште и хꙋдѣ сѧ кьде обрѧштеть приложено
/нѣч/то то да разꙋмѣѥть чьтѧ. и акоже по нꙋжди то
20 /ѥс/ть сьтворило а не дьрзостиѭ ни сьмѣниѥмь. не бо
/ни/ктоже толь дьрзь ѥсть и забыль сѧ акоже дьрзнꙋ
/ти/ прилагати или ꙋимати слово . . . . и /мѡ/ у
/си ѥсть/ томꙋ ꙋчитель /.нь словеса не/ лѣн/ь/ тѣми сѫ
/ть/ глаголы полагани/а/ истовьними. не бо сѫть ны на потрѣ
25 /бѫ/ глаголи ти и словеса. нь разꙋмь ѥго да тѣмь ижде сѧ
/сълꙋ/чи грьчьскꙑ и словѣньскꙑ строинѣ тѣмжде гла
/гольмь слово/ положихьмь. ижде ли или дьльжаѥ сло
/во бѣ или/ погꙋбѧ разꙋмь. то разꙋма сѧ не отьпꙋш
/тѧште инѣмь/ глагольмь положихьмь ѥ. не бо равь
30 /нѣ сѧ/ можеть присно полагати елиньскь ѩзыкь вь инь

(реконструкция на А. Ваян)

15 . . . . . . ово неистовоѥ положено елико
16 . . . † † ьвиꙁахьмь сꙙ да бꙑхьмь исто
17 сл . во положили в † † уангелии боꙙште сꙙ приложити
18 . . . . . и да аште и хоудѣ сꙙ кьде обрꙙштеть приложено
19 . . . . ꙙ то то да разꙋмѣѥть чьтѧи акоже по нꙋжди то
20 † † ѥсть сьтворило а не дьрзостиѭ ни сьмѣниѥмь. небо
21 † . кьтоже толь дьрзь ѥсть и забыль с † акоже без нꙋ
22 † д † † † илагати или ꙋимати слове † † † † † † аз † † нѣ еу
23 анг . . . . томꙋ ꙋчитель ѥгда и зѣло гонꙙ ѣ не тѣми сѫ
24 т . † лаголы полагана истовьними не бо сѫть ны на потрѣ
25 . . глаголи ти и словеса. нь разꙋмь ѥго да тѣмь ижде сꙙ
26 п † илꙋчи грьчьскꙑ и словѣньскꙑ строинѣ тѣмжде гла
27 г † льмь то тако ѥ положихьмь. ижде ли или дьльжаѥ сло
28 . . . . гꙋбꙙ разꙋмь то разꙋма сꙙ не отьпꙋш

29 † † † † † † † † † ѣмь глагольмь положихьмь ѥ. не бо равь
30 . . сѧ м † жеть присно полагати елиньскь ѧзыкь вь инь

(текстът, който се чете на първата страна на листа)
А. Минчева. Цит. съч., с. 79—80.

---

[20] Вж. преводите на чьстьнъ и славьнъ в речника на Садник-Айцетмюлер (цитиран понататък като С.-А.): чьстьнъ — ehrenhaft, angesehen, ehrwürdig, vornehm, kostbar; славьнъ — Ruhm-, ruhmreich, berühmt, prächtig, gepriesen, vornehm (L. Sadnik und R. Aitzetmüller. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955).

[21] К. Trost. Die übersetzungstheoretischen.., с. 522.

[22] Вж. Walter Bauer. Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur. Berlin—New York, 1971; G. W. H. Lampe. A Patristic Greek Lexicon. Oxford, 1978. Значение „възвишен, превъзходен“ наред с негативното „високомерен, надменен“ отбелязват речниците, съставени с оглед на класическия старогръцки: Ал. Милев. Старогръцко-български речник. С., 1943; W. Gemoll. Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch, durchges. Von K. Vretska. München, 1954. В речника на А. Д. Вейсман стои забележка „обычно в худом смысле“: Греческо-русский словарь. СПб., 1894.

[23] А. Vaillant. Цит. съч., с. 9—10:

сѫть. да мы дрѹгоици оставьше истовоѥ разѹмь . . . .
20 положихьмь тъжде могѫшть. небонь разѹмьна /рад/
и пр/ѣ/лагаѥмь . . . . сказанна /а не т/ьч/иѫ глаго/
/ль ради истовыихь/ . /и томѹ ны/ ѹчить /вели/кыи /апосто/
/л/ь. вьсѣхь вась паче ѧ/зыкь глаголѫ нь вь /цьркьви/
хоштѫ пѧть /словесь ѹмомь с/во/имь/ глаголати д/а и ины/
25 наѹчѫ или несьвѣды словесь /ѧзыкь/мь . и п/аѵловь/
ѹченикь великь по и/стинѣ глаголеть рекы . ѥсть/
бо плода не има акоже м/ьиѫ и криво еже не силѣ/
разѹмѹ . нь глагол/омь вьним/ати/. и се нѣсть/
своѥ иже хоштеть божьс/твьнаѣ/ разѹ/мѣти . нь иже гла/
30 сы нагы вьнимаѥть и тѧ . . . дожи до слѹх/ѹ не миноѹжштѧ/

(реконструкция на А. Ваян)

19 сѫть. да мы дрѹгоици оставьше истовоѥ слово ра . . .
20 положихьмь тажде могѫшть . небонь разѹма и . . . .
21 и прѣлагаѥмь † † . . занна си вьсѣ а не тьчиѫ . . . .
22 вь еѵа . . . † † † † † † постоль ѹчить рекы а . . . † † † . †
23 тьж . . . . . че . . . . зыкы глаголѫ нь вь . . . .
24 хоштѫ пѧть слов . . . . мь своимь глаголати да . † . .
25 наѹчѫ или несьвѣды словесь ѧз † ікьмь . и па
26 ѹченикь великьи дионѵсии . . . . . леть . . . .
27 бо плода не има акоже мьиѫ . криво ѕѣло еже . . . . .
28 разѹмѹ . нь глагольмь сьмотрити . . . . † .
29 своѥ иже хоштеть божьствьноѥ разѹ . . † † † † † † † † †
30 сы нагы вьнимаѥть . и тажде дожи до слѹхѹ . . † . . † .

(текстът, който се чете на втората страна на листа)
А. Минчева. Цит. съч., с. 80—81.

Гръцкия текст на Дионисий Ареопагит привеждаме също по А. Ваян *Περὶ θείων ὀνομάτων*, IV, 11: *Ἔστι μὲν γὰρ ἄλογον, ὡς οἶμαι, καὶ σκαιὸν τὸ μὴ* *τῇ δυνάμει τοῦ σκόπου προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσιν. καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι τῶν τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον, ἀλλὰ τῶν ἤχους φιλοὺς εἰσδεχομένων καὶ τούτους ἄχρι τῶν ὤτων ἀδιαβάτους.*

[24] Пак там, заб. 10, с. 11.

[25] L. Sadnik. Des hl. Johannes von Damaskus *Ἔκθεσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* in der Übersetzung des Exarchen Johannes. — Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, Fontes et dissertationes, tom. V. Wiesbaden, 1967, с. 21, 10а. Вж. там целия текст на „Пролога“ на с. 2—28.

[26] Срв. цитираните речници. В Slovník jazyka staroslověnského, Praha, I св., 1958 (понататък цитиран като SJS), прил. бесловесьнъ е представено с 6 примера (изчерпани), от които 5 са от Супр. сб. със съответствие *ἄλογος*, в 1 случай — *ἀλόγιστος*. Преводът у С.-А. е: „ohne (eigene) Sprache, unfernünftig“.

[27] Мястото е посочено в доклада на Х. Кайперт на II международен симпозиум, посветен на Търновската школа (май 1976), под печат. Авторът прави подробен анализ на този и други цитати на Дионисий Ареопагит в старобългарската книжовна традиция с оглед на тяхното разпространение и превод: H. Keipert. Velikyj Dionisie sice napisa: die Übersetzung von Areopagita-Zitaten bei Euthymius von Тъгnovo.

[28] I Кор. XIV, 18—19: Слепченски ап.: хвалѧ б҃а моего о въсѣхъ васъ: паче же ѭзыкы г҃лѧ: нѫ въ ц҃ркви хощѫ: пѧтъ словесъ оумомъ г҃лти: да иныѭ наоучѧ: нежели тъмѫ словесъ ѭзыкомъ. Срв. с гръцкия текст: *πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶ, ἀλλὰ ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους τῷ νοΐ μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.*

[29] A. Vaillant. Цит. съч., с. 6, заб. 2.

[30] По изданието на О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон. Успенский сборник XII—XIII вв. М., 1971, с. 249, л. 265а.

[31] „За произхода на една хомилия, считана за Екзархова“ — доклад на I международен колоквиум по старобългаристика (София, 1978).

[32] A. Vaillant. Цит. съч., с. 6.

[33] F. Grivec. Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden, 1960, с. 61.

[34] R. Aitzetmüller. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. T. VII. Graz, Austria, 1975.

[35] H. Keipert. Цит. съч.

[36] В изданието на А. Минчева по недоглеждане е останало четене не имѧ и формата не е отбелязана в индекса.

[37] Вж. примерите у К. Мирчев, Хр. Кодов. Енински апостол. Старобългарски паметник от XI век. С., 1965, с. 206—207.

[38] К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. С., 1958, с. 246.

[39] И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. I, II, III. СПб., 1893, 1895, 1903.

[40] Вж. цитираните речници. У Gemoll се посочва като второ значение „vernunftwidrig, grundlos“.

[41] В изданието на А. Минчева (с. 76) е възприето мнението на А. Ваян. В негова подкрепа според мен се явява и формата, в която са изказани разсъжденията върху превода: авторът говори в аорист за определен, очевидно извършен от него превод на евангелието.

[42] A. Naumow. Цит. съч., с. 16.

[43] Доклад на международния симпозиум „Йоан Екзарх Български“ (Шумен, 1979): R. Aitzetmüller. Der Exarch Johannes. Fragen zur literarischen Situation seiner Zeit.

[44] A. Vaillant. Цит. съч., с. 17: „en une traduction littérale assez gauche et embarrassée d'hellénismes“; K. Trost. Die übersetzungstheoretischen . . ., с. 500.

[45] A. Vaillant. La traduction vieux-slave des Catéchèses de Cyrille de Jérusalem. — Byzantinoslavica, IV, 1932, 2, с. 253—302.

[46] А. Горский, К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел второй. Писания святых отцев. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. М., 1859, с. 44—62.

[47] A. Vaillant. La traduction . . ., с. 285. Към въпроса за Константин Преславски като преводач вж. още: A. Vaillant. Une homélie de Constantin le prêtre. — Byzantinoslavica, XXVIII, 1967, с. 68—81; Ал. Милев. Старобългарският превод на „Четири слова против арианите“. — Старобългарска литература, 2, С., 1977, с. 61—73.

[48] K. Trost. Цит. съч.; E. Hansack. Цит. съч.

[49] A. Vaillant. La traduction . . ., с. 287.

[50] Вж. тази постановка у Д. Иванова-Мирчева. К вопросу о характеристике болгарских переводческих школ от IX—X до XIV века. — Старобългаристика, 1977, 1, с. 37—49, особено с. 40.

[51] A. Vaillant. La traduction . . ., с. 301; Ал. Милев. Цит. съч., с. 66.

СЪДЪРЖА ЛИ МАКЕДОНСКИЯТ КИРИЛСКИ ЛИСТ ОТКЪС ОТ ПРОИЗВЕДЕНИЕ НА КОНСТАНТИН ФИЛОСОФ — КИРИЛ ЗА ПРЕВОДАЧЕСКОТО ИЗКУСТВО?

ИВАН ДОБРЕВ

Македонският кирилски лист[1] е кратък, но извънредно ценен старобългарски паметник, интересен с палеографските си особености и текстоложкото сходство с Йоан Екзарховия Пролог към превода на Йоан Дамаскиновото Богословие. Славистите от края на миналия и от началото на нашия век (И. Срезневски, В. Ягич, Г. Илински[2]) бяха единодушни, че текстът на Македонския кирилски лист е дело или на самия Йоан Екзарх, или на някой по-късен книжовник (навярно от втората половина на XI век или дори от началото на XII век), който се е ползувал от Пролога на Йоан Екзарх.[3] Основен довод за това твърдение бе, че и двете произведения съдържат общи пасажи. В Пролога към старобългарския превод на Йоан Дамаскиновото Богословие е казано, че славянските преводи не съвпадат напълно с гръцките оригинали поради стилистични разлики при употребата на близките по смисъл думи и поради нееднаквия род на имената: не бо равьнѣ сѩ можеть присно полагати ѥлиньскъ ѧзыкъ въ инъ прѣлагаемъ. и всѩкомоу ѩзыкоу въ инъ прелагаемоу то же бъıваѥть. небонъ иже глъ въ иномь ѩзыцѣ красьнъ. то въ дроузѣмь некрасьнъ. иже въ иномь страшьнъ. то въ дроузѣмь нестрашьнъ. иже въ иномь чьстьнъ. то въ дроузѣмь нечьстьнъ. и еже имѧ моужьско. то въ иномь женьско. ѧкоже се грьчьскъıи ватрахос и потамос. словѣньскъı жаба и рѣка. и пакъı таласа. имера. анатоли. грьчьскъıи женьскаꙗ имена а словѣньскꙑ моужьскаѧ. море. д҃нь. въстокъ. и пакꙑ г҃лемъ елиньскꙑ. пантъта та езни. а словѣньскꙑ вси ꙗзꙑци.[4] Почти същият текст е засвидетелствуван и в Македонския кирилски лист. По-съществени разлики има само в примерите, които илюстрират съотношението между оригинален и преводен текст. Срещу грьчьскꙑи ватрахос и потамосъ. словѣньскꙑ жаба и рѣка от Пролога в Македонския кирилски лист стои потамос астиръ... рѣка ѕьвѣзда. В Македонския кирилски лист липсва Йоан Екзарховият пример и пакꙑ таласа. имера. анатоли. грьчьскꙑи женьскаꙗ имена. а словѣньскꙑ моужьскаа. море. днь (sic). въстокъ. В Македонския кирилски лист обаче е приведен примерът елиньскꙑ панта таута ел·ѳ·е... а словѣньскꙑ вьсе се приде, който в Пролога липсва. Второто общо място в Македонския кирилски лист и в Пролога е един цитат от Дионисий Ареопагит, който настоява преводачът да предава преди всичко смисъла на изходния текст, а да не се придържа дословно към текста. В Пролога цитатът гласи: есть неплодьно. мьню. ꙗкоже и криво иже не силѣ и разоумоу вънимати. нъ г҃лъмь. и се нѣсть своѥ еже б҃жтвьнаꙗ хотꙗть разоумѣти. нъ иже гласꙑ нагꙑ вънимають и сиꙗ даже и до слоухоу не мниющꙗ. Същият текст с незначителни отклонения е засвидетелствуван и в Македонския кирилски лист.

---

[1] Ръкописът се нарича още лист на Гилфердинг. Съхранява се в Библиотеката на Академията на науките в Ленинград (БАН, 24. 4. 16), Собр. Срезневского, №63. Пълна и добре подредена библиография за паметника вж. у А. Минчева. Старобългарски кирилски откъслеци. С., 1978, с 76—77. От по-новите работи, появили се, когато книгата на А. Минчева е била вече под печат, трябва да бъдат споменати F. V. Mareš. Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech. — Živa teologie. Teologie včera a dnes, 1970. sv. 3, c. 12—13. A. Naumow. Najstarsze słowiańskie rozważania o sztuce tłumaczenia. — Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczno-literackie. Z. 33, NR. 406, 1975, c. 9—17. K. Trost. Die Übersetzungs theoretischen Konzeptionen des Cyrillisch-mazedonischen Blattes und des Prologos zum Bogoslovie des Exarchen Joann. Zugleich ein Beitrag zur Frage der Autorschaft Konstantin-Kyrills.—In: Slavistische Studien zu VII. Internationalen Slavistenkongress in Warschau 1973 München, 1973, c. 497—525.

[2] Библиографски посочки вж. у А. Минчева. Пос. съч.

[3] Това мнение има привърженици и днес, както личи от заглавието Предисловие Иоанна Экзарха к Богословию Иоан на Дамаскина(„Македонский листок"). — В: Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук. Л., 1976, с. 11.

През 1948 г. А. Ваян[5] предположи, че между Македонския кирилски лист и Пролога към старобългарския превод на Йоан Дамаскиновото Богословие, написан от Йоан Екзарх, съществува по-друга връзка. Текстът на Македонския кирилски лист не е компилация на Йоан Екзарх, а обратното — Йоан Екзарх е заимствувал мисли, цитати и примери за преводаческото изкуство от Македонския кирилски лист, който е съчинение на Константин Философ — Кирил за изкуството да се превежда от гръцки на славянски. Съчинението е било написано на гръцки език във връзка с първоначалния превод на Изборното евангелие от гръцки на старобългарски и на първо време е служело като предговор към евангелието. Впоследствие то е било преведено на старобългарски и е било използувано от Йоан Екзарх при съставянето на Пролога към превода на Богословие. Към мнението на А. Ваян се присъединиха Й. Вашица, Ф. Мареш, Ф. Славски и К. Трост.

Като прие най-главните твърдения на А. Ваян, К. Трост изказа и някои несъгласия с тезата му и се опита да подобри доказателствената ѝ част. Преди всичко К. Трост се усъмни, че Константин Философ — Кирил е записал на гръцки език своите разсъждения за изкуството да се превежда от византийски на славянски. Македонският кирилски лист според К. Трост навярно не е предговор (préface, Vorwort) към Изборното евангелие, а по-скоро черновка (Entwurf), записка (Denkschrift) или бележка (Rechenschrift) за пълния превод на евангелието. Текстът е бил написан на старобългарски и е представлявал програмен документ за цялостен превод на Светото писание. Предполагаемото съчинение на Константин Философ — Кирил, откъс от което според К. Трост е Македонският кирилски лист, е било предназначено за помощниците и учениците на Кирил и Методий във Велика Моравия.

---

[4] Вж. L. Sadnik. Des hl. Johannes von Damaskus "Ἔκθεσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. — In: Monumenta linguae slavicae dialecti veteris-Fontes et dissertutiones. Wiesbaden, V, 1967,

[5] A. Vaillant. La préface de l'Évangéliaire vieux-slave. — Revue des études slaves, XXIV, 1948, c. 5—20.

Успешната палеографска работа на А. Минчева над Македонския кирилски лист дава основания за нови текстоложки съображения и тълкувания. На отделни места текстът на Македонския кирилски лист следва да бъде попълнен и изтълкуван различно от А. Ваян, който се е осланял на по-старите издания на И. Срезневски и Г. Илински. Разполагах с екземпляр от снимките, изготвени в Лабораторията за консервация и реставрация на документи при Библиотеката на Академията на науките в Ленинград под ръководството на Д. Ерастов, така че имах възможност да проверя точните разчитания на А. Минчева. Въз основа на нейното издание и на допълненията на А. Ваян към по-старите издания на И. Срезневски и Г. Илински текстът на Македонския кирилски лист може да бъде представен така (с едър шрифт е напечатано онова, което е оцеляло, а с по-дребен шрифт — допълненията на А. Ваян въз основа на Йоан Екзарховия Пролог, на един гръцки цитат от съчинението на Дионисий Ареопагит *Περὶ θείων ὀνομάτων* (IV. 11), срв. Patr. graeca, vol. III, coll. 708, и др.; със звездичка пред по-дребния шрифт съм отбелязал собствените си допълнения):

I

1 . . . (ше прѣ)льсти
2 . . . заповѣди жа[а] та сѫть вь семь прѣ-
3 дани . . . аже сьнабьдѣвьше без крилоу вьзле[б]-
4 . . . ма же и вьрхь нашеѧ пьлти вьзиде х҃ь
5 . . . свѧтоѥ се еуангелиѥ . и еже сѫть п(о)
6 сьлали бывьши мѫжи ськазаньѥ . аште и не правовѣр-
7 но . . . ськазаниѥ сь ними . то обаче добрѣ сѫть
8 *пьсаани[в] подоба ны есть не отьметати ськазаниѣ ихь
9 *рече[г] свѧтыи кѵрилъ алеѯандрьскь еулогиѭ по-
10 поу . не вьсе елико гл҃ѫть зьловѣрьнии отьбѣгати ѥс-
11 ть лѣпо и отьметати . мьного бо исповѣдаѫть ѣкоже
12 и мы исповѣдаѥмь[д] . ѣкоже глаголахъ молѫ . да почита-
13 . . . и тѣхь мѫжь вьсѣхь ськазани-
14 . . . грѣшьноуоумоу и грѫбоуоумоу аш-
15 те . . . неистовоѥ положено елико
16 . . . подьвизахьмь сѧ да быхьмь исто-
17 (во) слово положили (вь) еуангелии боѧште сѧ приложити
18 . . . и да аште и хоудѣ сѧ кьде обрѧштеть приложено
19 нѣчьто . то да разоумѣѥть чьтаи акоже по ноужди то
20 *перо ѥсть сьтворило а не дьрзостиѭ ни сьмѣниѥмь не бо
21 *нь никтоже толь дьрзь ѥсть и забыль сѧ акоже без ноу-
22 жда (по)лагати или оуимати слове(са ськазаниѣ) еу-
23 анг . . . томоу оучитель . . . . . . ми сѫ-
24 ть глаголы полагана истовыими не бо сѫть ны на потрѣ-
25 бѫ глаголи ти и словеса . нь разоумь ѥго да тѣмь ижде сѧ
26 (при)лоучи грьчьскы и словѣньскы строинѣ тѣмьжде гла-
27 гольмь то тако ѥ положихьмь . ижде ли или дьльжаѥ сло-

28 во ли . . . гоуба разоумь то разоума сѧ не отьпоуш-
29 *таѫште инѣмь глагольмь положихьмь ѥ . не бо равь-
30 (нѣ) с(ѧ) можеть присно полагати еллиньскь ѧзыкь вь инь

а За жѧ тѧ, където тѧ е им. п. мн. ч. ж. р. на показателното местоимение, вж. коментара на А. Минчева, с. 83. *б* Форма от глагола възлештѫ, възлетиши или възлетаѭ, възлетаѥши. *в* Или глаголали, съказали. *г* Или ѣкоже рече. *д* Възстановено от А. Ваян по Patr. graeca, vol. 77, coll. 225: *Ὅτι οὐ πάντα ὅσα λέγουσιν οἱ αἱρετικοὶ φεύγειν καὶ παραιτεῖσθαι χρή. πολλὰ γὰρ ὁμολογοῦσιν ὧν καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν.*

II

1 прѣла(га)ѥмь а и вьсѣкоумоу ѧзыкоу прѣлагаѥмоу сьлоу-
2 чаѥть сѧ по мьнога . . . не бо нь иже глаголь вь
3 иномь ѧзыцѣ красьнь то вь дроугѣмь некрасьнь
4 сы . и иже вь дроугѣмь гьрдь . то вь иномь не сы . и иже
5 вь иномь славьнь то вь дроузѣмь не сы . и еже имѧ мѫжьс-
6 ко то вь иноумь ѧзыцѣ женьско . акоже се грьчьскы мѫ-
7 жьско имѧ потамос астирь а словѣньскы женьско рѣ-
8 ка ꙁьвѣзда . и пакы и вь грьчьскы п . . . женьска
9 имена и словѣньскы мѫжьска имена . . . глаго-
10 лемь еллиньскы панта таута елфе . . . . а словѣ-
11 ньскы вьсе се приде . . .
12 ны и пакь панта та езии еллиньскы . а словѣньскы
13 вьсѣ ѧзыци . не бо ѥсть льꙁѣ вьсьде сьмотрити еллинь-
14 (с)ка глагола нь разоума истааго ноужда блюсти . придеть
15 бо дроугоици мѫжьско имѧ грьчьскы а словѣньскы при-
16 деть женьско . да прѣложьше мѫжьскомь именемь . ако-
17 же лежить грь(чс)кы на велик(ѫ) исказѫ придеть прѣло-
18 жениꙗ мало же сицѣхь глаголь обрѣтаѥть сѧ обаче нь
19 сѫть . да мы дроугоици оставьше истовое слово разоумь
20 положихьмь тажде могѫшть . не бо нь разоума рад-
21 и прѣлагаѥмь . . . ськазанна си вьсѣ а не тьчиѫ глаго-
22 ль ради . и семоу апостоль оучить рекы . . . .
23 паче вьсѣхь вась ѧзыкы глаголѫ нь вь цьркъви
24 хоштѫ пѧть словесь оумомь своимь глаголати да и ины
25 наоучѫ или несьвѣды словесь ѧзыкьмь . и паүловь
26 оученикь великьи дионүсии глаголеть рекы . ѥсть
27 бо плода не имა акоже мьнѫ . криво ꙁѣло еже не силѣ
28 разоумоу . нъ глагольмь сьмотрити . и се нѣсть
29 своѥ иже хоштеть божьствьноѥ разоумѣти . нь иже гла-
30 сы нагы вьнимаѥть . и тѧ же дожи до слоухоу .

По правописни и езикови особености Македонският кирилски лист е старобългарски паметник от началото на X в., писан в Североизточна България, навярно в столичния град Преслав или в околностите му. Досегашното мнение (на Г. Илински, А. Ваян, А. Минчева) е, че Македонският кирилски лист е късен старобългарски паметник от края на XI в. и дори от началото на XII в. Доводи за подобно тълкуване според Г. Илински и А. Ваян са знакът ꙃ (подьвиꙃахьмь, дроуꙃѣмь, ꙃьвѣзда), съчетанията ьр и ьл на мястото на сонантно *р* и сонантно *л* (вьрхь, пьлти, дьрзостиѫ, дьрзь, дьльжаѥ, гьрдь), едноеровият правопис (в Македонския кирилски лист се употребява само ь), написанията с ь на мястото на о (положихьмь, быхьмь, ѧзыкьмь, глагольмь). Нито една от тези особености обаче не е свидетелство, че Македонският кирилски лист датира от по-късно време.

Липсата на ꙃ в най-обемистите старобългарски паметници — Супрасълския сборник и Савината книга — не е основание да се твърди, че този знак е бил чужд на старобългарската кирилица от края на IX и началото на X в. Освен в Македонския кирилски лист ꙃ се среща и в други старобългарски паметници от X и XI в. — Хилендарските листи, Зографските листи, Листовете на Ундолски, Енинския апостол, най-старата приписка в Асеманиевото евангелие.[6] Характерен е и за среднобългарската правописна традиция. Отсъствието му в Супрасълския сборник и в Савината книга се обяснява с изравняването на з и ꙃ по гласеж в част от българските говори през X в.

Съчетанията ьр и ьл на мястото на сонантно *р* и сонантно *л* също не са се появили едва през среднобългарската епоха. Като най-близки успоредици на Македонския кирилски лист се сочат обикновено паметници от XII—XIII в. — напр. Болонският псалтир и Добрейшовото евангелие, където на мястото на съчетанията ръ(рь) и лъ(ль) са засвидетелствувани съчетания ър(ьр) и ъл(ьл) или ъръ(ьрь) и ълъ(ьль): мьлчѫ, хълмъ, вълкъ, мълниа, мьлъва, тьлцѣте, съвършениѥ, на дълзѣ, пълти, пълиѫ, кълиѥт сѧ, вълны, вълчо, мьрьзость. Но съчетанията ьр и ьл присъствуват и в старобългарските епиграфски паметници от края на IX в. и началото на X в., а именно в надписа на Павел хартофилакс (цьркы), поставен върху още мокрите хоросанени фуги на Кръглата църква в Преслав[7], която е строена в края на IX век, в един от мурфатларските надписи (първоѥ, църкви),[8] в белоглинената плочка с рисуван надпис, намерена при Кръглата църква в Преслав (мълчим..., пьлтьск..)[9], в плочката с българо-гръцки текст (въ четвъртъкъ).[10] Срв. написанието гьрьцѣхь в Добруджанския надпис от 943 г.

Едноеровият правопис също не може да бъде основание за по-късна датировка на паметника. Освен едноеровите паметници от среднобългарската епоха съществуват и доста старобългарски едноерови паметници.[11] Към тях наред с Македонския кирилски лист спадат споменатата по-горе белоглинена плочка с рисуван надпис, намерена при Кръглата преславска църква, вмъкнатата част на Зографското евангелие, Енинският апостол, Листовете на Ундолски, глаголическият текст на Боянския палимпсест, Златоструят на Бичков (староруски препис от старобългарски едноеров паметник от епохата на цар Симеон), стр. 130_{9-30} и стр. 218_{8-16} от Супрасълския сборник, които не са с почерка на главния преписвач Ретко. Старобългарските едноерови паметници са могли да възникнат както в източнобългарска, така и в западнобългарска среда при условие, че : 1) в силна позиция вокализацията на еровите гласни вече е била осъществена и 2) че в слаба позиция вече не е съществувала разлика между ъ и ь поради това, че двете ерови гласни са изчезнали или пък са се изравнили по гласеж. Нека е налице второто условие. Ако ъ се е изяснил в о, а ь се е изяснил в є, както е станало в някои западни старобългарски говори, преписвачът би могъл да си послужи само с една ерова буква, която да употребява еднозначно на мястото на слабите ерове. Предходник на западнобългарските едноерови ръкописи, като напр. Добромировото евангелие от началото на XII в., е Асеманиевото евангелие, в което в силна позиция ъ обикновено се заменя с о, а ь с є, в слаба позиция пък се употребява произволно ту ъ, ту ь. Ако ъ се е нормализирал в твърда ерова гласна, а ь се е нормализирал в є, както е станало в една част от източните старобългарски говори, преписвачът също би могъл да си послужи само с една ерова буква, която да употребява двузначно — в силна позиция на мястото на ъ и в слаба позиция на мястото на ъ и ь. Най-накрая старобългарски едноеров правопис може да възникне и въз основа на говори, в които поради депалатализационни процеси ъ и ь са се изравнили във всяка позиция. Такъв източнобългарски говор е отразен в Енинския апостол, за който са характерни написания като дънъ, младєнъцъ (род. п. мн. ч.), доможнвъцъ, силънъ. Написанията в Енинския апостол се съгласуват с отделни примери от родопските говори, където на старобългарската гласна ь в силна позиция може да съответствува гласна ъ — напр. *дън* (дьнь), *болън* (больнъ), *летън* (лєтьнъ), *старъц* (старьць), *чесън* (чьстьнь), *дребън* (дрєбьнъ), *златан* (златьнъ), *силан* (сильнъ).[12] С други думи, след вокализацията на силните ерове фонетично обоснована необходимост от два различни знака за ерови гласни е имало само в онези старобългарски ръкописи, които са отразявали говори със следната особеност — в силна позиция двете ерови гласни са с еднакъв гласеж, но в едни случаи съгласната пред еровата гласна е твърда и се пише ъ, а в други случаи съгласната пред еровата гласна е мека и се пише ь, напр. сънъ, но дьнь. Нужда от две различни ерови гласни би имало и в слаба позиция (напр. в абсолютно краесловие) в случай, че мекостта на съгласните пред изпаднал ь се пази, напр. градъ, но пѫть.

---

[6] К. Мирчев, Хр. Кодов. Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в. С., 1965, с. 169.

[7] Кр. Миятев. Эпиграфические материалы из Преслава. — Byzantinoslavica, III, 1931.

[8] И. Барня. Предварительные сведения о каменных памятниках в Бесарабии (обл. Добороджа), Dacia, VI, 1962.

[9] Ст. Смедовски. Към въпроса за най-ранната замяна на ѫ с ерова гласна. — Български език, XXVIII, кн. 6, 1978, с. 522—524. Не можем обаче да се съгласим с автора, че сьпрѫгь вм. сѫпрѫгь е стар пример за фонетична замяна на ѫ с ъ. Редуването на сродните представки сѫ- и съ- е най-обикновено явление в старите ръкописи (справки могат да се направят напр. в речника на Ф. Миклошич) и няма фонетична, а морфологична първооснова. Вж. напр. сѫвражьникъ и съвражьникъ, сѫврьстьникъ и съврьстьникъ, сѫгласиѥ и съгласиѥ, сѫгражданинъ и съгражданинъ, сѫжитель и съжитель, сѫпостать и съпостать, сѫпротивьнъ и съпротивьнъ.

[10] Вж. Кр. Миятев. Пос. съч.

[11] За старобългарските едноерови паметници вж. студията на И. Тот. К изучению одноеровых памятников XI в. — Studia Slavica Hungariae, XXIV, 1978.

Македонският кирилски лист не съдържа примери за изясняване на силен ь в є. Единствените случаи, в които ь се намира в силна позиция, са наставките -ьскъ и -ьнъ (във формите на прилагателните за м. р. им. п. ед. ч. єлиньскь, славьнь, красьнь). Няма съмнение, че в последните два примера произношението на славьнь и красьнь е било по-близко до произношението **славън* и **красън*, което има опора в родопските говори, отколкото до произношението славен и красен. В историческата граматика на българския език отдавна съществува мнение, че в източнобългарските прилагателни имена като *глад'ън* (гладьнъ), *злат'ън* (златьнъ), *в'ар'ън* (вѣрьнъ), *бол'ън* (больнъ), *вод'ън* (водьнъ) в същност няма редукция на старо неударено *е*, а пряко наследство на стара наставка -ьнъ, произнасяна като днешно *'ън.* Това допускане се основава на форми като *бол'ун* (больнъ), *глад'ун* (гладьнъ) и *злат'ун* (златьнъ) в говора на с. Костандово, Чепинско. В съгласие с фонетичните закони, които важат за този говор, споменатите форми могат да се изведат само от завършек *-ън* < -ьнъ[13] с много ранна лабиализация. За Македонския кирилски лист би могло да се допусне, че поради депалатализационни процеси ъ и ь са се изравнили във всяка позиция, както е в Енинския апостол·

---

[12] Вж. Л. Милетич. Фонетични особености на помашките говори в Чепинско. — Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София, LXVI, 1906, с. 203.

За наличието на ранни депалатализационни процеси в говора, който е отразен в Македонския кирилски лист свидетелствуват формите за 1 л. ед. ч. сег. вр. като молѫ вм. молѭ, глаголѫ вм. глаголѭ, мьнѫ вм. мьнѭ. В паметника изобщо липсва знакът за йотувана голяма носовка ѭ — вж. тьчнѫ вм. тъчнѭ, исповѣдаѫть вм. исповѣдаѭтъ, дьрзостнѫ вм. дързостнѭ. И тази черта сближава Македонския кирилски лист с кръга на старобългарските едноерови паметници, като стр. 131_{9-30} и 216_{8-16} от Супрасълския сборник, Енинския апостол, вмъкнатата част на Зографското евангелие, глаголическия текст на Боянския палимпсест, Листовете на Ундолски. Знакът за йотувана голяма носовка е чужд и на някои паметници от X век като мурфатларските надписи (1 л. ед. ч. сег. вр. полагаѫ вм. полагаѭ), Самуиловия надпис от 996 г. (пак полагаѫ), а също и на палимпсестовите части на Зографското евангелие, в което откриваме следа от преславската (цар Симеоновата) редакция на старобългарските богослужебни книги. Навярно знакът за йотувана голяма носовка не е бил присъщ на най-старата кирилица. В надписа на чъргобиля Мостич от средата на X в. той е без съединителна хоризонтална чертица през средата на буквата. Тази особеност се среща още в Савината книга, в Зографските листи и в Добромировото евангелие, като първоначално вертикалната хаста, която започва от горния край на ѫ, не е достигала до основата на реда. Липсата на ѭ в Македонския кирилски лист не е нова, а древна палеографска черта. Обратно, знакът йотувано ѥ в същия паметник е твърде старинна палеографска особеност. Тя има успоредица в надписа на Павел хартофилакс от края на IX век и в надписа на Тудора, който в палеографско отношение (начертанието на буква є) има общи белези с първобългарските надписи от началото и средата на IX век. Появата на знака ѥ в ранната кирилица стои в несъмнена връзка със запазената и до днес особеност на източните старобългарски говори да йотуват гласната *е*, когато не е употребена след съгласна. Написания като ѥстъ, ѥсень, ѥзеро съответствуват напълно на източнобългарския диалектен изговор *йе* (3 л. ед. ч. сег. вр.), *йесен, йезеро.* Много старинна черта е и употребата на един и същ знак за малка носовка (ꙙ, а в два примера ѧ) както след съгласна, така и след гласна или след точка. Във всички останали кирилски ръкописи от X и XI в. с изключение на Енинския апостол, Листовете на Ундолски, стр. 131 и 216 от Супрасълския сборник, които са едноерови паметници, има по два знака за малка носовка с позиционно ограничена употреба. В Савината книга след гласна и след точка се употребява ѧ, а след съгласна ꙙ (ꙙ), в Супрасълския сборник след гласна и след точка се употребява ѧ (ѩ), а след съгласна ꙙ (ѧ), в Зографските листи след гласна и след точка се употребява ѧ, а след съгласна ꙙ, в Хилендарските листи след гласна и след точка се употребява ꙙ, а след съгласна ѧ, в Остромировото евангелие (староруски препис от старобългарски оригинал) след гласна и след точка се употребява ѩ, а след съгласна ѧ. В един от мурфатларските надписи независимо от позицията се употребява само ѧ. В Битолския надпис на българския владетел Йоан Владислав (1015—1018) се употребяват двата знака ꙙ и ѧ без определено правило. В най-старинните от палеографско гледище глаголически ръкописи (Киевските листи, Синайския псалтир, Охридското евангелие) също както в Македонския кирилски лист има само един знак за малка носовка (эє). Един знак за малка носовка (є) има и в глаголическия текст на Боянския палимпсест и в палимпсестовата част на Зографското евангелие, която съдържа някои черти на преславската богослужебна редакция. В Мариинското евангелие, Зографското евангелие, Синайския молитвеник, Клоцовия сборник, Македонския кирилски лист и Асеманиевото евангелие след гласна и след точка се употребява эє, а след съгласна є (в последния паметник и във вмъкнатата част на Зографското евангелие понякога эє се употребява и след съгласна — това е следа от по-старинния глаголически правопис, който е познавал само знака эє).

---

[13] К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 130.

Забележителна черта на Македонския кирилски лист е липсата на знак ꙗ, вместо който се пише ѣ или а — ськазаннѣ и ськазанна вм. ськазаннꙗ, акожє и ѣкожє вм. ꙗкожє. Навярно знакът ꙗ не е бил присъщ на първоначалната кирилица, където, както и в глаголицата, старото широко *е* и старото йотувано *а* са били предавани по един и същ начин Той не се среща и в едноеровите Листи на Ундолски, където вместо ꙗ навсякъде стои ѣ, нито в краткия надпис от Теке-Козлуджа от началото на X век (власнѣ вм. власнꙗ). В един от мурфатларските надписи от първата половина на X век наред с ꙗ (аꙗнъ) се употребява и ѣ (днмнѣнь, маѣ). Знакът ѣ в Македонския кирилски лист има много древно начертание, което прилича на начертанието на ѣ в надписа на Тудора, в Енинския апостол и в Савината книга (на някои места). Навярно в Македонския кирилски лист е отразена една много старинна степен от развоя на кирилското писмо, когато все още не е бил изобретен знакът ю (ꙕ). Той не се среща в паметника, а вместо него се употребява глаголическият знак ⱓ. В Македонския кирилски лист е засвидетелствувана редукция на о в оу (ннoyмь, вм. ннoмь), а и редукция на о в ъ (отбелязано с ь, вж. по-горе): положнхьмь вм. положнхомь, быхьмь вм. быхомь, ꙙзыкьмь вм. ꙙзыкомь, глагольмь вм. глаголомь. Макар че има успоредици в Болонския псалтир (богъмъ вм. богомь, дахъмъ вм. дахомъ),[14] вторият тип редукция не е среднобългарско явление, а указание за старобългарски говор, в който в неударено положение някои гласни са се изговаряли доста по-различно, отколкото в ударено положение. Такива говори е имало както в източнобългарските, така и в западнобългарските земи. Тъй като в Македонския кирилски лист са засвидетелствувани езикови особености, срещащи се в преславските книжовни паметници, приемаме, че той е възникнал в началото на X век или дори в края на IX век в източна старобългарска говорна среда, където съгласната *м* е действувала лабиализиращо върху предходния вокал и го е превръщала в *у* (иноумъ вм. иномь) или в твърда ерова гласна (положихъмь вм. положихомь). Срв. *нѝчкум* вм. *нѝчком, нàвидум* вм. *нàвидом, рèдум* вм. *рèдом, òтредум, нàзорум* в Охридския говор,[15] *казвайк'ум* вм. *казвайким, плетейк'ум* вм. *плетейким, минувайк'ум* вм. *минувайким* в някои югозападни български говори; в старобългарските паметници (Зографското евангелие) има редица примери за лабиализиращо въздействие на м върху предходен ь — възъмъ вм. възьмъ, тъма вм. тьма.

---

[14] В. Н. Щепкин. Болонская псалтырь. СПб., 1906, с. 90.

Лексиката на Македонския кирилски лист е твърде сходна с лексиката на Преславския книжовен център. Вм. до в паметника стои дожи до (и тѧ же дожи до слоухоу). Дожи до вм. до (*μέχρι, ἕως, ἄχρι, κατέναντι*) има още в преславската част на Супрасълския сборник (19 примера) — вж. 1_2 твоѥи бо доуши погыбѣль прѣодолѣ дожи и до съмрьти, 10_5 цѣсарьствова съмрьть отъ адама дожи ї до мωсеа и др., в Изборника на цар Симеон (староруски препис от 1073 г.) — паде часть отъ персъ и вак'тръ дожи до инодьскꙑ землѧ, в преславските библейски преводи — Битие XXV.18 доже и доходѧщꙗ асѵриа *ἕως ἐλθεῖν πρὸς Ἀσσύρ* в една летописна бележка за 6406 г. (края на IX в.), пренесена в Повесть временных лет (Ипатиевски препис) от изчезналия български летопис, който е бил съставен по времето на цар Симеон. Характерна е и формата тѧ за им. и вин. п. ж. р. мн. ч. и за вин. п. м. р. мн. ч. на показателното местоимение тъ (гласы нагы вънимаѥть. и тѧ же дожи до слоухоу вм. и ты же дожи до слоухоу). Форма за вин. п. мн. ч. тѧ е засвидетелствувана и в Супрасълския сборник — 373_{14} то и тѧ къ немогѫштоуоумоу ихъ прилагаѭтъ. В Македонския кирилски лист е засвидетелствувано съчетанието не бо нъ (не бо нь разоума ради прѣлагаѥмь), което не се среща в първоначалните Кирило-Методиеви преводи, но е характерно за преславската част на Супрасълския сборник (не бо нъ = *καὶ γάρ* — 15 примера) — вж. 349_{24} не бо нъ житиѥ наше на небесехъ ѥстъ, 376_{12} не бо нъ въ годъ тъ мнози отъпадошѧ того напрасно въстръжени, за Царсимеоновия изборник (староруски препис от 1073 г.) — не бо нъ и льви даниила въ ѥмѣ оусоумнѣша сѧ, за преславския превод на Словата на Григорий Богослов — не бо нъ тако имѣаше иного инака доброта или мала или велика. В преславските книжовни паметници много често главното изречение е въведено с частица то, ако пред него се намира подчинено изречение за условие — вж. Супр. 20_4 аште ли не хоштетъ. то въскорѣ съмрьтиѭ погоубити і, 98_4 да аште рачѧтъ жрътвъно ѥсти. то без мѫкъ отъпоуштени бывъше. Такива конструкции има и в Македонския кирилски лист — аште и не правовѣр... ськазаниѥ сь ними. то обаче добрѣ сѫть (пьсали); и да аште и хоудѣ сѧ къде обрѧштеть приложено нѣчьто. то да разоумѣѥть чьтѧи акоже по ноужди то (перо) ѥсть сътворило. В Македонския кирилски лист вместо тъкмо от първоначалните Кирило-Методиеви преводи е употребено тъчиѫ, което е характерно за преславските книжовни паметници (в непреславската част на Супрасълския сборник има 8 примера за тъкмо срещу 2 примера в преславската част, но в преславската част има близо 100 примера за тъчнѭ срещу 5 примера в непреславската част; замените на тъкмо с тъчнѭ в непреславската част са дело на преславските преписвачи).

---

[15] В. Н. Щепкин. Пос. съч. (по СбНУ, XVIII, с. 539).

Окаяното състояние, в което се намира Македонският кирилски лист, не позволява да се установи със сигурност дали той е съдържал конструкцията ѣкоже сє, която е характерна за преславската част на Супрасълския сборник, а също и конструкцията обаче нъ, която с променен словоред (нъ обаче) се среща и в преславската част на Супрасълския сборник (364_{25}, 374_{15}, 378_{29}, 402_{24}, 422_{15}, 441_{3}, 443_{15}, 522_{12}). Можем да предположим, че и двете конструции са били налице в Македонския кирилски лист, защото са засвидетелствувани в онази част от Йоан Екзарховия предговор към Богословието на Йоан Дамаскин, която почти дословно съвпада с Македонския кирилски лист: ѩкоже се грьчьскъıи ватрахос и потамосъ. словѣньскъı жаба и рѣка; мало же сицѣхь гла҃ ѡбрѣтаєть сѧ. ѡбаче нъ соуть.

Транскрипцията на някои гръцки имена също свидетелствува за преславски правописни навици. Написания като єѵангєлиє и єѵлогиг сближават Македонския кирилски лист с написания като єѵгєнии (*Εὐγένιος*), єѵтѵхии (*Εὐτύχιος*), єѵфимиа (*Εὐφημία*) в Супрасълския сборник и в други преславски паметници срещу євдоксии (*Εὐδόξιος*), євгєнъ (*Εὐγένιος*), євпраксиа (*Εὐπράξια*), євтѵхъ (*Εὐτύχιος*) в месецослова към Асеманиевото евангелие, който отразява Кирило-Методиевата правописна традиция.

Палеографският и езиковият разбор показват, че в Македонския кирилски лист не е засвидетелствувано: 1) произведение на Константин Философ—Кирил, написано на старобългарски език, както предполага К. Трост, или 2) старобългарски превод от Константин-Кирилово произведение на гръцки език, извършен във Велика Моравия, както следва от предположението на А. Ваян. И в двата случая Македонският кирилски лист би съдържал ясните признаци на първоначалните Кирило-Методиеви богослужебни преводи. Но в действителност той не съдържа такива признаци. Всички текстоложки особености показват, че Македонският кирилски лист е много ранен старобългарски паметник, възникнал в Плиска или в Преслав по времето на княз Симеон, и то навярно още в края на IX век. Той не е превод от произведение на Константин Философ—Кирил, написано на гръцки език: 1) защото такъв превод щеше да е направен още във Велика Моравия или даже преди да е тръгнала Моравската мисия (трудно е да си представим, че славянските първоучители са занесли във Велика Моравия старобългарски евангелски превод с написан на гръцки език предговор за преводаческото умение) и 2) защото дори да допуснем, че такова произведение на Константин Философ—Кирил е съществувало, без да е преведено на старобългарски език през първите три десетилетия от историята на славянската писменост, то не би могло да бъде пренесено от Велика Моравия в българските земи от Кирило-Методиевите ученици. Както може да се заключи въз основа на историческите вести, те са били изгонени от среднодунавските славянски земи при обстоятелства, които не са им позволявали да вземат със себе си Кирило-Методиевите богослужебни преводи. Според пространното житие на Климент, написано от Теофилакт Охридски, Климент, Наум, Ангеларий и другарите им били влачени от немските войници голи по леда с допрени до шиите им мечове. Спасени по чудо, те решили тайно да се отправят към България, като по пътя страдали от липсата на храна и облекло и търпели всякакви бедствия (р. Дунав те преминали, като свързали три дървета с липово лико — срв. Второто житие на Наум). След големи мъки и премеждия пристигнали в България и онези Кирило-Методиеви ученици, които били продадени на евреите и откарани във Венеция (вж. Първото житие на Наум). Дошлите в България Кирило-Методиеви ученици са били живи носители на Кирило-Методиевата традиция. Те не са донесли със себе си образци от Кирило-Методиевите богослужебни преводи (на евангелието, псалтира, апостола), а са възпроизвели тези преводи по памет въз основа на гръцките оригинали. Задачата им е била улеснена от обстоятелството, че са знаели наизуст известна част от старобългарския Кирило-Методиев превод и че самите те вече са били превеждали богослужебни текстове от гръцки на старобългарски език като ученици и помощници на Кирил и Методий най-напред в Константинопол (862 г.), а след това във Велика Моравия (863 — 885 г.).

Македонският кирилски лист не е част от предговор към евангелието (макар че в него се говори за превод на евангелието от гръцки на старобългарски), ала не е и част от общо разсъждение за преводаческото изкуство. Той е откъс от защитна реч срещу духовници, които са обвинявали старобългарския превод на евангелието в догматично-богословско и в езиково несъвършенство. Преди византийската мисия да потегли за Велика Моравия начело с Кирил и Методий, не е имало нужда от подобна апология, тъй като Константин Философ е извършил превода на евангелието от гръцки на старобългарски по нареждане и внушение на император Михаил III (842—867) и, разбира се, със съгласието и одобрението на патриарх Фотий (858—867). Високите качества на старобългарския превод са могли да бъдат оспорени едва по-късно—или във Венеция и Рим от латинското духовенство, или пък след идването на Кирило-Методиевите ученици в България от местния провизантийски клир, който е съществувал още до официалното покръстване на българите, а след покръстването се е превърнал в държавна институция.[16] Отхвърляме възможността Македонският кирилски лист да съдържа възражение срещу латинските отрицатели на Кирило-Методиевото дело: 1) защото старобългарските книги са били благословени от папата (вж. Второто житие на Наум) и 2) защото текстът на Македонския кирилски лист не е от моравско-панонско потекло. Приемаме, че паметникът е част от защитно слово срещу противниците на славянската писменост, което датира от последните десетилетия на IX век.

---

[16] В борбата срещу дейците и радетелите на старобългарската писменост привържениците на византийското богослужение, от една страна, са прибягвали до доводите на триезичниците (тези доводи са били блестящо оборени от Черноризец Храбър), а, от друга страна, са се опитвали да оспорят качествата на старобългарския евангелски превод чрез догматични аргументи, напр. че при превода от гръцки на старобългарски се променя родът на някои съществителни, което е пречка за правилното тълкуване на светото писание. Остри възражения ще е имало преди всичко срещу превода на *τὸ ἅγιον πνεῦμα* ст҃ъı д҃хъ. *Τὸ ἅγιον πνεῦμα* е термин, който има пряко отношение към учението на светата троица — *ὁ πατήρ, ὁ υἱός, τὸ πνεῦμα* (ср. р.) в гръцки и отьць, с҃ъıнъ, доухъ (м. р.) в старобългарски. В старобългарския, както и в латинския превод освен бащата (pater), и сина (filius) се явява и трети ипостас (собьство = гр. *ὑπόστασις* 'свойство') от м. р. (ст҃ын д҃хъ, spiritus sanctus), докато в гръцкия оригинал светият дух е неутрално по родов признак божествено начало (срв. Битие 1.2). Само от този пример, към който оцелялата част от Македонския кирилски лист няма пряко отношение, може да се заключи, че през последните десетилетия на IX век не е бил безсъдържателен спорът, трябва ли да има съответствие между рода на имената в гръцкия оригинал и в старобългарски превод. Като са се позовавали на обстоятелството, че по родов признак отьць, с҃ъıнъ и ст҃ъı д҃хъ не съвпада с *ὁ πατήρ, ὁ υἱός, τὸ ἅγιον πνεῦμα*, но съвпада с pater, filius, spiritus sanctus, елинофилите в българската църква ще да са се мъчели да обявят Кирило-Методиевия евангелски превод за неортодоксален (прозападен). Известно е, че Константинополският събор през 867 г. е отлъчил папа Николай I от църквата, а учението, че светият дух произлиза не само от бащата, но и от сина (filioque), е било обявено за еретическо (официално помирение между византийската и римската църква е постигнато едва към 900 г.). Възможно е на р. 8. от Македонския кирилски лист (обр.) да е стояло и пакы и вь грьчьскы пнеума...женьска имена и словѣньскы мѫжьска имена доухъ..., където пнеума (= гр. *τὸ πνεῦμα*) е причислено към ж. р. поради окончанието а.

До идването на Кирило-Методиевите ученици богослужението в България се е извършвало на гръцки език. Вече се е била обособила силна и влиятелна елинофилска група, съставена главно от византийски духовници на българска църковна служба, която е воювала срещу делото на славянската писменост и култура. Именно срещу елинофилското крило в българската църква от 90-те години на IX век е написано полемичното съчинение на Черноризец Храбър О писмєнєхъ, чийто автор брани делото на Кирил и Методий от нападките на триезичниците-елинофили и воюва за утвърждаването на старобългарската грамотност. През 893 г. (6406 г. от с. св.) е било извършено знаменитото прѣложєниє кънигъ, за което свидетелствува Повесть временныхь лет (бележката за прѣложєниє кънигъ в повестта е заимствувана от изчезналия български летописен свод, който е бил съставен по времето на цар Симеон). Косвено годината 893 се потвърждава от едно известие за българите в лѣтописєцъ въскорѣ на патриарх Никифор в Новгородската кормчая от XIII в. (левъ и ѡльксандъ сн҃а василья цр҃ѧ. лѣ҃т кѕ҃. въ ві҃ лѣ҃т цр҃тва ѥю преложены быша книгы. ѿ грьчьскаго ꙗзыка на словеньскыи. ѥсть же ѿ кр҃щниꙗ болгарьского. до преложениꙗ книгъ лѣ҃т л҃), където е казано, че от покръстването на българите (през 863/864 г. от н. е.) до прѣложєниє кънигъ са изминали 30 години (уточнението въ ві҃ лѣ҃т цр҃тва ѥю е интерполация на руския книжовник, който е изтълкувал 6406 г. от с. св. като дата от византийското летоброене (6406—5508=896 г. н. е.; това наистина е 12-ата година от царуването на Лъв VI Философ, който се е възкачил на престола през 886 г.). В. Златарски с право отбеляза, че под прѣложєниє кънигъ трябва да се разбира замяната на гръцките богослужебни книги със старобългарски според решението и постановлението на всенародния събор, който е бил свикан през 893 г. от н. е.

През 893/894 г. Константин Преславски е съставил Учителното евангелие. То съдържа преводни беседи на евангелска тема, подредени съобразно четенията през неделните дни от годината. Това е още едно доказателство, че по онова време в България вече е бил пресъздаден и се е употребявал Кирило-Методиевият превод на апракосевангелието, възпроизведен от Кирило-Методиевите ученици. Окончателното утвърждаване на Кирило-Методиевото дело в България през последното десетилетие на IX век е свързано още с две много важни събития — с утвърждаването на кирилската азбука като официално писмо на българската държава и на старобългарската богослужебна книжнина в столичните градове Плиска и Преслав и в техните околности и с появата на т. нар. втора, или преславска (или Царсимеонова) редакция на старобългарските богослужебни книги, в която са намерили място редица диалектни особености на нашите стари североизточни говори. С други думи, някои първи строители на старобългарската книжовност в държавните центрове Плиска и Преслав са приспособили творчески Кирило-Методиевата старобългарска традиция към местните условия. Това те са сторили: 1) като са създали нова старобългарска азбука, известна в науката под името кирилица, по образец на Константин-Кириловото глаголическо писмо, но въз основа на византийските уставни начертания (които и по-рано са се използували за българските държавни нужди, както ни е известно от многобройните първобългарски надписи на гръцки език) и 2) като са нагодили Кирило-Методиевия превод към речниковите особености на местния старобългарски говор, с което са доближили книжовната реч до езика на старобългарското население в Североизточна България. Текстът на Македонския кирилски лист е писан от човек, който е взел живо участие във възпроизвеждането на първоначалния Кирило-Методиев превод или по-скоро в т. нар. втора, или преславска редакция на старобългарските богослужебни книги. Той говори за себе си като за преводач или редактор: подьвиꙁахьмь сѧ да бихьмь истово слово положили (вь) єѵангєлии. . .и да аштє и хоудѣ сѧ кьдє обрѧштєть приложєно нѣчьто. то да разоумѣѥть чьтѧи акожє по ноужди то пєро ѥсть сьтворило а нє дьрзостиѫ ни сьмѣниѥмь. нє бо нь никтожє толь дьрзь ѥсть и забыль сѧ акожє бєз ноужда (по)лагати или оуимати словє(сѧ) ськазаниѣ єѵанг. . .[17]

Едно от лицата, което е взело най-дейно участие в книжовния живот и в книжовните реформи през 90-години на IX в., е Йоан Екзарх. Той ще е съдействувал и за изготвянето на новите богослужебни книги в Плиска и Преслав. В предговора към Богословието на Йоан Дамаскин Йоан Екзарх или е включил част от свое собствено съчинение в защита на старобългарския евангелски превод (на новата евангелска редакция), или пък е използувал части от подобно съчинение, написано от друг преславски книжовник. Тъй или иначе текстът на Македонския кирилски лист е по-стар от текста на предговора към Йоан Дамаскиновото Богословие и в това отношение А. Ваян е напълно прав.

---

[17] Трябва да се има пред вид, че под прѣложєниє старите книжовници са разбирали не само първоначален превод, но и редакция, при която се извършва сверка с гръцкия текст. Така напр. една приписка към ръкопис от XIV в. (Синайски октоих № 19) съобщава, че старецът Йоан прѣложи и исписа кнїгы. ихжє имєна з҃є. тєтраєѵль. праз҃н апль. лїтоургїѫ. типик ѱал'тирь и др. (вж. Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 275). Една част от споменатите книги (евангелие, апостол, псалтир) са били преведени на старобългарски още в Кирило-Методиевата епоха, а старецът Йоан е извършил само нова езикова редакция.

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

АРХЕОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ ОТ НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА В АТИНА

КРАСИМИР СТАНЧЕВ, АКСИНИЯ ДЖУРОВА

Ръкописната сбирка на Гръцката национална библиотека в Атина се състои от 3121 ръкописа, от които 2803 гръцки и 318 на други езици. За първите 1856 от тях (1602 гръцки и 254 чуждоезични) съществува печатан каталог, изготвен в края на миналия век от баща и син Сакелионос.[1] Останалите ръкописи са все още слабо познати на научния свят.[2] За тях в библиотеката съществува ръкописен каталог, подготвен от проф. Линос Политис. Този каталог сега се дообработва и подготвя за печат. В него поради липсата на съответни специалисти в библиотеката славянският материал е само маркиран, при това често с неточности при определянето на датировката, съдържанието на ръкописа и пр.

В настоящата публикация вниманието е съсредоточено именно върху славянските материали в тази част от сбирката, която е набавена след отпечатването на каталога на Сакелионос. Изключение се прави само за трите славянски ръкописа, включени в този каталог (№ 1796—1798), но без да са описани подробно, както и за гръцкия ръкопис № 149, около който има все още неизяснени въпроси и който ни предлага интересен случай на билингвизъм. Интересуващата ни част на атинската сбирка е съставена от ръкописи с различен местопроизход, сред които особен интерес представляват два фонда, свързани със значителни центрове на гръцко-славянското книжовно общуване през Средновековието: № 2396—2643, които произхождат от манастирите „Св. Йоан Продром“ край Серес и Косиница край Драма и ръкописи № 2648—2756, които са от митрополията в Кастория (Костур).

В първата част описваме всички славянски ръкописи в Атинската библиотека. Всеки ръкопис е представен и със снимки, като илюстративният материал е съобразен със случаите, когато един ръкопис е писан от повече писачи. Във втората част се дават сведения за славянските материали в гръцки ръкописи, включително и за някои гръцки текстове, свързани с историята на България или на старобългарската литература. В третата част се прави характеристика на оформлението и украсата на славянските ръкописи, след което се разглежда гръцкият ръкопис № 149 и някои от въпро-

---

[1] *Ἰ. Σακκελίωνος, Ἀ. Ἰ. Σακκελίωνος. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι, 1892.*

[2] За други описи и съобщения относно ръкописите в тази сбирка вж. M. Richard. Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits Grecs. Paris, 1958, p. 33—35.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

сите, които той поставя.[3] Приведени са и някои паралели с други старобългарски ръкописи, за да се очертае по-ясно мястото на славянските ръкописи от Атинската сбирка в развитието на средновековната ръкописна традиция.

I. СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ

1. COD. ATH. 1797

Под този номер се съхраняват два различни ръкописа от XIV в., които по-късно са подвързани заедно и имат обща нова пагинация по страници (общо 444 стр., т. е. 222 листа).

А. Псалтир от първата половина на XIV в.

182 листа пергамент (добре обработен, запазил еластичността си), 190×139 мм, текстово поле 150×110 мм, разлиновка (конфигурация на вертикалите на две съседни страници при разтворен ръкопис) 3+2/2+3, по 20 реда на страница.[4] Коли по 8 листа, означени само в края, долу в средата на страницата, с гръцки букви. Няма следи от оригинална пагинация. Три листа (с. 27—32) са добавени по-късно, хартия, друго мастило, по-късен почерк, но със същите правописни особености. На места пергаментът е подлепван с парченца от славянска старопечатна книга.

Писмо: делови устав с калиграфски удължения, съчетаващ доста старинни черти, характерни за XIII в., с по-нови, които ще намерят широко разпространение в българските ръкописи от втората половина на XIV в. В надредие употребява само двоеточие над някои букви. Всеки стих започва с червена буква и завършва с кръстовидно четириточие. Вътре в стиховете — непрекъснато писмо.

Правопис и език: едноеров (само ъ), безюсов, на изолирани места в краесловие се явява ь. Доста последователна замяна на ъı с н, както и случаи на замяна на ѣ с є. Като старинна черта може да се отбележи написанието ѣкѡ. Среща се ѣ вм. н (смѣрѣна). Йотува а и є, като наред с ѥ се среща и графичен вариант широко є. Употребява епентетично л. Пише з и ѕ без разлика (напр. желѣѕомъ, въѕнесе). Без фонетично ударение. В езиково-правописно отношение ръкописът насочва към Северозападна България или Източна Сърбия.

Украсата, също както писмото, съчетава старинни и по-нови елементи. Инициали в тератологичен и неовизантийски стил. На с. 1 — заставка в балкански стил.

---

[3] Материалът за настоящите археографски бележки е събран при работа на Аксиния Джурова в Атинската библиотека през декември 1973 и септември 1976 г. и на Красимир Станчев през октомври 1976 — февруари 1977 г. Изказваме сърдечна благодарност на ръководителя на ръкописния отдел — д-р Панайотис Николопулос — и на неговите сътрудници за отзивчивостта и оказаното съдействие. (Дължа лична благодарност за оказаната помощ и на проф. Линос Политис и неговата дъщеря Мария Сакелариади — К. С.) Част I и II са написани от Красимир Станчев, а част III — от Аксиния Джурова.

[4] За улеснение се възприема цифрово означение на ограничаващите текстовото поле вертикали. В случая 3+2/2+3 означава, че във външните полета има по три вертикални линии на еднакво разстояние помежду си, а във вътрешните (откъм прегъвката) — по две.

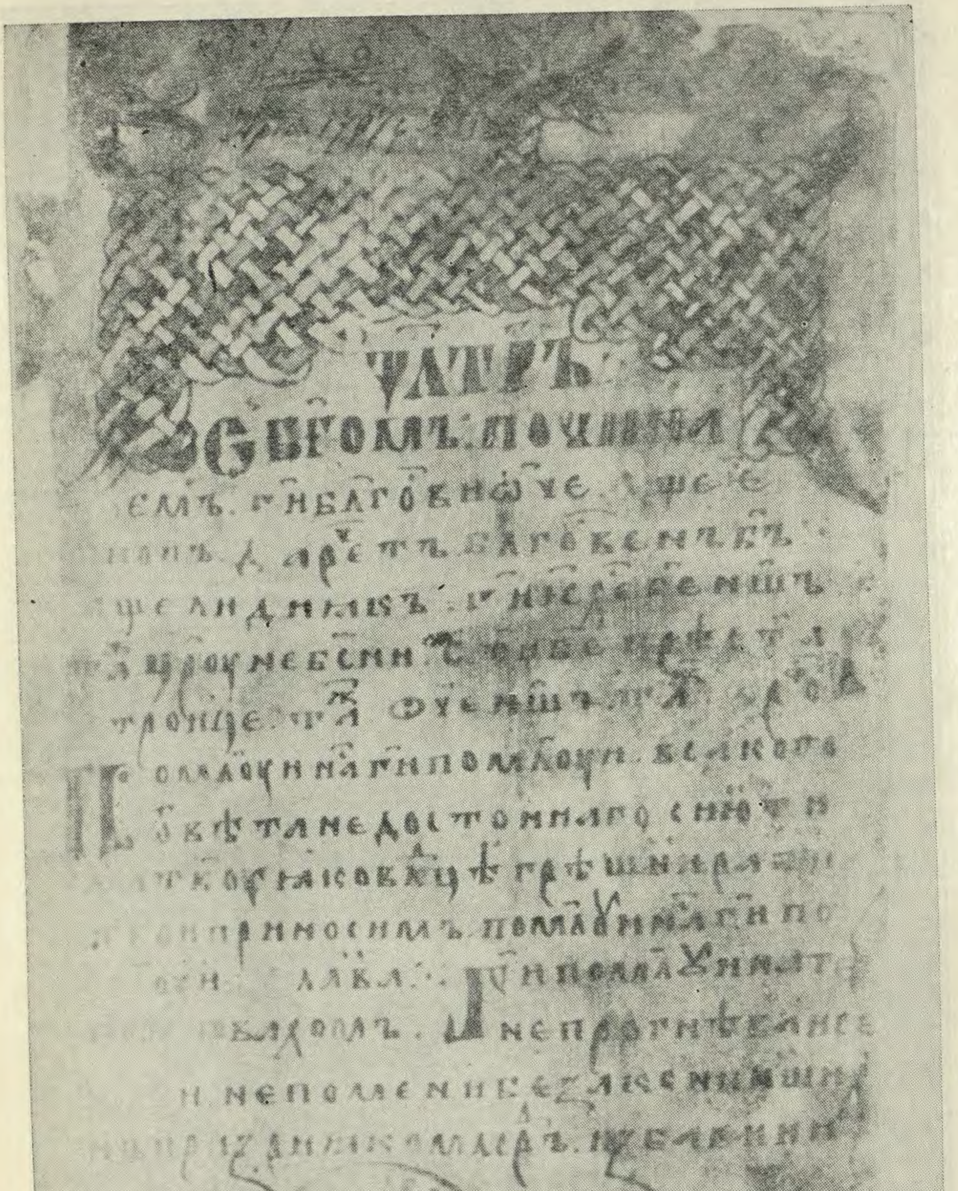

1. № 1797 (1.А), с. 1

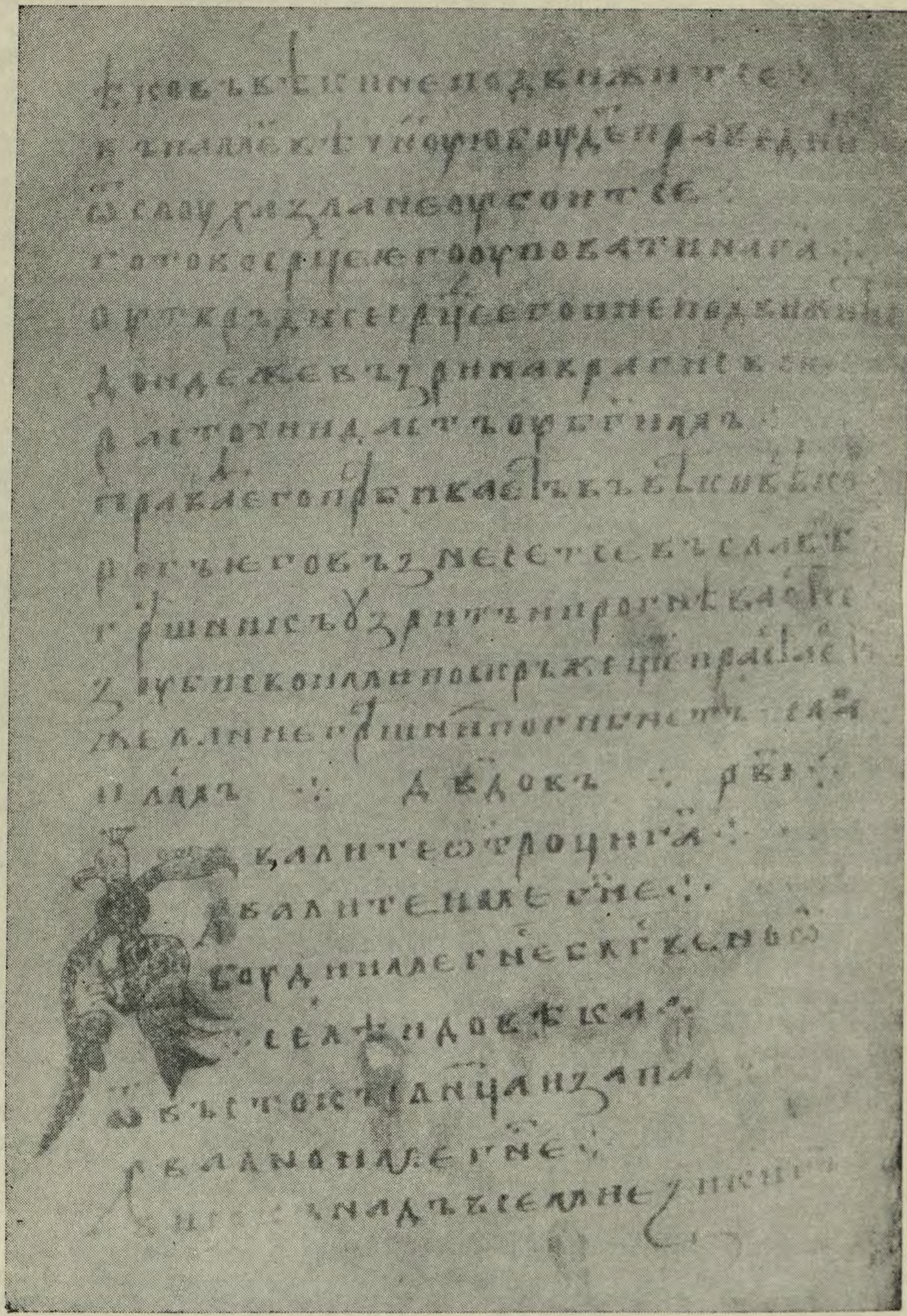

2. № 1797 (1.А), с. 250

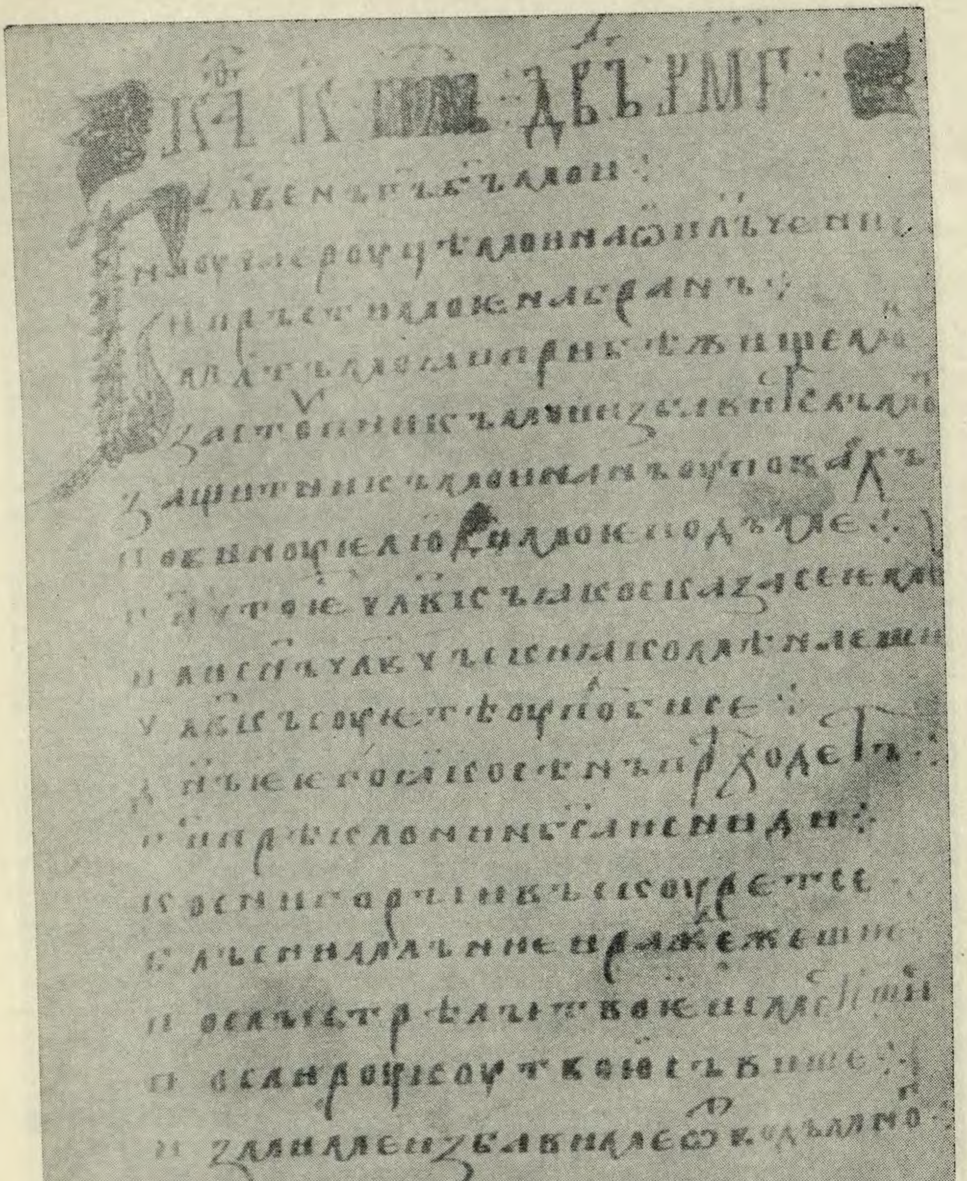

3. № 1797 (1.А), с. 316

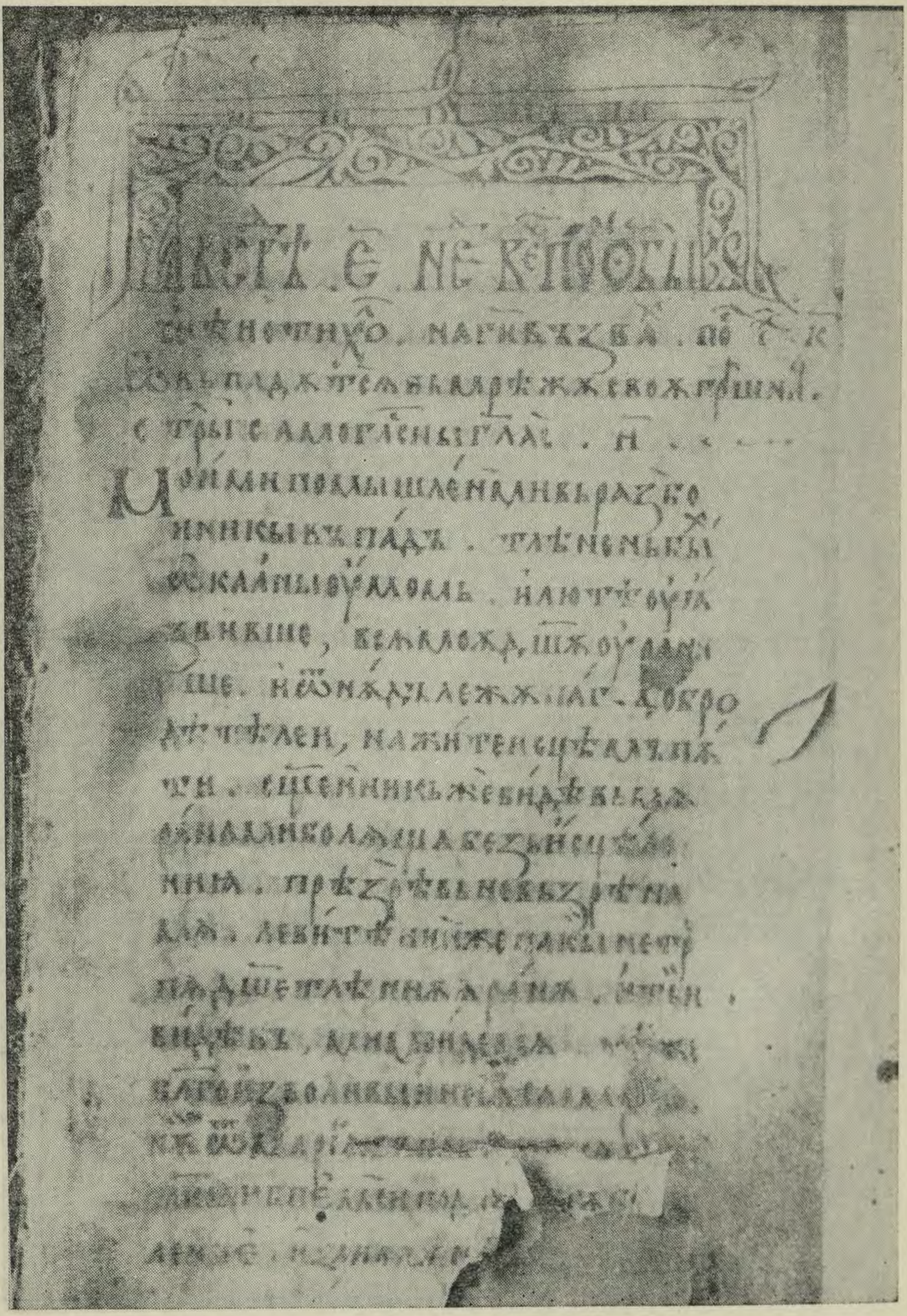

4. № 1797 (1.Б), с. 365

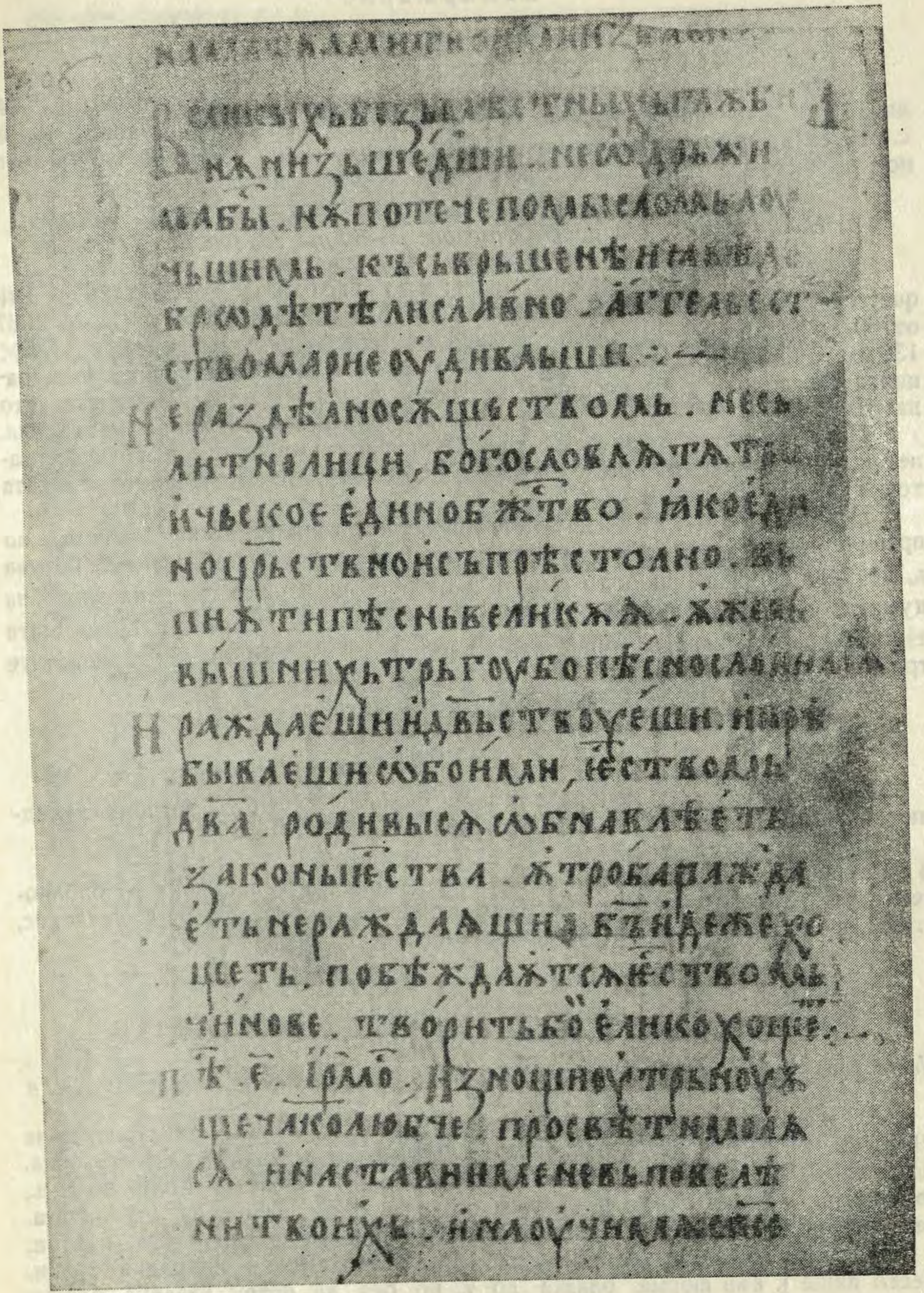

[illegible]

[illegible] тныи чьглажь

нами ньшедши . несьдржи

мабы . нжпотече подыслодь

чьщи ддь . къ съкрышенѣ и таиб

кр(ѡ)дѣтѣ ли слаґно . агг(е)ль ест-

тво марие оудикаыщи :—

Нераздѣано сѫщи естводь . нес

лит(е)иолници, богословлѧт а т

ичьское единобжтво . ико еди

ноцрьство и съпрѣстолно . вь

пиѫ тип(ѣ)сньвеликѫ . ѫже

вышних(ъ) трьгоу бо пѣ(ни)е мо славна

Нраждаеши и двьство уеши . и прѣ

бываеши обоима, естводь

дка . родивысѧ обнавлѣетъ

законы естьа . ѫтроба раждаѧ

еть нераждаѧщи бъ идеже хо

щеть . побѣждаѫтсѧ естводь

чинове . творит бо еликохоще :—

Пѣ . е . iрало . изнощно утрьноух

щечлколюбче . просвѣтидаа

сѧ . и наставни(ка) ени... повелѣ

нит вонхъ . и наоучи [illegible]

5. № 1797 (1.Б), с. 408

Съдържание

С. 1—329: 150-те Давидови псалми.

С. 329—364: Старозаветните песни.

Приписки в сегашния си вид ръкописът не съдържа. На с. 142 личат следи от приписка, която е изрязана. На същата страница и на с. 218 са драскани гръцки букви. На с. 3 с късен почерк и синьо мастило под първите шест реда е добавен гръцкият текст на псалма.

Б. Фрагмент от постен триод от 60-те години на XIV в.

40 листа, хартия (водни знаци: круша, близък до № 7376 у Briquet от 1355—1356 г., с разновидности до 1361 г., ключ, близък до № 2687 от 60-те години на XIV в. и № 2688 от 1358 г. у Mošin — Traljič), 185×130 мм, текстово поле 160×95 мм, по 21—24 реда на страница. Номерацията на колите и пагинацията не личат вероятно поради подрязването на ръкописа, когато е бил подвързан заедно с псалтира. Нова подвързия.

Писмо: устав, търновски тип. Пунктуация: обикновени точки и запетаи, в края на стихирите — кръстовидно четириточие, в което дясната точка е развита в тире.

Правопис и език: двуеров, двуюсов (без йотация на юсовете), по правилата на Търновската школа, с редовна употреба на ы и ѣ, йотува ѧ, по принцип пише широко є вм. ѥ (което се пази на места в началото на думата). Употребява епентетично л и африкат ѕ. С ударения. Цялостната езиково-правописна характеристика на ръкописа го свързва с търновските традиции от средата на XIV в.

Украса: на с. 365 — заставка в неовизантийски стил.

Съдържание

Запазената част от триода съдържа част от службите за петата седмица на великия пост (сряда и четвъртък).

Приписки няма.

В сегашния си вид (псалтирът+триодът) ръкописът е постъпил от библиотеката на Атинския университет. Кратко описание в каталога на Сакелионос, с. 303, където е отнесен към началото на XV в.

2. COD. ATH. 1796

Четвероевангелие на йеромонах Макарий от втората половина на XIII в.

209 листа пергамент (доста груб), 253×175 мм, текстово поле 190×120 мм, вертикална разлиновка 3+2/2+3, по 26 реда на страница. Началата на евангелските четения са отбелязани в полето. Коли по 8 л., номерирани кирилски само в края на колата, долу вляво на страницата. Без оригинална пагинация, новата е по страници. Подвързия нова, картон.

Писмо: устав с калиграфски удължения. Редки надредни знаци. Често пише ь във форма, близка до ъ, но без да прави разлика между двете ерови гласни — практически един знак за ерова гласна (доминира начертание ь). Червенослов и червени главни букви с редовна големина.

Правопис и език: едноеров (вж. писмо), двуюсов, йотацията на юсовете отбелязва с надреден знак (най-често точка), смесване на ѫ и ѧ

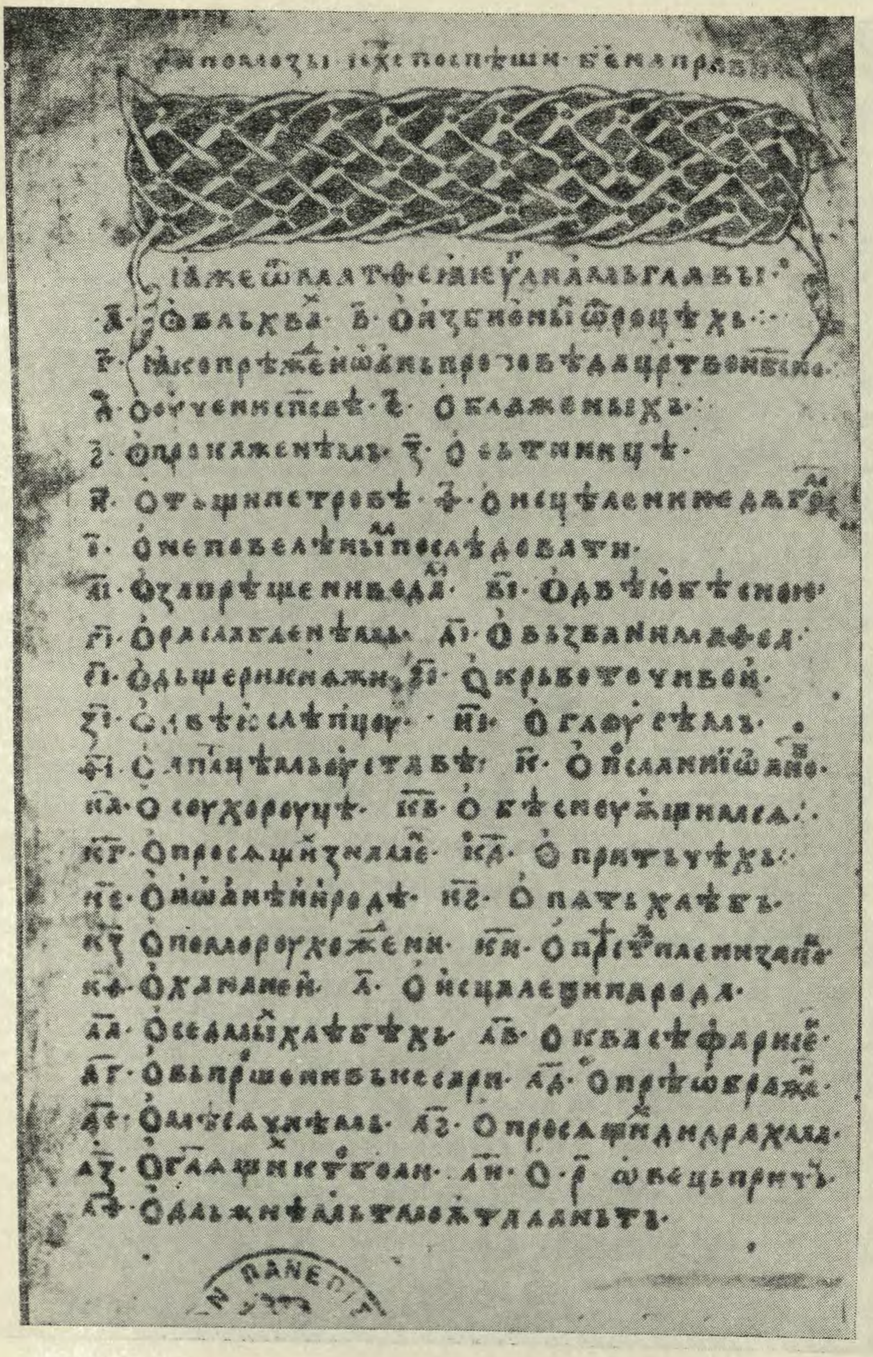

6. № 1796 (2), с. 2

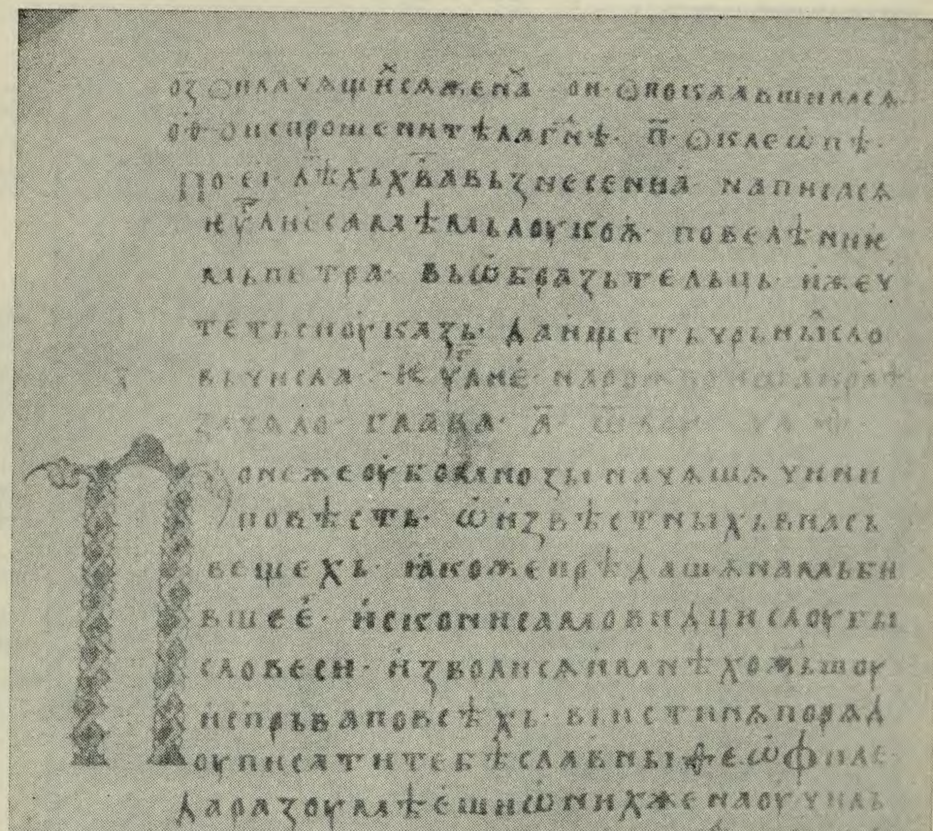

оӡ ѡплачющи и сажєна· он ѡповѣдаѡшимисѧ·
оу ѡнѣ сѹпрошениѥ тѣла гнѣ· п· ѡкласѡпѣ·
По сі лѣ хѣ хва вьзнесеніа· напісасѧ
иѹ анісаа кѣ мѧлоучкоӑ· повелѣнии
кмпетра· вьѡбразь тельць· иже у
тетьсноукаӡь· данище тьурь мысло
вьчисла· ·ѥ· чаме· н [illegible]
зачало· глава· а· [illegible]
Понеже оубо мнози начаша чини
повѣсть· ѡ извѣстныхь вь насъ
вещехь· ıакоже прѣдаша нам бы
вшее· и же искони самовидци и слоугы
словеси· изволи сѧ и мнѣ хождьшоу
испрьва по вьсѣхь· вьистинѫ порѧд
оу писати тебѣ славный ѳеѡфиле·
да разоумѣеши ѡ нихже наоучень
с ѥси· словесехь оутврьжєнии· Бы
въ дьни црѣ иродеискаго· иереи нѣкы
имєнемь захариа· ѿ ефимериѧ
авиани ны· и жена ѥго ѿ дьщерей а
роновы· и имѧ еи елисаветь· бѣсте
же ѡба праведна прѣдь богомь· хо
дѧща вь заповѣдехь вьсѣхь· и ѡправ
даниихь гнихь безпорока· и не бѣ има
чѧда· понеже бѣ елисавет неп
лоды· бѣста же заматорѣвша ѡба

7. № 1796 (2), с. 172

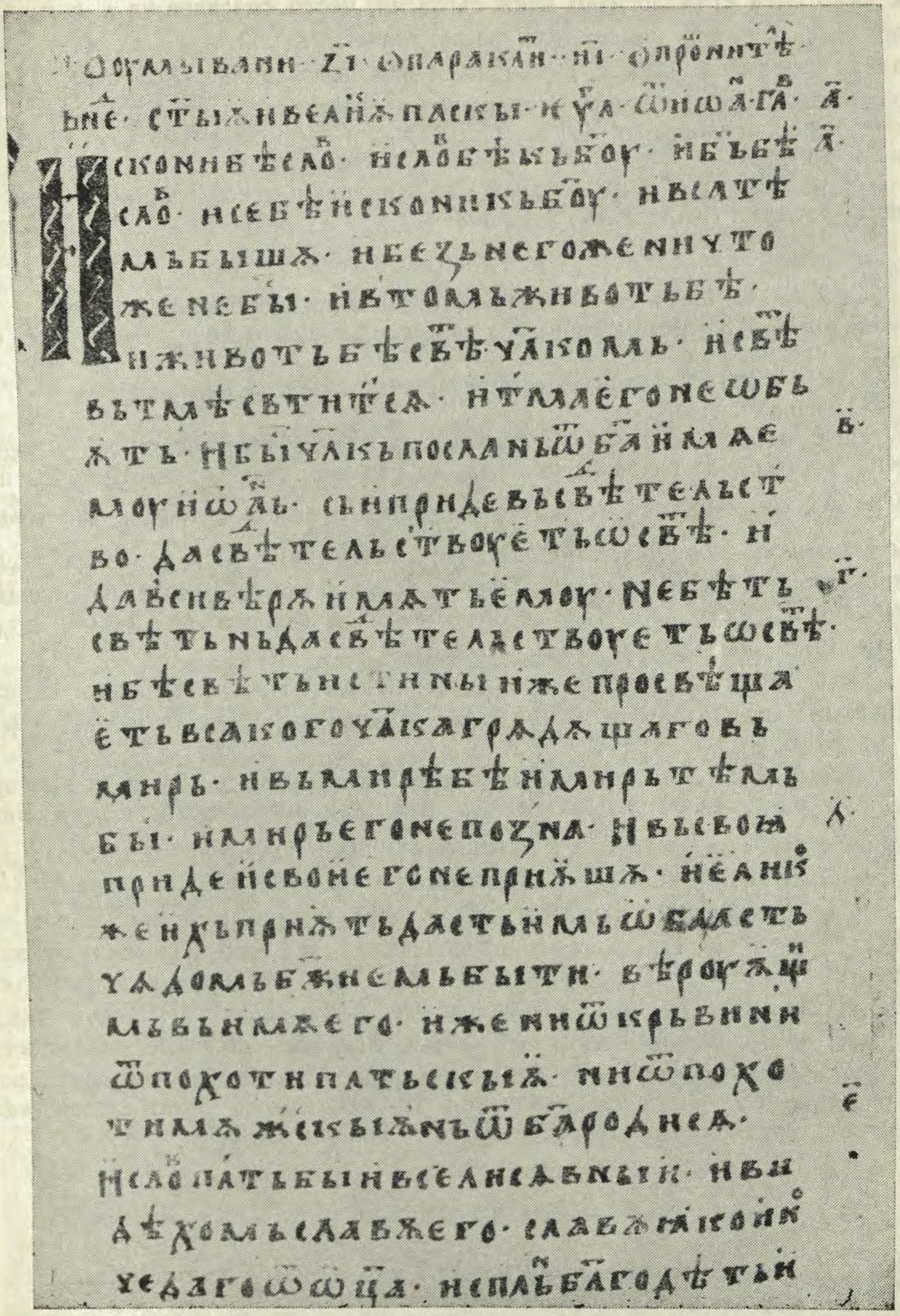

оумывани· ꙁі· ѡ параклит· нї· ѡпрѡнитѣ
ьне· с҃тыѫ и великѫ пасхы· к ꙋ҃а· ѿ иѡа҃·г҃а· а҃·
искони бѣ сл҃о· и сл҃о бѣ къ б҃оу· и б҃ъ бѣ а҃·
сл҃о· и се бѣ искони къ б҃оу· и вьсѧ тѣ
мь бышѧ· и безь него же ни что
же не бы· и въ томь животъ бѣ·
и животъ бѣ свѣ҃ чл҃комь· и свѣ
въ тмѣ свѣтит сѧ· и тма его не ѡбь
ѧтъ· и бы чл҃къ посланъ ѿ б҃а имѧ е в҃·
моу иѡа҃нь· сь прииде въ съвѣтельст
во· да свѣтельствоуеть ѡ свѣтѣ· и
да вси вѣрѫ имать въ нѥмоу· не бѣ ть г҃·
свѣтъ нь да свѣтельствоуеть ѡ свѣтѣ·
и бѣ свѣтъ истиныи иже просвѣща
еть всѧкого чл҃ка грѧдѫщаго вь
мирь· и вь мирѣ бѣ и мирь тѣмь
бы· и мирь его не позна· и въ своѧ д҃·
прииде и свои его не приѩшѧ· елико
же их приѧтъ дасть имь ѡбласть
чадомь бж҃иемь быти· вѣроуѭщи
мь вь имѧ его· иже ни ѿ кръви ни
ѿ похоти плътьскыѧ· ни ѿ похо е҃·
ти мѫжескыѧ нь ѿ б҃а родисѧ·
и сл҃о плъть бы и всели сѧ вь ны· и ви
дѣхомь славѫ его· славѫ ꙗко ино
чедаго ѿ ѡ҃ца· испл҃ь бл҃годѣти и

8. № 1796 (2), с. 303

не само след етимологично меки съгласни, често смесване на ъ с ѫ. Смесване ѣ с ꙗ (което свидетелствува за диалект, в който ѣ='а), многобройни случаи на замяна на ѧ с є, има и случаи на замяна на ѫ с ꙋ. Типичен среднобългарски паметник. В правописно отношение дава паралели с други български паметници от XIII в. (Стаматово и Кюстендилско четириевангелие и др.).

Украса: на с. 2 има заставка в балкански стил. Инициали в неовизантийски стил (на с. 3, 97, 172, 303).

Съдържание

С. 2—394: Четирите евангелия с оглавления, но без предисловия.

С. 394—413: Месецослов (без заглавие), в който не са застъпени славянски светци.

С. 413—415: Таблици за възкресните евангелски четива.

Приписки:

На с. 415, завършвайки указанията за възкресните евангелски четения, преписвачът продължава на нов ред, но без промяна в размерите на писмото: сла̇ свьршителю бг҃оу дѣлоу бл҃гоу. даръ бж҃ии. а троудь многогрѣшнаг̇ иеромонаха макариꙗ. амн̈. амн̈. По-късно друга ръка добавила (след приписката) пасхални указания. Още една приписка от ръката на Макарий намираме в полето на с. 322: єдє нє могѫ ꙁлѣ. єдє и вѣтрь силєнь дє нє имамь що.:

На с. 416 с по-късен почерк: ꙁьдє: починахь: да четꙋ: светоє великоє: єваньгєлиє: мєєсца (sic!) сєкьтєври: (sic!) дьвадєсєти: дьнь вь лєто: ҂ꙁм (7040=1531 г.).

На с. 417 са драскани цифри (с кирилски букви), а в средата има приписки от различни ръце. Под една кратка канонична молитва към Богородица с червено мастило и едър шрифт пише: мц҃а фєвларѣ въ: дı: дн҃ь приıєхъ калꙋгєрство въ мѣстѣ рѣкомѣмъ ꙋ валанъдовѣ а [изличени 4—5 букви] мо [...] ꙁıхъ славъныхъ [...] а рꙋкою иєгꙋмєна [...] они въ дн [поради петна най-важната част на приписката е с много изличени букви и цели думи]. Отдолу с черно мастило друг почерк: грєшьни: єрьмонахь: Сава. И най-долу: ꙁдє жє: писахь: кѡлико тєтьрованьгєли: ѿць: тахь: грєшьни: попь симєѡнь (последното — попь симєѡнь — по-късно задраскано).

Ръкописът е постъпил от библиотеката на Атинския университет. Кратко описание в каталога на Сакелионос, с. 303, където е отбелязан като евангелие, среднобългарска редакция, от XIV или XV в.

3. COD. ATH. 2159

Постен триод от края на XIII или началото на XIV в.

129 листа, пергамент (добре обработен), 245×190 мм, текстово поле 215×145 мм (на л. 1—92) и 200×130 мм (на л. 93—129), вертикална разлиновка 2+2/2+2, по 24 (на л. 1—92) и по 27—28 (л. 93—129) реда на страница. Номерацията на колите и пагинацията не личат. Ръкописът е горял и горните части на листовете са пострадали — в първите коли е унищожена повече от половината от листа, нататък — горната дясна част. Пър-

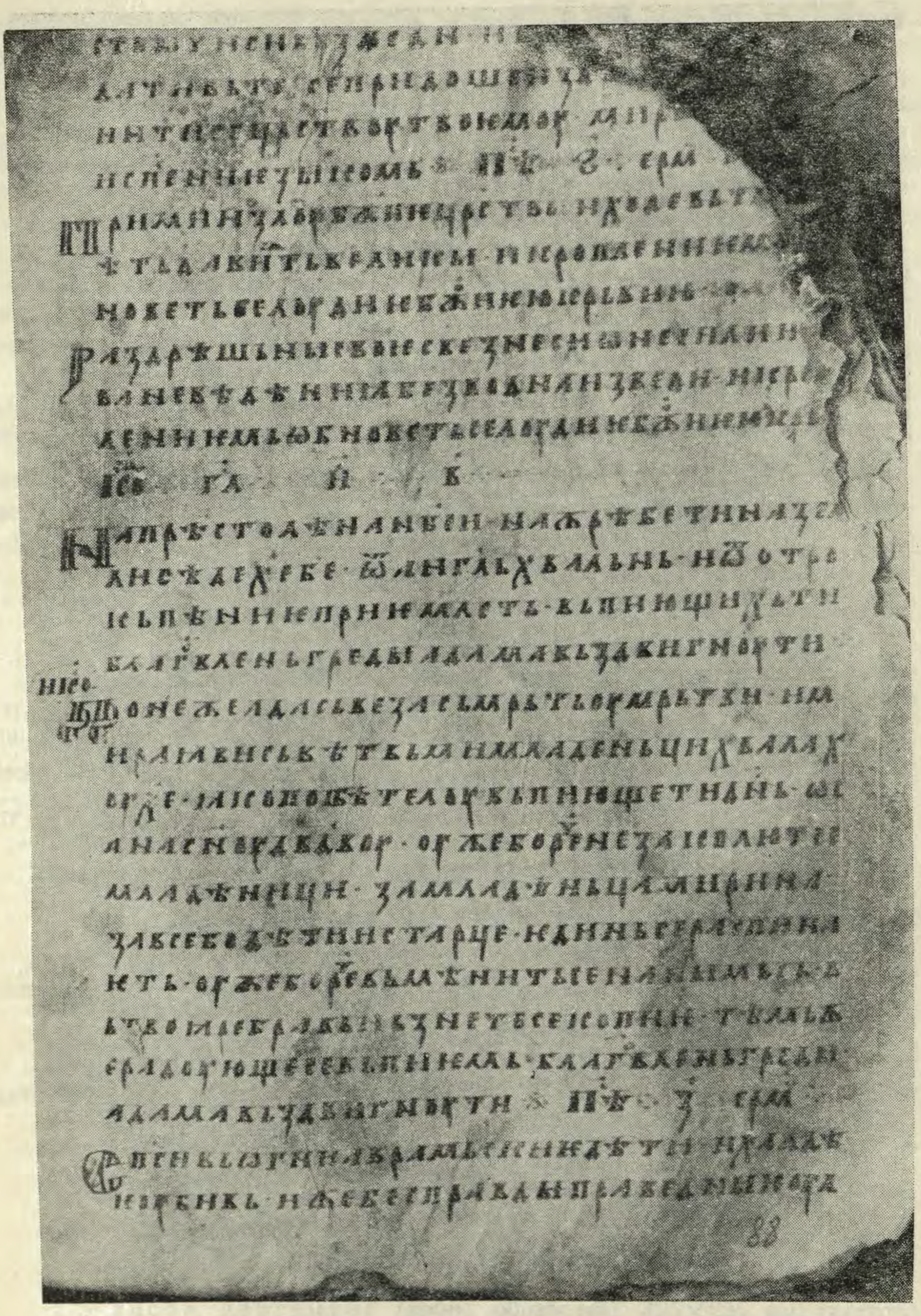

9. № 2159 (3), л. 88а (I ръка)

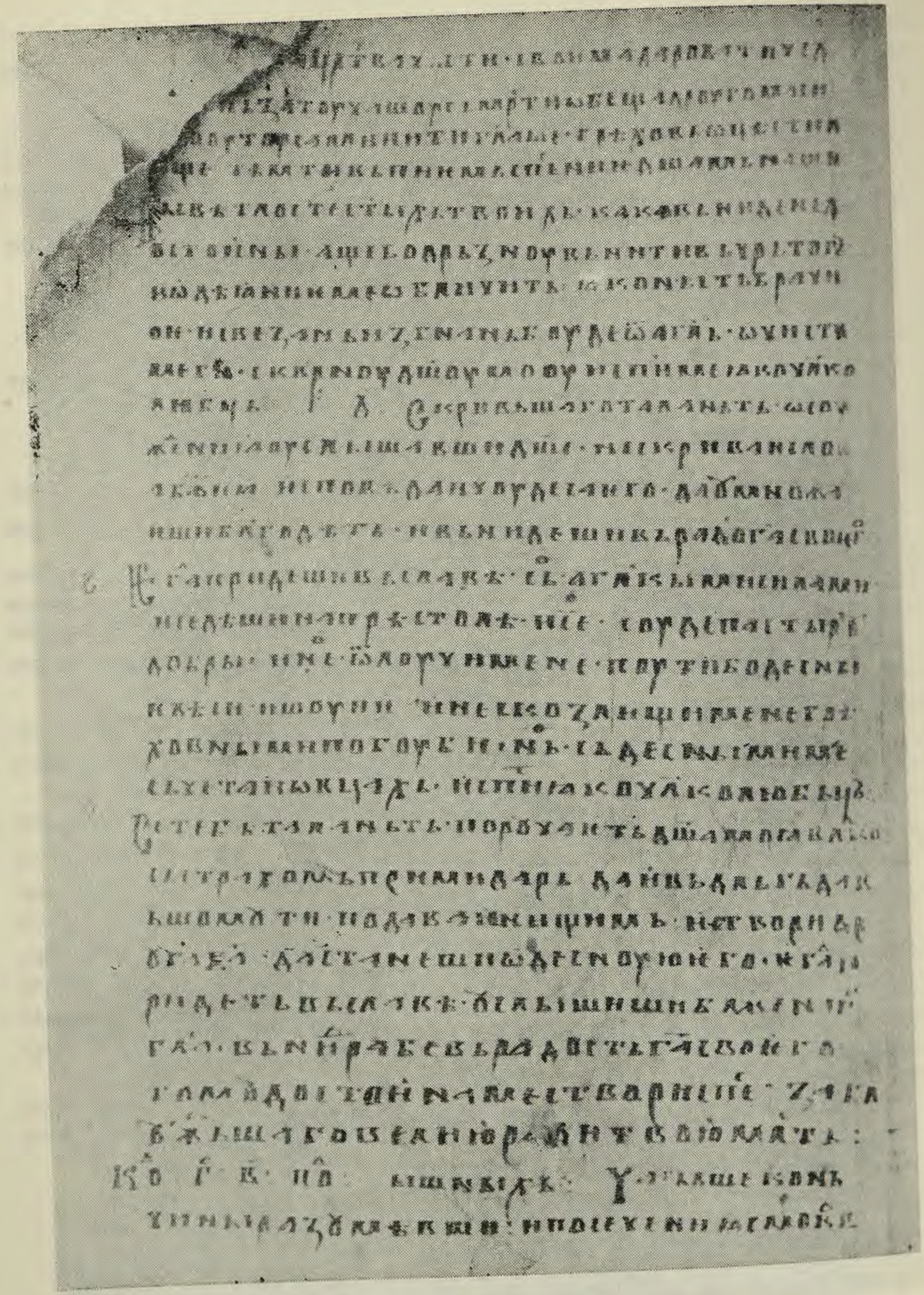

10. № 2159 (3), л. 99б (II ръка, тита-нотация

вата и последните две коли са се разшили. Подвързията е откъсната, тънка дъска, обвита с пергамент.

Писмо: квадратен устав; пишат две ръце — едната от л. 1а до л. 92б, другата от л. 93а до края. Първият преписвач пише по-красиво, без никакви надредни знаци, от титлите употребява само права чертица с точковидно удебеление в средата, разделя синтагмите с точка, поставена в средата на реда, а в краищата поставя само четириточие. Пише ы със съединителна чертица. Вторият преписвач пише по-неугледно, поставя точка над букви с широко начертание, над самостоятелни и съседни гласни. Употребява два вида титли, в краищата поставя двоеточие или четириточие, пише ы без съединителна чертица, є без горно заобляне. Писмото е с лек наклон вдясно, по-изразен при първия преписвач.

Правопис и език: едноеров, по изключение се явява ъ; безюсов; редовна употреба на ы, ѣ, ѥ, ꙗ (йотува и вътре в думата); среща се епентетично л, но африкат дз липсва. Среща се ѹ вместо ю, є вместо н (навсякъде пише є҆рмо̑ вм. ирмос), ѹ вместо въ (стихири ѹстоⷱ, т. е. източни, вместо правилното въсточныѥ). Ръкописът е сръбски, но с езиково-правописни и графични следи от западнобългарски извод.

Украса: бедна, заглавни букви с двойно контурирани хасти.

Съдържание

Наличният текст започва (на силно повредените първи листове) със службата за събота вечер от III седмица на великия пост. На л. 53б—58б (в канона за събота от V седмица) е поместен Акатистът на Богородица. Запазената част завършва с текста на анфн: є҃і. па҃м. к҃а от чнть нощны. ст҃г пеⷮ.

Приписки късни:

Л. 1б в долното поле: охь щѡ патнхь... (продължава нечетливо).

Л. 102б, в полето: плⷨєни томоу... (следва една нечетлива дума).

Л. 106б: двуредова приписка, много трудно четлива и не съвсем ясна: плⷨєни то̇м на[двн?]то̇м всако ѥс[ть]ство.

ном8 митро̂понеѳ8...

На л. 99б в една от стихирите е употребена ꙫ — нотация (вж. снимката).[5]

Ръкописът е постъпил от гръцката гимназия в Солун.

4. COD. ATH. 2652

Цветен триод (пентикостар) от първата половина XIV в.

175 листа, пергамент (добре обработен), 325×235 мм, текстово поле 255×175 мм, в две колони, вертикална разлиновка 2+1+1+2/2+1+1+2, по 30—34 реда в колона. Коли по 8 листа, номерирани с кирилски

---

[5] За този вид нотация вж. Ст. Кожухаров. Нотни начертания в Орбелския триод. — Български език, 1974, кн. 4.

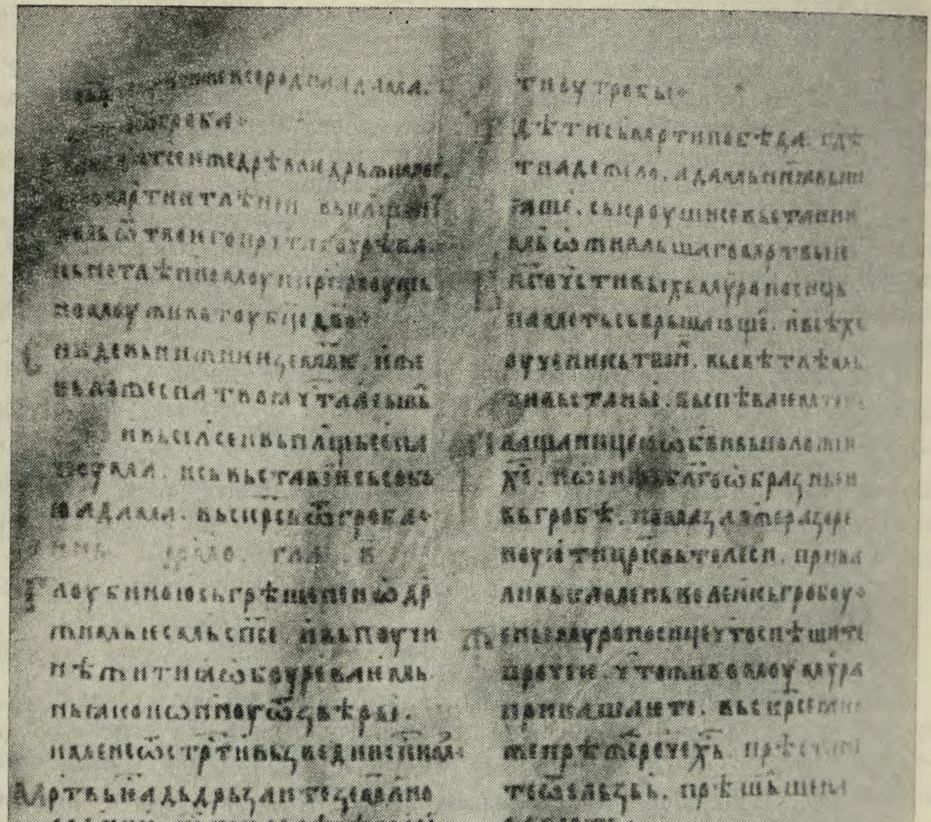

11. № 2652 (4). л. 111б

букви; до V кола включително номерацията е долу в средата на страницата, в началото и края на колата, а от VI кола означението за начало е горе вдясно, а за край — долу в средата. Липсва цялата I кола и първият лист от II, последният запазен лист (175) носи означение за край на XXIV кола. Л. 1—70 са проядени, но само на л. 1—26 текстът е леко засегнат. Подвързията липсва, подшивката се държи, само л. 7 е отделѐн.

Писмо: устав, пет вида надредни знаци и паерчик за отбелязване на изпусната ерова гласна. Червенослов в заглавията и богослужебните указания. Пунктуация — обикновени черни точки, в края на стихирите кръстовидно четириточие.

Правопис и език: едноеров, сръбски, редовна употреба на ы, ѣ, ѥ, ꙗ; среща се епентетично л, но африкат дз липсва; без ударение; на места удвоява ь в края на думите (жнзньь, сьь, тьь и др.).

Украса: неовизантийски инициали от геометрично-растителен тип.

Съдържание

Наличният текст започва със службата за Лазарова събота (началото липсва) и завършва с утринната за понеделник от VI седмица след Пасха. Пълни канони има само в неделя на утринната, останалите са с по три песни. Без канони в повечерията. Без слова в каноните освен словото за Пасха на л. 75а—б: нжє вь с҃тыхь ѡ҃ца н҃аго Іѡ архнѥп҃па костаньтнна гр҇а злаⷮѹстаго слоⷡ ѹчнтєльно.

Начало: ацје кто б҃гочьстнвь н б҃голюбывь. да насладнт'сє добраага н҃нꙗшнꙗго трьж'ства. . . .

Приписки късни: на л. 1а, 6б, 19а, 24а, 35а и 99а една и съща ръка започвала да пише един и същ текст, като на места не го е довършвала, а другаде е трит. Най-пълно е запазен текстът на л. 6б: г҃подннȣ мн н [б]ра мн попȣ петрȣ ѿнн. . .

Л. 35б: драсканици, от които не се получава нищо свързано.

Л. 91б: долу в полето има полуизтрита приписка, която не може да се разчете. Друг почерк, различен от този на л. 1а и пр.

Л. 118б: друга ръка, започнала, но прекъснала след втората дума: ѥгда прндоша.

Л. 134б: друга ръка: сна кнїга трн҇ѡь вєчна мȣ пⷮать б҃огьѹ҇. . .

Л. 165б: с почерка от 134б: . . агон.

Л. 167а: старателно изтрита приписка, личат само началните и крайните букви: р҇а. . . . . .то.

Ръкописът е от фонда на митрополията в Кастория (Костур).

5. COD. ATH. 1798

Философски съчинения, началото на XIX в.

221 **листа хартия** (воден знак: герб с името на производителя отдолу — Van der Ley, около 1810 г.). Ръкописът е добре запазен, подвързия — дебел картон.

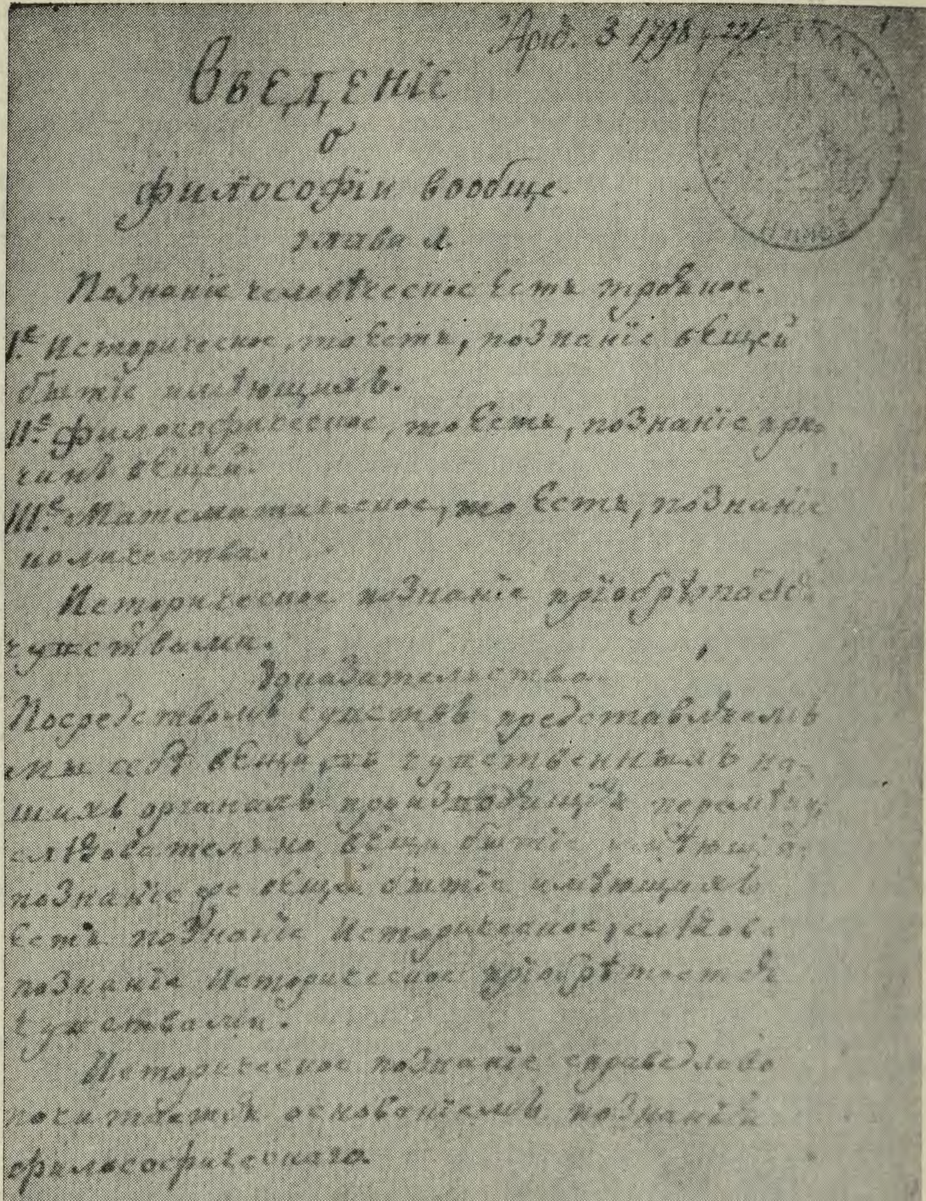

Арх. 3 1798 — 22

Введеніе
о
философіи вообще.
глава а.

Познаніе человѣческое есть тройное.

Iе Историческое, то есть, познаніе вещей бытіе имѣющихъ.

IIе Философическое, то есть, познаніе причинъ вещей.

IIIе Математическое, то есть, познаніе количества.

Историческое познаніе пріобрѣтается чувствами.

Доказательство.

Посредствомъ чувствъ представляемъ мы себѣ вещи, въ чувственныхъ нашихъ органахъ производящихъ перемѣну; слѣдовательно вещи бытіе имѣющія; познаніе же вещей бытіе имѣющихъ есть познаніе историческое, слѣдова познаніе историческое пріобрѣтается чувствами.

Историческое познаніе справедливо почитается основаніемъ познанія философическаго.

12. № 1798 (5), л. 1а

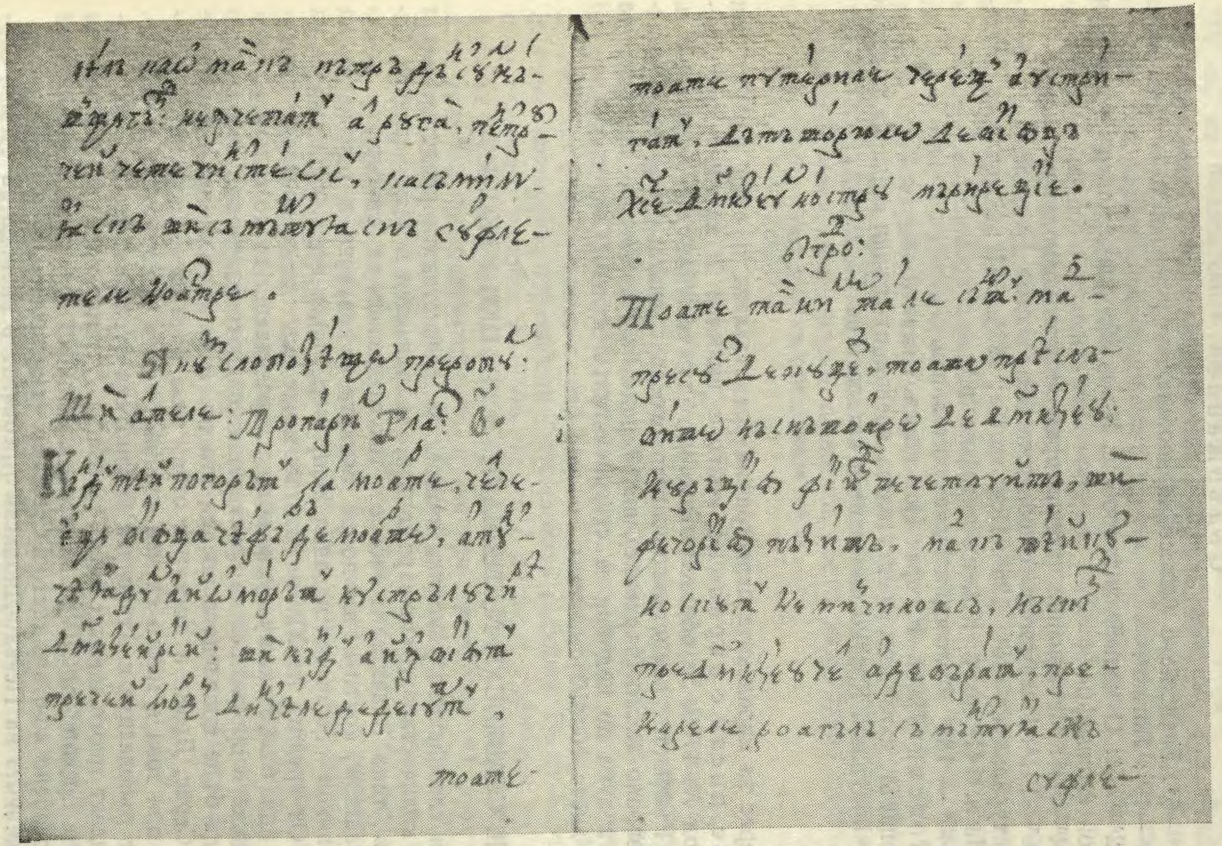

13. № 1799, л. 23б—24а

Писмо: съвременен курсив, кафяво мастило.

Правопис и език: руски с редки черковнославянизми.

Съдържание

Л. $1^{а}$—$6^{а}$: Введенїе о философїи вообще.

Л. $6^{а}$—$49^{б}$: Логики.

Л. $52^{а}$—$80^{а}$: О метафизикѣ вообще. На л. $80^{а}$ долу: Конецъ онтологїи или первой философїи.

Л. $84^{а}$—$93^{б}$: Метафизики часть вторая. Общая козмологїя.

Л. $96^{а}$—$141^{а}$: Пневматологїя содержащая въ себѣ Психологїю и богословїю натуральную. ($96^{а}$—$125^{б}$: Психологїи; $126^{а}$—$141^{а}$: Богословїя естественная. На л. $141^{а}$ долу: Конецъ метафизики.)

Л. $146^{а}$ — $189^{б}$ Филозофїя Нравоучительная.

Приписки: На л. $I^{б}$ горе: Изъ книгъ Ивана (Боза) № 25.

Ръкописът, изглежда, представлява превод от гръцки език. Няма данни откъде е постъпил. Кратко описание в каталога на Сакелионос, с. 303.

* * *

Интерес за кирилската палеография представлява и един румънски ръкопис, писан с кирилица, който е включен в каталога на Сакелионос под № 1799. За образец от писмото тук се публикува снимка от л. $23^{б}$—$24^{а}$. Ръкописът представя характерното за късната румънска кирилица гърцизирано писмо (бързопис), по 12 реда на страница, с пренасяне на последната дума по подобие на старопечатните книги. Състои се от 153 хартиени листа 16×10 см.

II. СЛАВЯНСКИ МАТЕРИАЛИ В ГРЪЦКИ РЪКОПИСИ

Освен славянските ръкописи интерес за славистиката представляват и голямото количество гръцки ръкописи, съхранявани в Националната библиотека в Атина. Значителна част от тях отразяват не столичната византийска традиция, която е най-добре позната на науката и отражение на която са някои класически издания (например PG), а една друга линия на развитие. От средата на XIV в. нататък може ясно да се проследи формирането на една балканска културна общност, развиваща се до голяма степен извън и даже в противовес на константинополското изкуство. Териториално тя може да бъде проследена по линията от Атон към гръцко-славянските центрове Серес, Драма и Костур и оттам към България (Търново) и Сърбия, като при това в много случаи влиянието не е еднопосочно, а взаимно. Редица от ръкописите в Атинската библиотека отразяват именно тази традиция и дават много по-надеждна основа за установяване източниците на славянските преводи от XIV в. нататък, отколкото сравненията по печатни издания, особено по-стари (като PG). Само един пример.

Съчиненията на Псевдо-Дионисий Ареопагит в превода на Исайа Серски (1371 г.) са поставени в следния ред (спазван и от по-късните преписвачи): „За небесната йерархия“, „За божествените имена“, „За църковната йерархия“, „Мистична теология“, „Послания“. Изданието на гръцкия текст в PG, t. III ни предлага друг ред — след „За небесната йерархия“ идва „За църковната йерархия“ и след това „За божествените имена“. При това между превода на Исайа и печатания гръцки текст има някои несъответствия, за които без използуването на други гръцки преписи е трудно да се реши дали са плод на намесата на преводача или възхождат към гръцкия оригинал. Обаче ръкопис № 2636 от Атинската библиотека (XIV в., от библиотеката на манастира „Йоан Продром“ край Сяр) ни предлага същия ред на съчиненията, какъвто намираме и у Исайа. Едно сравнение на текстовете, както и издирването на други гръцки преписи от този тип, вероятно ще подкрепят тезата, че измененията се дължат не на преводача, а на ползуването на друг тип гръцки текст, различен от този, който е легнал в основата на печатните издания.

Разбира се, проучване от този тип предполага продължителна работа от страна на повече научни работници, осигуряване на микрофилми, за да могат да се правят сравнения между гръцките и славянските текстове и т. н. Тук се преследва една много по-скромна цел — да се даде информация за някои гръцки произведения, чиято тема в една или друга насока има връзка с България, за славянските приписки в гръцките ръкописи от Атина и за някои гръцки приписки, засягащи пряко българската история. Тъй като приписковият материал е доста разнороден, при това на места се преплитат славянски и гръцки приписки, което затруднява систематизирането му, той е поставен на последно място.

* * *

В Атинската библиотека се съхраняват много музикални ръкописи, сред които почетно място заемат такива, които отразяват творчеството на популярния обновител на източноправославната църковна музика Йоан Кукузел (XIII—XIV в.). На първо място трябва да се посочи ръкопис № 2458 от 1336 г., който е най-старият датиран ръкопис от новия тип сборници (аколутии), отразяващи Кукузеловата реформа. Не по-малък интерес представлява и ръкопис № 2406, който е писан в годината на покоряването на Константинопол (1453) и представлява своего рода представителна антология на късновизантийския музикален репертоар от XIII—XV в. И двата ръкописа са от манастира „Йоан Продром“ край Серес (Сяр).

Голям интерес за българската медиевистика представляват и ръкописите, съдържащи песнопения, означени като български. От седем известни ни до момента такива песнопения пет са поместени в ръкописи от Атинската библиотека — № 899, 904, 963, 2401, 2406, 2599, 2622, 2837. Особен интерес представлява песнопението, поместено в ръкопис № 2599, л. 163^{б}—164^{а}, което има следния наслов: „От Докиан, глас I, по подражание на българска оплаквателна мелодия.“ По-подробни сведения за българските песнопения (с факсимилета) и за съдържащите ги ръкописи се изнасят на друго място.[6]

* * *

Два ръкописа от XVIII в. съдържат преписи на гръцкия текст на посланието на патриарх Фотий до българския княз Борис-Михаил.[7] Единият се намира в ръкопис № 2901 (съдържащ предимно слова на Григорий Богослов), л. 415^{а}—465^{б}. Краят на посланието липсва, тъй като последните листове на ръкописа са откъснати. Наличният текст

---

[6] Вж. Кр. Станчев, Ел. Тончева. Българските песнопения във византийските аколутии. — Музикознание, 2, 1978.

[7] Срв. изданието на Митрополит Симеон и В. Н. Златарски. Посланието на цариградския патриарх Фотия до българския княз Бориса. С., 1917 (Български старини, кн. V)

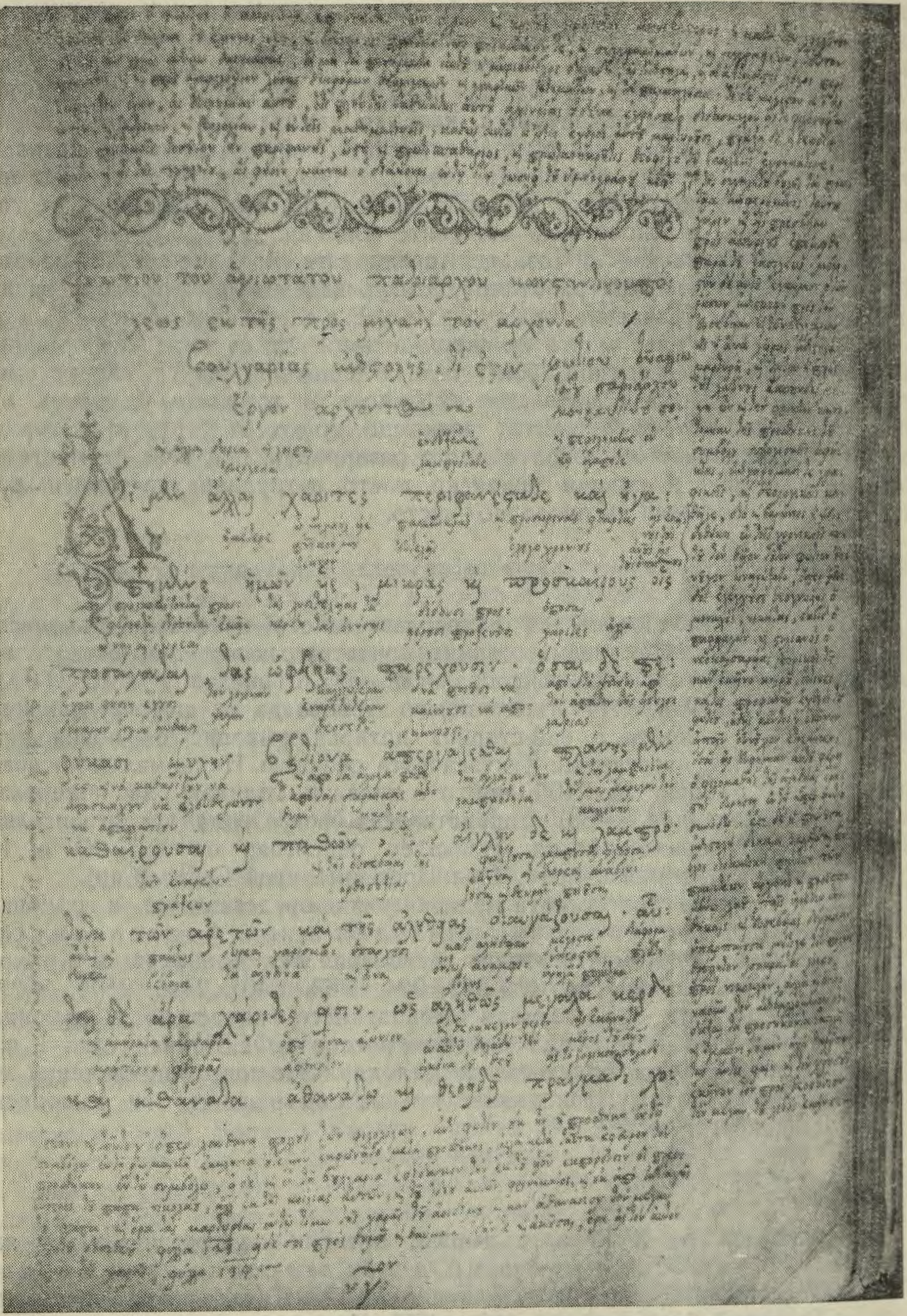

14. № 2901, л. 415а (началото на посланието на патриарх Фотий)

завършва по средата на параграф 104 (с думите *ἀλλά πολλάκις μικρά ῥαστώνη*), който обаче в ръкописа се явява като параграф 108.[8] Тази част на ръкописа, която обхваща текста на посланието, се отличава от останалите текстове по украса и по хартия, но преписвачът е един и същ. Текстът на посланието е придружен с два вида схолии — между редовете (към всяка дума) и в полетата.

Другият препис на посланието е в ръкопис № 3065 от края на XVIII в., л. 39^{а}—75^{б}. Отново се привеждат тълкувания към всяка дума, но схолиите в полето са много по-малко в сравнение с първия препис.

* * *

Интерес за историята на старобългарската литература представляват и два ръкописа, съдържащи гръцка служба и житие на св. Петка Търновска (Параскева Епиватска).

Ръкопис № 2943 съдържа служби и жития на св. Петка и на великомъченик Йоан Нови Трапезундски и е писан през 1798 г. Състои се от 40 пагинирани листа, като в началото и края са добавени при подвързването съответно 5 и 4 празни листа; празни са и л. 19^{б} и 40$^{а-б}$. Размери 26,3×18,2 см, текстово поле приблизително 21×14 см. Подвързия нова. Гръцки език. Бързопис, средно по 22 реда на страница, с червенослови и две заставки — на л. 1^{а} и 20^{а}, пред двете служби.

Съдържание:

Л. 1^{а}—19^{а}: Служба на св. Петка Нова (Търновска, Епиватска) със следното заглавие: „Месец октомври, 14. Памет извършваме на преподобната наша майка Параскева Нова“. На л. 7^{б} започват каноните — един богородичен и два на светицата, означени като „творение на Мелетий Сиригос“ (л. 7^{б}) и „творение на същия“ (л. 8^{а}). След шестата песен на каноните, на л. 13^{б}, е поместено следното проложно двустишие:

Παρασκευήν ὡς σκεῦος ἐκλελεγμένην,
Χριστός ἔθηκεν ἐν ταμείῳ τοῦ πόλου,

с отпратка към житието, което е поместено след службите.

Л. 20^{а}—27^{б}: Служба на великомъченик Йоан Нови Трапезундски, творение на кир Никифор, патриарх Александрийски.

Л. 28$^{а-б}$: Литийни стихири на глас I—III.

Л. 29^{а}—32^{б}: *Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας ἡμῶν μητρός Παρασκευῆς τῆς νέας, καί εἰς τὸ τέλος διήγησις περί τοῦ ἁγίου αὐτῆς λειψάνου,*
т. е. „Житие и деяния на светата наша майка Параскева Нова и в края повествование за светите ѝ мощи“.

Л. 33^{а}—39^{б}: Мъчение на свети Йоан Нови.

Приписки:

На л. 27^{б}, след службата на Йоан, от ръката на преписвача:
Μνύσθη Χριστέ, διά τοῦ σοῦ ἁγίου, Βενιαμήν ἁμαρτωλοῦ, δούλου σου ἀχρείου. Οἴκτηρον, σύγγνωθι αὐτῷ κύριε τῷ ἀθλίω, πάνθ᾿ὅσα σοί ἐξίμαρτεν ὅλῳ αὐτοῦ τῷ βίῳ. Ῥῦσας αὐτόν ὡς εὔσπλαγχνος βασάνων αἰωνίων, καί κληρονόμον ποίησον ἀγαθῶν οὐρανίων:

Ἐγράφθη διὰ χειρός ἁμαρτωλοῦ Σάββα.

т. е. „Помени, Христе, чрез светеца си, грешния Вениамин, нищожния твой роб. Смили се, прости му, господи, на клетия, колкото и много да ти прегрешаваше през целия си живот. Избави го, бидейки милостив, от вечните

---

[8] За разликата в делението на параграфи, което според Златарски „не е съществувало в гръцкия текст“, срв. пос. изд., II част, с. 18—19.

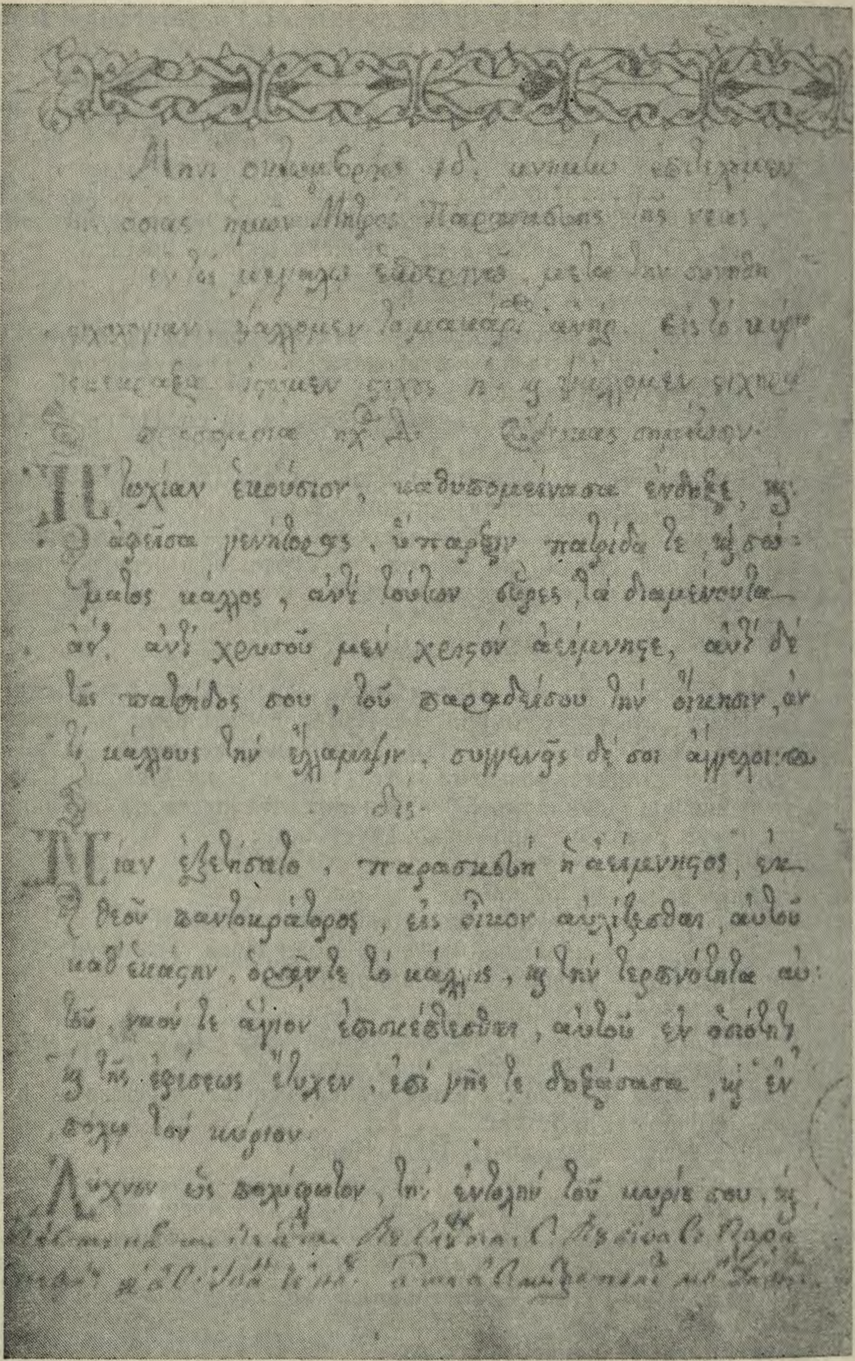

15. № 2943, л. 1ª (началото на службата на св. Петка)

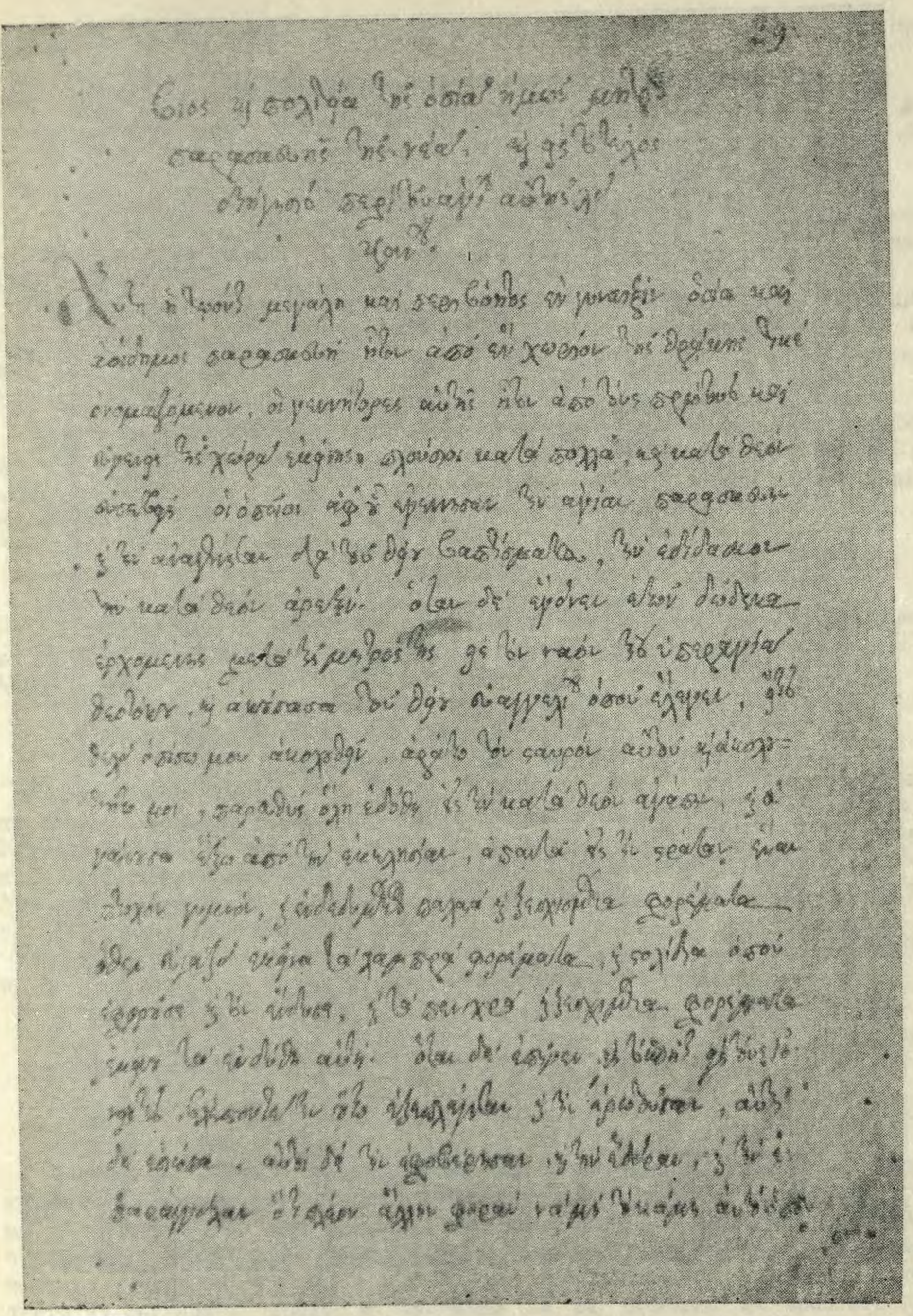

16. № 2943, л. 29а (началото на житието на св. Петка)

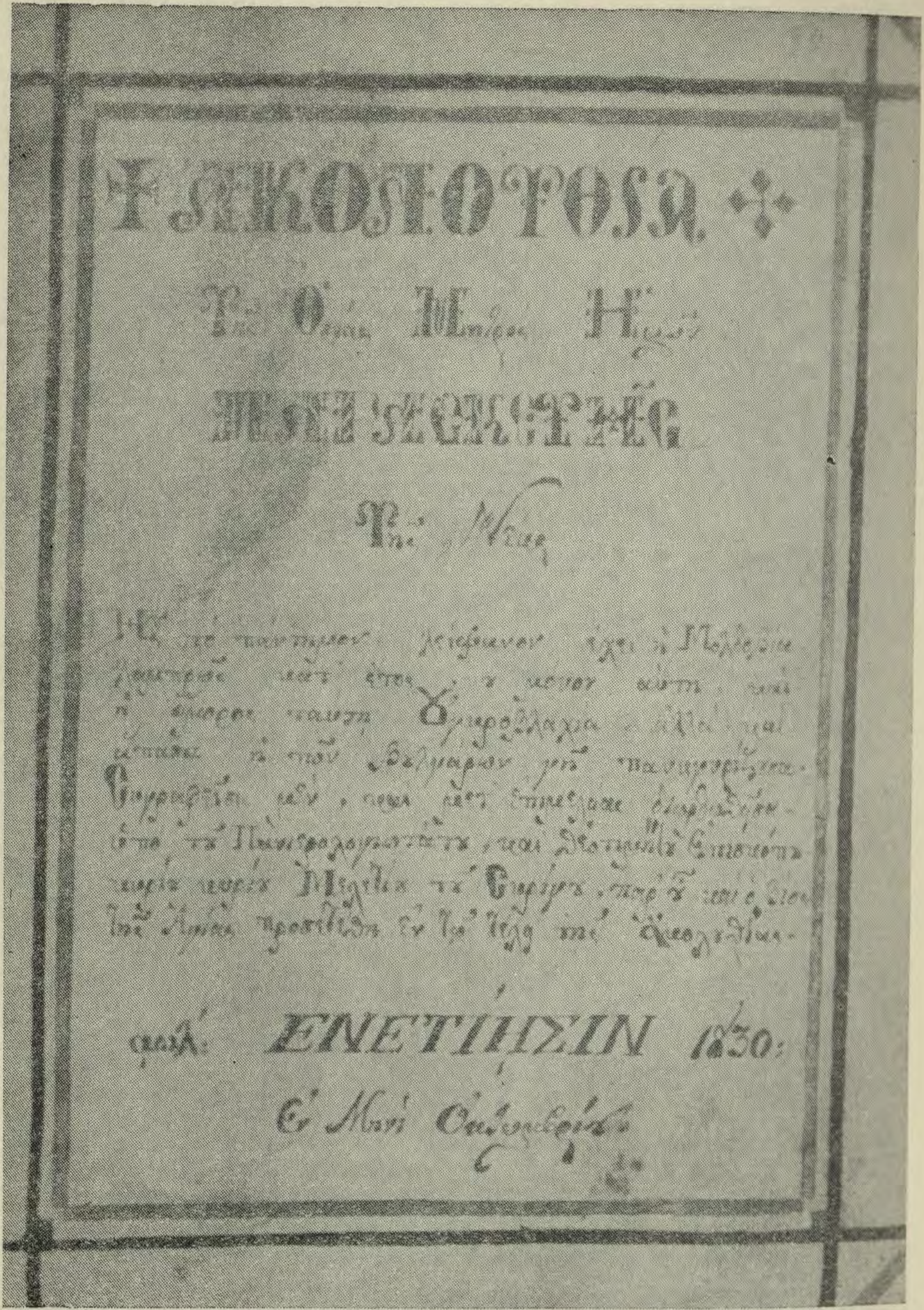

17. № 3079, л. 30ª (заглавната страница на службата на св. Петка)

мъки и го направи наследник на небесните блага. Написа се от ръката на грешния Сава.“

На л. $39^{б}$, пак от ръката на преписвача.

Ἡ παροῦσα ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρός ἡμῶν Παρασκευῆς ἐγράφθη παρ' ἐμοῦ Σάββα προσκυνητοῦ τοῦ Πατμίου, καὶ οἱ εὐτυχάνοντες μέμνησθε ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρός τόν Κύριον.

1798 *ὀκτωμβρίου* 15, *ἐν Ῥωμάνῳ*,

т. е. „Настоящата служба на светата наша майка Параскева писах аз Сава проскинитарий на Патмос, а вие, блаженствуващи, поменете мен, грешния, пред господа. 1798, 15 октомври, в Румъния.“

На л. $1^{а}$ и $2^{а}$ долу трудно четлива приписка на румънски с кирилица (силно гърцизирана), която носи дата 31.VIII.1817 г. и пояснява, че книгата с жития и служби на св. Параскева и на Йоан Нови е на молдавския митрополит Йоан.

Ръкопис № 3079 съдържа служба и житие на св. Теон и служба на св. Петка. Състои се от 61 листа 23×15 см, ново курсивно писмо с червенослов. Писан е през втората четвърт на XIX в., след 1830 година. Л. $I^{б}$, 29, $30^{б}$ и $49^{б}$—$59^{б}$ са празни.

Съдържание:

Л. $I^{а}$: Заглавна страница на службата и житието на св. Теон, оформе на по подобие на печатна страница, най-отдолу отбелязано: „Венеция, 1825. Месец март“.

Л. $1^{а}$—$21^{б}$: Службата на св. Теон.

Л. $22^{а}$—$28^{б}$: Житието на св. Теон.

Л. $30^{а}$: Заглавна страница на службата на св. Петка:

„Служба на светата наша майка Параскева Нова. Всепочитаните ѝ мощи притежава Молдова, но (те) осветяват ежегодно не само нея и съседната ѝ Угровлахия, но и цялата Българска земя са обиколили. Съставена и прилежно изправена от свещенословеснейшия и богопочитан епископ кир кир Мелетий Сиригос, от него и житието на светицата, намиращо се в края на службата. Венеция 1830, месец октомври.“

Л. $31^{а}$—$49^{а}$: Службата на св. Петка, в която, след шестата песен на каноните, са поместени следните проложни стихове (л. $44^{а-б}$):

Στίχα
[Π]αρασκευήν ὡς σκεῦος ἐκλελεγμένην.
[Χ]ριστός τίθησιν ἐν ταμείῳ τοῦ πόλου.
[Τ]αῖς αὐτῆς ἁγίαις πρεσβείαις ὁ θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.

Л. $60^{а}$—$61^{б}$: Пасхална таблица с указания.

Приписки няма.

Ръкописът — както личи от цялостното му графично оформяне и от някои други податки — е преписан от печатни издания (венециански), съответно от 1825 и 1830 г. Частта за св. Петка не е довършена. От л. $39^{б}$ нататък червенословът не е нанесен, оставено е само място за него (както е и с началните — червени — букви в проложното тристишие). Не е преписано и житието на светицата, което е трябвало да се помести на празните л. $49^{б}$—$59^{б}$.

Двата преписа на службата съвпадат. Различия се явяват само в проложните стихове — първите два стиха съвпадат, но в ръкопис № 3079 е прибавен още един стих, който липсва в другия препис. Макар в ръкопис № 3079 да не е преписано житието, наличните податки дават основание да се предполага, че преписвачът е имал под ръка същото житие, което намираме в ръкопис № 2943.

Службата и житието на св. Петка са дело на Мелетий Сиригос — виден гръцки църковен деец и писател, роден през 1585 г. на о-в Крит, учил в Италия, служил при цариградския патриарх Кирил Лукарис (1620—1638), от 1644 г. Браилски митрополит, починал в Цариград през 1664 г. Това е първото от известните жития на св. Петка, в което се говори за пренасянето на мощите ѝ от Цариград в Яш. В първата му част срещаме редица фабулни подробности, които са непознати в житийната традиция до това време. Житието и службата са печатани през 1692 г. в Букурещ от по-късния Угровлахийски митрополит Антим в неговата книга *’Ακολουθίαι τῆς τε ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς Νέας καὶ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου*... .

Текстът на житието и повече подробности за него и за службата, както и за техния автор, се публикуват на друго място.[9]

* * *

Ръкопис № 3037 от второто десетилетие на XVIII в. (1711 г.?) е подвързан заедно с „Наръчна книга за всички“ на Николай Гликас от 1679, издадена в Янина. Ръкописната част, идваща след печатната книга, съдържа писмовник (епистолар), духовни стихове и мъдри мисли на гръцки език. Интерес представляват срещащите се сред тях руски текстове.

На л. $1^{а}$ (от ръкописа) една и съща ръка пише на гръцки, латински и руски. Сред гръцките и латинските изречения е поместено и следното на руски: Частая отрыжка есть знакъ сырости, или испарения желудка. По-надолу, след съответен латински текст, идва руски превод: За греческое ученїе такъ охотно ухватился (взялся) какъ бы долговременную жажду утолить желая·

На л. $28^{а}$—$30^{а}$ същата ръка започва гръцко-руски речник, съдържащ както отделни думи, така и цели изрази, започващи с А, напр.:

л. $28^{а}$ (началото): *ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος* — съ другой стороны.

На л. $31^{а}$ друга ръка пише: /Г/енералъ порȣчикъ и орденовъ святаго Александра Невского и святия Анни кавалерь Графъ Иванъ /Б/ошнаковъ. Цялата приписка е задраскана с две диагонални линии от същото мастило.

От л. 32 нататък гръцкият текст продължава с мъдри мисли по азбучен ред. Три от тях (на л. $38^{б}$ и $42^{а}$) са преведени на руски, пише същата ръка от л. $1^{а}$ и речника.

Доста небрежно написани текстове на руски език има и на л. $47^{б}$—$48^{а}$: част от молитва, изписани с думи и цифри числата от 1 до 10 и десетиците до 100.

На л. $49^{а-б}$ друга ръка пише на руски прозаична молитва към Богородица.

Известна светлина върху произхода на този ръкопис хвърлят двете писма на гръцки език на л. $22^{б}$—$23^{а}$, адресирани до бащата (*εἰς πατέρα*) и до майката (*εἰς μητέρα*) на пишещия. Те са датирани от 18 февруари 1711 г. и са отправени до Москва. Бащата и майката са назовани съответно Георги и Руза (Ружа?). Подателят, чието име остава неизвестно, съобщава, че се намира при чичо си кир Никола, който го е дал на учение и го обича като свой собствен син.

---

[9] Вж. Кр. Станчев. Едно малко познато гръцко житие на Параскева Епиватска (Петка Търновска). — В: Българско средновековие. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980.

* * *

Интересен случай на славянско присъствие ни предлага един гръцки Апостол от XI в. — № 149 (според каталога — от X в.), 181 л. пергамент, 21,4×15,4 см. На три места в него има миниатюри — изображения на апостолите Петър (л. 52б) и Павел (л. 103а и л. 143а, но л. 143 не е на мястото си — би трябвало да се постави след л. 171, където е било първоначалното му място в ръкописа и където на л. 171б личи отпечатък от миниатюрата). В две от тези миниатюри апостолите държат свитъци със славянски текстове.

На л. 52б, в лявата половина, е изобразен апостол Петър, държащ в лявата си ръка свитък и благославящ с дясната. Над изображението има надпис на гръцки език: *ὁ ἅγιος Πέτρος*. Славянският текст върху свитъка не е изписан докрай — долу около една трета от свитъка е оставена празна, а и самият текст, възпроизвеждащ началото /1.1/ на Първото съборно послание на апостол Петър (което започва на тази страница в гръцкия текст, след заставката), прекъсва без завършек: петр҃ь апост҃л Іс х҃вь избраннымъ сьшьльцемь рассѣꙗным галатам кападок/и/аном а/си/ном.

На л. 103а по същия начин е изобразен апостол Павел, но тук надписът над фигурата е славянски: с҃ты павл҃ь. Текстът върху свитъка е доведен до долния край и е сравнително завършен. Той възпроизвежда началото (1.1 и нач. на 1.2) на Първото послание на апостол Павел към Коринтяните, което започва на същата страница в гръцкия текст, след заставката. Текстът върху свитъка гласи: павл҃ ап҃лсь рабь І҃с х҃вь по повелѣнноꙋ б҃жноꙋ· и состень брать ц҃рквн б҃жн· сꙋщин вь корентѣ.

Внимателният анализ на ръкописа показва, че славянските текстове върху свитъците, надписите върху фигурите и унциално изписаните заглавия над гръцките текстове (не само на тези страници, но в целия ръкопис) са от една ръка, и то ръката, която е рисувала миниатюрите и е оформила заставките над гръцките текстове. Това е ръката на един по-късен възстановител на ръкописа, който нанася нови заглавия (в целия ръкопис) на мястото на силно избледнелите киноварни заглавия, съвременни на основния текст на ръкописа. На л. 103а ясно личи как същата ръка възстановява част от началото на основния текст, поставяйки и нов инициал П. Върху избледнял по-стар текст са нанесени и изображенията на апостолите Петър и Павел на л. 52б и 143а. По всичко личи, че възстановяването на ръкописа е правено за нуждите на двуезичната славяно-гръцка среда от някой балкански славянин вероятно в края на XII или началото на XIII в. (Повече за този ръкопис вж. в третата част на настоящата публикация.)

* * *

Редица славянски и гръцки приписки в гръцките ръкописи на Атинската библиотека представляват самостоятелен интерес със своето съдържание, датировка, посочване името на писача и пр. Наред с тях се срещат и отделни думи, имена или части от славянски приписки, които също са приведени тук, тъй като представляват интерес в друго отношение — като свидетелство за присъствие на славянски елемент, за интерес към определени книги, за ползуването им от славяни и пр. Поради разнородността на материала и липсата на датировки в много от случаите тук подредбата на announcements приписките не е хронологична, а следва номерацията на ръкописите.

Cod. Ath. 2004, пролог за март — август, XIV в., хартия. На л. 209б, долу, с кафяво мастило, полуустав с бързописни елементи: вь тоꙁи/или/вьтори/дьнь памеⷮ светега ѡ҃ца нашега Никифора патріарⷯ Кѡстадиграда· Това е превод на поредното проложно заглавие, поместено в края на същата страница: *Τῷ αὐτῷ μηνί. δευτέρα, μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις π͞ρς ἡμῶν. Νικηφόρου π͞ριάρχου Κων. στᾶντινουπόλεως.*

Cod. Ath. 2166, изборно евангелие от втората половина на XI в., пергамент, с екфонетични знаци. На л. 43а горе в дясното поле, но така, че изрязано при подвързването: сїю книгоу... По-нататък личат само няколко ниско спуснати „опашки“ на букви, от книгоу също се вижда само долната половина.

Cod. Ath. 2187, сборник от слова, апокрифи и др., края на XV в. На двата форзаца и на л. 1 има славянски драсканици, все късни почерци. Преден форзац: твоєа (три пъти), ꙁѣла ꙁаради кого... (нечетливо)... правеща словь твоєа книжиц.... Отстрани на всичко това: книга.

На л. 1а, горе: хлѣбъ ꙋбѡ ч҃лкꙋ наводитъ рѡги,
ницета же творитъ емꙋ быстры иѡги.

Същото повторено по-долу с друго мастило и после задраскано.

На л. 1б: се книга книгъ печатногѡ дѣла правленной.

На задния форзац: ꙋдержати
кто та можеть
что есть ч҃лкь.

Cod. Ath. 2219, псалтикия от края на XVIII в. Съдържа славянски приписки и гръцки с кирилица.

На предния форзац: м҃ца апріл/ѣ/ 3. Следват няколко напълно нечетливи думи на кирилица, след което също така нечетлив латински текст.

На последния лист (228а), който е празен, отново славянски текст, примесен с гръцки с кирилица: 1803 декемврїꙋ 3 сⷮꙗ Варвара. Дясната част на листа е откъсната и по-нататък се губи част от текста: ѱалмосъ тонъ... /простатинъ... /тонъ прост... /тин тимiѡ... Надолу се примесват редове на български и отново гръцки с кирилица, но все така нищо по-цялостно.

На л. 228б най-горе, в дясно: тапа сосъ шишъ тыже иже. хоще прїиди. После същата ръка: ѱалтика сїаа мнѣ дїáкона Євгéнїа грѣшнаго и недостойнаго. Следва завързан подпис или просто завъртулка, след което пише като че същата ръка, но с по-тънко перо: 1801. Знаиѡ бꙋди какѡ бысть трꙗсенїе вѣлїе и страшное на земли септемврїа 26-тимѡ на оуспенїе с҃тага апⷭла и еѵⷭлиста Іѡанна б҃гослова оу҃ срѣтъ нощь на 8 сахатѡ (т. е. в 2 часа през нощта) какѡ и вса ц҃рковь вогрема ѡⷮ страшнаго трꙋса.

На задния форзац са повторени някои отделни думи от приписката на дякон Евгений: ѱалтїка; сїа мнѣ дїꙗкона; диꙗконъ. В същност те са драскани върху дъската, защото форзацът е откъснат. На него е имало приписка, от която на запазената съвсем малка част от листа личи мои и по-долу няколко отделни букви.

Cod. Ath. 2401, пападическа антология от средата на XV в., от манастира „Св. Йоан Продром“ край Серес. На л. 329б в края на гръцкия текст

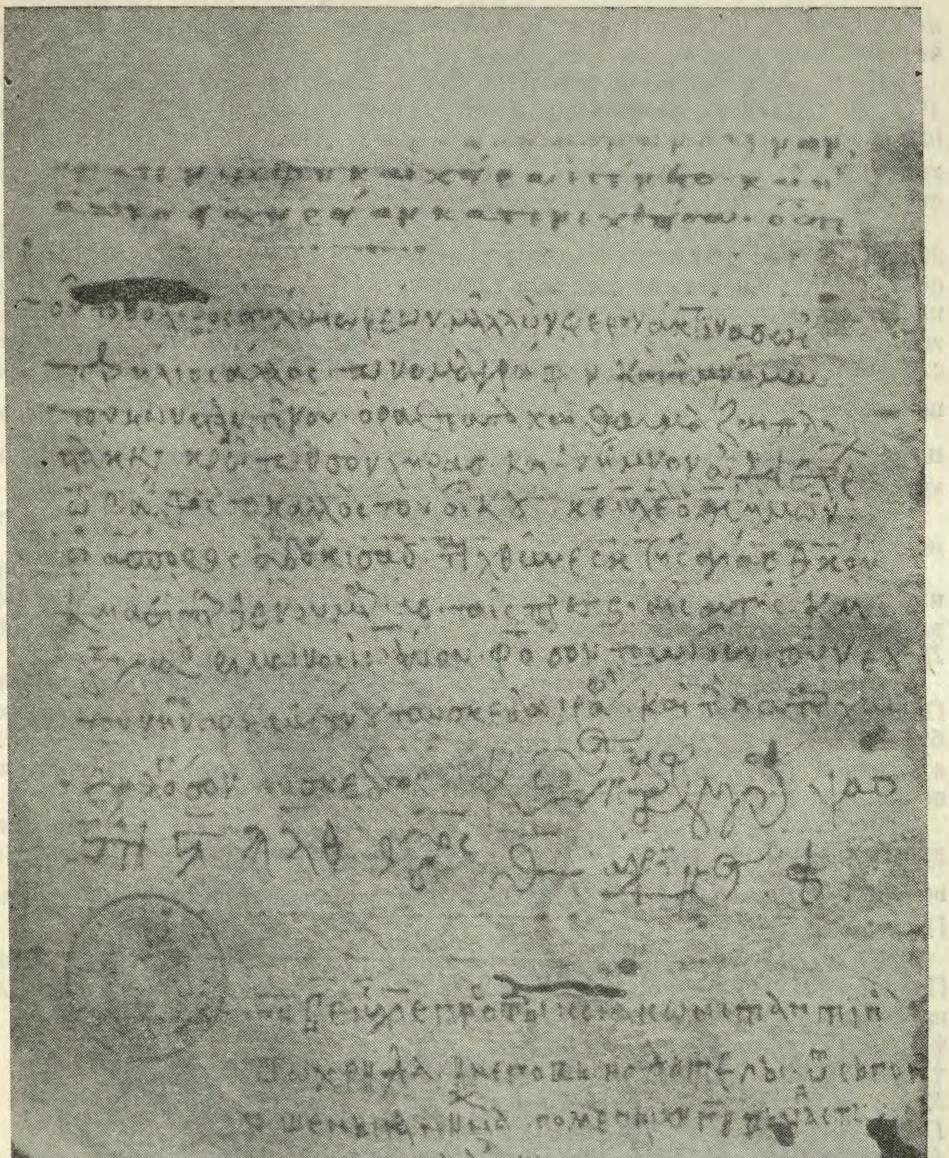

18. № 2427, л. 204б (приписките)

има славянски имена вероятно за помен, писани с гръцки букви. По-ясно се четат: *Ράττω*, *Γκρόζου*,…, *Τόδορ Βουλκοφ*

Cod. Ath. 2407, евхологий от XIV в. с прибавка от XVI в. (л. 156—195). На последния лист на прибавката, който е последен и за целия ръкопис (л. 195^б) в полето: чȣма имать на селѡто дето /../ [к]ȣда пода /?/. Ръкописът е от манастира „Йоан Продром“ край Серес, както личи и от приписката на л. 195^а: *Εὐχολόγιον τοῦ Προδρόμου.*

Cod. Ath. 2427, монашески сборник от началото на XIV в., хартия, 204 листа 21,5×14 см. На последния лист (204^б) е поместена молитвена приписка на гръцки език и след нея славянска. Изглежда, и двете приписки са писани от българи. Краят на гръцката приписка гласи: *Κων[σταντίν]ος παρών γράψας ἔτους ς҃λθ* (6939 = 1431) *ἰνδ. Θ. ῎Αχριδίνος* т. е. „Константин писа настоящото в година 1431, индикт IX, охридчанин“. А ето и славянската приписка: Гн҃ бє҃ Іс҃ Хє҃ прОты Коꙗ Константинⷶ ѿ ѡхрида, и неговы родителы. ѿсьгрѣшениꙗ нихна. помени хи гн҃ вь царствїє. .. и нинꙗ амин (вж. и снимката с двете приписки).

На л. 24^б и 38^б в полето се среща името *Καλήστως ἱερομοναχὸς καί πνευματικός.*

Cod. Ath. 2432, пападическа антология от началото на XIX в., от манастира „Йоан Продром“ край Сяр. На л. I^а, сред гръцките приписки, необработен почерк пише с курсивно писмо с гръцки букви началото на псалм 50: *Πομίλουη με μπόζε πο βελητσε μηλουστη τβωέη πο μνόσεη τβωέ ἤ στεδρωστη.*

Cod. Ath. 2445, номоканон от началото на XVIII в., от манастира „Йоан Продром“ край Серес. На л. 123^б—124^а и на л. 140^б с трудно четливи гръцки букви са изписани славянски текстове. Първият е молитва против зъл дух, а вторият текст, от който личат по-ясно няколко реда по средата, има поучителен характер.

Cod. Ath. 2447, стихирар от XIV в., хартия, от манастира „Йоан Продром“ край Серес. На л. 304^б с по-късен почерк нанесени славянски имена, вероятно за помен: Бѣлъчо, Димитъꝛ, Иванъ, Станисла̇, Радосла̇, Петро, Гȣца Петко, Владо.

Cod. Ath. 2607, псалтикиен стихирар от 1367 г., от манастира „Йоан Продром“. На л. 277^б (последният изписан от общо 279 листа в ръкописа) следната гръцка приписка от ръката на преписвача:

† *Τέλος τοῦ μηνολογίου:·ἀμήν. ἀμήν:·*
† *᾽Εγράφη τό παρ/όν/ στιχεράριον. διὰ χειρ/ός/ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ.*
Καλλίστου ἱερομ[ονά] χ[ου] τάχα καὶ πν[ευματ]ικοῦ. καὶ ἱερομνήμου
Γαρε^{λλ}. † ᾽Επί τῆς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων [καί β]ασιλει[ῶν]
ἡμ[ῶν]. ᾽Ιω[άνν]ου ᾽Αλλεξάνδρου. καὶ Θεο[δώ]ρας τῆς νεοφω[τιστ]οῦ.
† *῎Ετ[ους] ςωος. ἰνδ. ς҃. κατ[ά] μῆνα ὀκτωμβρίω* +++

т. е. „† Край на месецослова. Амин. Амин. † Написа се настоящият стихирар от моята ръка, на грешния Калист йеромонах таха и духовник и йеромнимон Гарелски. † В царството (при царуването) на нашите самодръжци и царе Йоан Александър и Теодора новопросветената (т. е. новопокръстената). † Година 6876 (= 1367), индикт VI, през месец октомври.“

Приписката е публикувана на два пъти от Ив. Дуйчев[10], а по-късно и от А. Гийу,[11] без първата част (за завършването на месецослова), която дейс-

---

[10] Iv. Dujčev. Una nota manoscritta cen i nomi di Giovani Alessandro, Redi Bulgaria, e di Regina Teodora. — B: Studia historice - philologica Serdicensia, t. II, Serdicae, 1940, p. 95—96. Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. II. С., 1944, с. 176 (бележки — с. 391).

[11] A. Guilleu. Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée. Paris, 1955, p. 193.

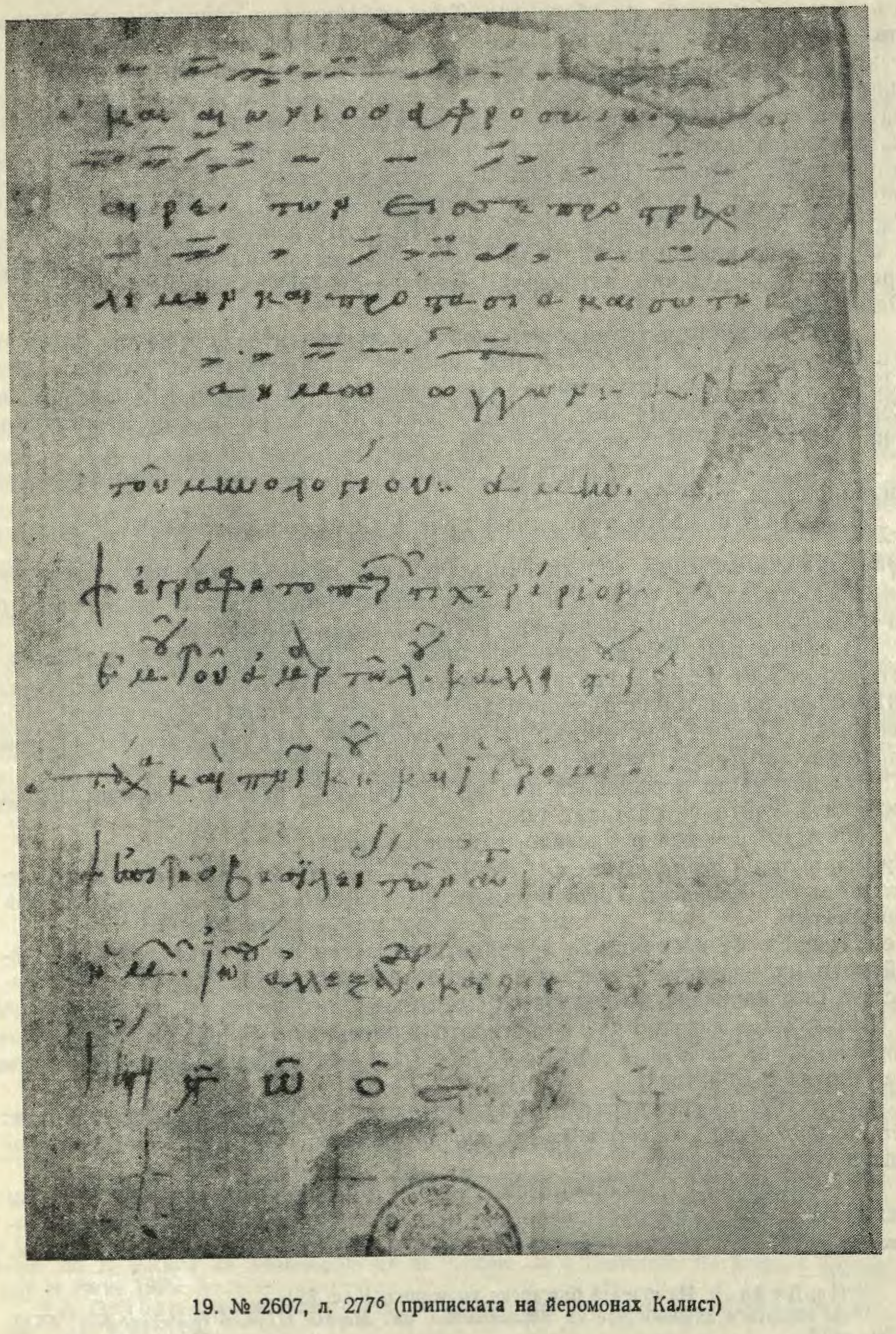

19. № 2607, л. 277б (приписката на йеромонах Калист)

твително стои малко по-обособена. Тук публикуваме приписката не само за пълнота, но и за коригиране на някои дребни неточности в предаването на текста (с всичките му граматически и правописни неправилности) в предишните публикации. Що се отнася до името Гарелл(а), проф. Дуйчев основателно поставя въпроса, „дали това в същност е лично или местно име“[12], като посочва и един първобългарски надпис с това местно име (в малко подруга транскрипция). Според нас действително става дума не за Калист Гарели (т. е. за фамилно име на преписвача), а за Калист, йеромнимон[13] Гарелски (т. е. йеромнимон на Гарела). През XIV в. името *ἡ Γαρέλα* фигурира в списъка на археопископиите (в смисъл на местни епископати, подчинени пряко на цариградския патриарх).[14] Селище *Γαρέλλα* съществува и до днес в Одринско.[15]

Името Калист с титлите йеромонах и духовник се среща на два пъти и в полетата на ръкопис № 2427 (вж. по-горе), но почерците са различни. През 1354—1355 г. монах Калист пише едно славянско евангелие за митрополит Яков Серски (Brit. mus. Add. ms. 39 626). Дали са възможни някакви идентификации? Въпросът засега остава открит.

Cod. Ath. 2659, хроника на Георги Монах, 1314 г., от библиотеката на митрополията в Кастория (Костур).

На л. 140б в лявото поле, късен почерк (приблизително XVIII в.): санꙋ его ц̄рь Аркадие ва̓движе. еже ва Ксиролаф. стⷫль мраморⷩе. Тази бележка се намира на страницата, където в гръцкия текст започва главата за царуването на Аркадий. Но такова изречение в гръцкия текст няма.

В същия ръкопис представлява интерес и приписката на л. 2а (приблизително от XVI в.), чийто автор се обръща към своя господар, „пресветейшия митрополит на Кастория, първопрестолна на цяла България“ и му желае „многая лята“: *Δέσποτά μου, πανιερώτατε μητροπολήτα Καστωρίας πρῶτον θρόνον πάσις Βουργαρίας καί ἄφειτυν* (=*ἄφετον*) *ὑμῶν εἰς πολλά ἔτη.*

На две места в ръкописа има криптограми от ръката на преписвача на хрониката, които се разчитат така:

На л. 10а с червено мастило, в горното поле:

Ἐγράφη τὸ παρόν χρωνωγράφον τὸ (=*τῷ*) *μηνή* (=*μηνί*) *νησάν ἐν ἔτι, ϛωκβ' καί ἐνδηκτηῶνος τῆς δωδεκάτης. Ταῦτα γεγραμένα χυρ* (=*χειρί*) *Γρηγορίου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Σκοπίων,*

т. е. „Написа се настоящата хроника през месец март (употребено е еврейското му название — нисан) в годината 6822 (=1314), а индикт дванадесети. Тя е написана от ръката на смирения Григорий, епископ на Скопие.“

На л. 21б в лявото поле, с мастилото и почерка на основния текст: *Ὁ ταπεινός ἐπίσκοπος Σκοπίων Γρηγόριος ὁ Δοχάτος*. т. е. „Смирений епископ на Скопие Григорий Дохатос“.

На л. 192б по-късна гръцка приписка с някои правописни неправилности: *τοῦτο τό βιβλὶον υνε* (=*εἶναι*) *τοῦ παπᾶ κῦρ Μανοήλ* (вм. *Μανουήλ*)... (следват проклятия против кражба).

Cod. Ath. 2711, изборно евангелие от XII в., пергамент, с екфонетични знаци. На л. 49а в горното поле една и съща ръка пише на гръцки *τό σαβατό πεθανέ* и след това славянския превод — мритива симпота. Някои от бук.

---

[12] Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина, II, с. 391.

[13] За титлата и длъжностите на йеромнимона вж. *Μεγάλη ἑλληνική ἐγκυκλοπαιδία* (*MEE*), *τ.* XII, *σ.*877.

[14] Срв. и W. Beschewliew. Eine neue protobulgarische Inschrift. — Studia h.-ph. Serdicensia, II, с. 98.

[15] Вж. MEE, *τ.* VIII, *σ.* 143.

вите в славянския превод носят гръцки начертания, по гръцки образец е предаден и звукът (Б) — чрез мп, еровата гласна е предадена чрез и. На 49^{б} същата ръка по същия начин пише *κηριακή* $\overline{N}$ (т. е. неделя на петдесетница) и след това дава славянски превод, но с друго название на празника — дȣхова нєдєлꙗ. От същата ръка са и някои други богослужебни указания на гръцки език над началата на отделните евангелски четения. Очевидно ръкописът е използуван от духовник, който владее и гръцки, и български, но не се чувствува стабилен в славянската писмена традиция. Ръкописът е от фонда на Костурската митрополия, но е отбелязано, че е постъпил от с. Колиндрò, близо до Лàриса.[16]

III. ОФОРМЛЕНИЕ И УКРАСА НА РЪКОПИСИТЕ

Славянските ръкописи от Националната библиотека в Атина не са били предмет на цялостно проучване освен отбелязването на три от тях в каталога на Сакелионос (№ 1796—1798). В публикациите на П. Бюберл и А. Делат, засягащи илюстрираните и орнаментирани ръкописи, те също не са били предмет на изследване.[17] Сред тях липсват илюстрирани ръкописи, но скромната им и същевременно характерна украса ги свързва с известни български ръкописи от същата или по-ранна епоха, което е още един аргумент за уточняване на тяхната датировка, локализация и пр., както и за определяне мястото им в развитието на българската и изобщо славянската ръкописна традиция. Разглеждането на славянските ръкописи ще следва реда, приет в първата част на тази публикация. Ще обърнем внимание и на гръцкия ръкопис № 149, който вече е бил предмет на изследване в студията на А. Грабар „Гръцките илюстрирани ръкописи от италиански произход (IX—XI) в.“,[18] обръщано му е внимание и преди това от Бюберл и Делат, а в последно време от А. Гийу и К. Шеремисинов,[19] но все още някои въпроси остават недоизяснени.

COD. ATH. 1797

А. Псалтир от първата половина на XIV в.

Ръкописът е оформен изискано, със спазване на линовката, която ясно личи на тънкия, добре обработен пергамент. Началото на всеки стих започва на нов ред с инициал или заглавна буква, поместени в първото вертикално членение на страницата, и завършва с четириточие.

Псалтирът започва (на с. 1) със стъпаловидна заставка във формата на разтеглена буква п, съставена от преплитащи се ленти, очертани с кафяво мастило и оцветени в червено, зелено и жълто. В средата на горната част тези ленти образуват кръст, а от двете страни заставката завършва със змеевидни глави. Малка заставка, съставена от двойни преплитащи се ленти, отделя началото на старозаветните песни (с. 329). Заглавията на катизмите са изписани с по-едър шрифт и са заключени между палметни показалки. Нанесени са върху зелена и жълта подложка, което напомня за подобна традиция в глаголическите ръкописи, където заглавията често се изписват върху жълта, зелена или тъмнокафява подложка.

---

[16] С изключение на славянските ръкописи, посочените данни (датировка, произход и пр.) са според каталога на библиотеката, макар в отделни случаи да имаме някои резерви.

[17] P. Büberl. Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen. Wien, 1917; A. Delatte. Les manuscrits à miniatures et à ornements des bibliothèques d'Athènes (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et de Lettres de l'Université de Liège, t. XXXIV). Liège et Paris, 1926.

[18] A. Grabar. Les manuscrits Grecs enluminés de provenance italienne (IXe — XIe siécle). Paris, 1972, p. 68 — 69.

[19] A. Guillou et K. Tchérémissinoff. Note sur la culture arabe et la culture slave dans le Katépanat d'Italie (X^{e} — XIe s.). — Mélanges de l'école Française de Rome. T. 88, 1976, 2, p. 685—689; A. Guillou. La culture slave dans le Katépanat d'Italie (X^{e} — XIe s.) — В: Славянские культуры и Балканы. 1. IX — XVII вв. С., 1978, с. 271—272, фиг. 1—3.

Ръкописът изобилствува с инициали в неовизантийски и тератологичен стил, обхващащи 4 до 5 реда от текста. Рядко се срещат инициали, в които плетеницата доминира и които носят белезите на балканския стил. Срещат се и инициали с двойно контурирани хасти, изпълнени в жълто, червено и тъмнокафяво и напомнящи по конфигурация ранната старобългарска традиция.[20] Някои от тях намират паралел в инициалите на изборното евангелие от началото на XIII в. от Рилския манастир (№ 1/13).[21] Неовизантийските инициали са издържани в този класически вид, който имат ръкописите от XII—XIII в., когато все още се разработва конструкцията на буквата и долната ѝ част остава чиста, без растителните завършеци и ластари, така характерни за ръкописите от XIV в.

Цялостното оформяне на ръкописа — малкият формат, започването на всеки стих на нов ред и запълването на празното пространство с маргинални знаци в различно от основния текст по цвят мастило, характерът на неовизантийските и тератологични инициали, заглавията с цветни подложки — напомня за оформянето и украсата, прокарани в псалтирите от XIII в., например Радомировия, наскоро открития Боянски псалтир, фрагмента от псалтир във Варненския музей на Възраждането.[22] Тази традиция ще бъде продължена от тълковните псалтири от типа на Болонския (Болоня, Университетска библиотека, № 2499), Погодиновия (Ленинград, ГПБ, № 8), Псалтира (Песнивеца) на Иван Александър от 1337 г. (БАН, № 2).[23] За съществуването ѝ през XIV в. свидетелствува и разглежданият ръкопис, който в украсата си носи архаични белези, сближаващи го с традициите на ръкописите от XIII в. Може би в него единствено заставката в началото, издържана вече в балкански стил, бележи промените, настъпили в ръкописите от XIV в., изместването на неовизантийския и тератологичен стил от балканския. Според нас напълно е вероятно ръкописът да е правен по подложка от XIII в., а и палеографските данни ни насочват към това (срв. бележките в първата част).

---

[20] Срв. К. Мирчев, Хр. Кодов. Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в. С., 1965, с. 192—200.

[21] Вж. Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, с. 15; вж. и Българска ръкописна книга X — XVIII в. Каталог. С., 1976, № 31.

[22] Боянски псалтир, XIII в., 107 листа пергамент, 14×9 см, подвързия —дъски с кожа, повредена. Писмо — дребен устав. Правопис — двуеров, двуюсов. В началото са интерполирани, 9 листа от втората половина на XIV в., които възстановяват изгубеното начало на текста. Съдържание: Давидовите псалми и библейските песни.

Ръкописът оформен изискано, всеки стих е поместен на отделен ред, с червенослов са отделени славите преди псалмите и началата на стиховете. Заглавията са с по-едър от основния шрифт, с двойно контурирани хасти на жълта и зелена подложка. Ръкописът изобилствува с инициали в неовизантийски и тератологичен стил. Открит е на 20. I. 1977 г. от Йохана Генова в Боянската църква (при ремонт). Изнесените тук данни са резултат от предварителни наблюдения, преди пълната лабораторна обработка на ръкописа.

Варненски псалтир, XIII в. (фрагмент), 2 листа пергамент 11,5×7,5 см. Писмо — дребен устав. Правопис — едноеров (ь), безюсов. Съдържание: псалм 115 (без началните два стиха), 116 и 117, след това — тропар, кондак и Богородичен за края на катизмата.

Изискано оформен ръкопис, всеки стих е поместен на отделен ред, започва с киноварна буква и завършва с четириточие. Инициали в червено, геометрично-растителен тип. Вж. Кр. Станчев, Тр. Банков. Славянските ръкописи в Музея на Възраждането — Варна. — Старобългарска литература, кн. 4, 1978, с. 101—103.

[23] Срв. A. Djurova. Les manuscrits pendant le deuxième royame Bulgare (1186—1393) Etudes de l'ornement. — Cyrillomethodianum, IV, Thessalonique, 1978, p. 36—54, tabl. I—XLV; Idem. Die bulgarische Miniatur und das bulgarische Ornament im 10. bis 14. Jahrhundert. Codices manuscripti, Vien, 1/4 (1978), S. 9—21, Taf. I—IV.

Б. Фрагмент от Постен триод от 60-те години на XIV в.

Ръкописът е оформен скромно. В началото е поместена заставка в разтеглена П-образна форма, в неовизантийски стил, включваща мотива на византийската палмета. Чрез смяна на шрифта и изнасяне на заглавните букви встрани от текстовата колона в малко по-едър от основния размер и изписването им в червено е постигната ясна функционална организация на текста. В този скромен вид са оформени голяма част от монашеските сборници от втората половина на XIV в., излезли от околностите на Търново.[24]

COD. ATH. 1796

Четвероевангелие от втората половина на XIII в., писано от йеромонах Макарий

Въпреки по-грубия пергамент и по-бедната орнаментика Макариевото евангелие е изискано оформен ръкопис. В него намираме само една заставка, поместена в началото (с. 2), съставена от преплитащи се ленти, свързани с възли и оцветени в червено и черно. В долната част заставката завършва със слабо загатнати листовидни краища. Заглавията са изписани с червено, а всяко евангелие започва с голям инициал, обхващащ от седем до осем реда от текста. Инициалите са в неовизантийски стил, оцветени в жълто, червено и черно с превес на растителни и плетенични мотиви.

Интерес в този ръкопис представлява заставката, която е издържана вече в новия балкански стил, но, от друга страна, при нея все още характерните за балканския стил геометрични фигури, като кръга, елипсата, ромба, квадрата и тяхното съчетаване в правилни взаимно преплитащи се форми, не са така ярко изявени, както в ръкописите от втората половина на XIV в. Найранен вариант на този тип заставка срещаме в Орбелския триод. Във Видинското евангелие (Британски музей, Add. Ms., № 39 625) ще срещнем още веднъж този тип заставка, но вече в значително по-плоскостна интерпретация и с развити растителни мотиви в края, характерни за ръкописите от втората половина на XIV в.[25]

COD. ATH. 2159

Постен триод от XIII — XIV в.

Ръкописът е скромно украсен, с инициали, които са изнесени в полето, но се срещат и вътре в текста. Изписани са със същото кафяво мастило, както и текстът. Те са малко по-големи от основния шрифт и са от типа на двойно контурираните инициали, като хастите на места са запълнени с жълто и червено (л. 77а—88б). На л. 98б се появява мотивът на ръката, държаща инициал С, който откриваме често в ръкописите от XIII в. и порядко през XIV в.

---

[24] Срв. А. Джурова. Украсените ръкописи от Търново и околностите му през XIV в. — В: Ученици и последователи на Евтимий Търновски (Търновска книжовна школа, Втори международен симпозиум, Велико Търново, май, 1976, сборник с докладите и научните съобщения. С., 1980.

[25] Вж. А. Джурова. Славянски ръкописи от Британския музей и библиотека. Каталог за изложба. С., 1977, № 5, табл. XVIII.

COD. ATH. 2652

Цветен триод от първата половина на XIV в.

Ръкописът е скромно, но изискано оформен. Заглавията са отделени от основния текст с различен цвят на мастилото (киновар) и плетенични указалки, поместени от двете страни. Инициалите са киноварни, встрани от текстовата колона, неовизантийски от конструктивно-растителен тип. Хастите са оставени почти без украса с изключение прекъсването им понякога с точки и възли. Краищата на инициалите завършват с ластари, извиващи се в арабеска и разработващи мотива на маслиненото клонче. Срещат се и инициали „В“, обикновено включващи в долната си част византийската палмета. Ръкописът разкрива една характерна тенденция за XIV в. — свеждане на украсата изключително до служебна.

* * *

Cod. Ath. 149 (гръцки), Деяния и послания на апостолите, е датиран в каталога на Сакелионос от X в., а в изследванията на П. Бюберл и на А. Делат съответно от X и от XI в. Освен описание на ръкописа и отбелязване на не особено изискания стил на изображенията други бележки в тези две изследвания не се правят, като изключим това, че Делат счита изображенията на апостолите за дело на славянска ръка.[26]

А. Грабар датира ръкописа от края на X и началото на XI в. и посочва като място на създаването му Италия.[27] Спирайки се по-подробно върху стила на миниатюрите и орнамента в заставките и инициалите, авторът отбелязва, че докато византийските инициали с плетенични и геометрични мотиви следват характерни за X—XI в. тенденции, а заставките, включващи плетеницата (л. 52б) и хералдично разположени птици и животни (л. 143а) — романското изкуство, то перлите и растителния орнамент (л. 103а) откриваме в един късен ръкопис от XIV в., т. нар. Копитарево четвероевангелие (Любляна). В стила на апостолските изображения пък — прекалено издължените пропорции, несръчния рисунък, странната стилизация на драпериите във вид на хармоника — Грабар открива влияние от италианската живопис през XI в. Отъждествявайки почерка на писача на гръцкия и славянския текст, А. Грабар смята, че мнението на Л. Вранусис за евентуално по-късно нанасяне на славянските текстове не е достатъчно добре аргументирано. Според него по-възможно е двамата писачи — ако изобщо са двама — да са следвали непосредствено един след друг. Поставеният въпрос, дали този ръкопис е служил първоначално или после на славяните, не намира отговор в изследването на Грабар. Според него близостта на ръкописа с Копитаревото евангелие показва възникването му в италианска среда и с това се обясняват западните влияния в стила на миниатюрите, изключващи византийската традиция.

---

[26] A. Delatte. Op. cit., p. 71—72.

[27] A. Grabar. Op. cit., p. 68—69.

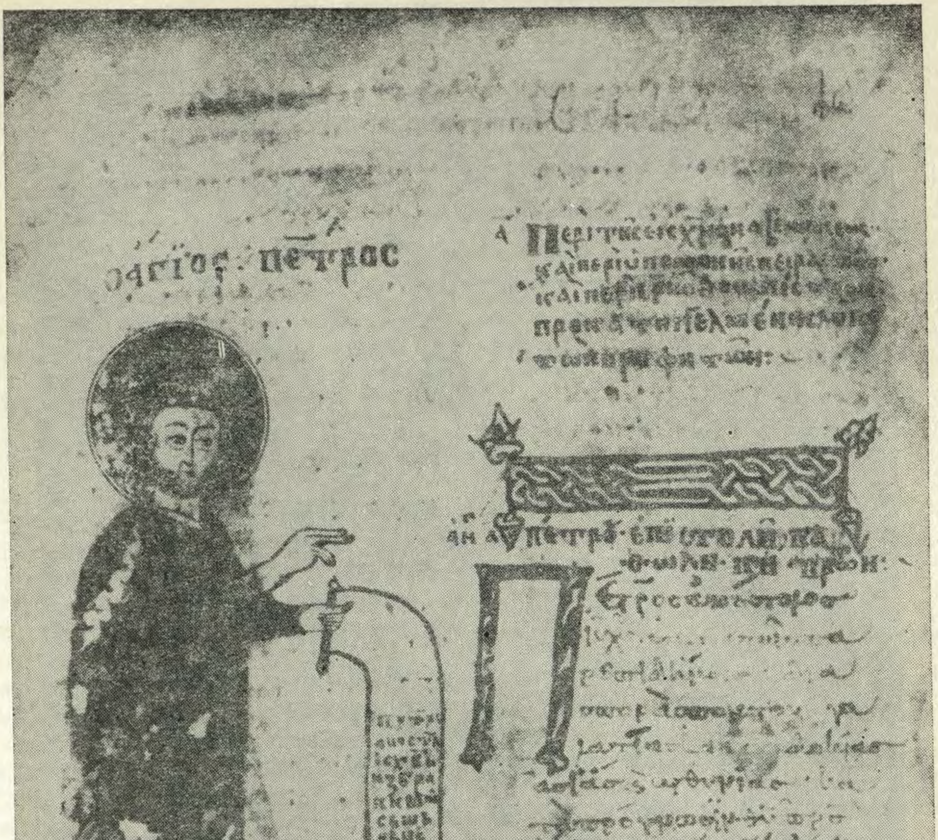
ὁ ἅγιος · πέτρος

20. № 149, л. $52^{б}$

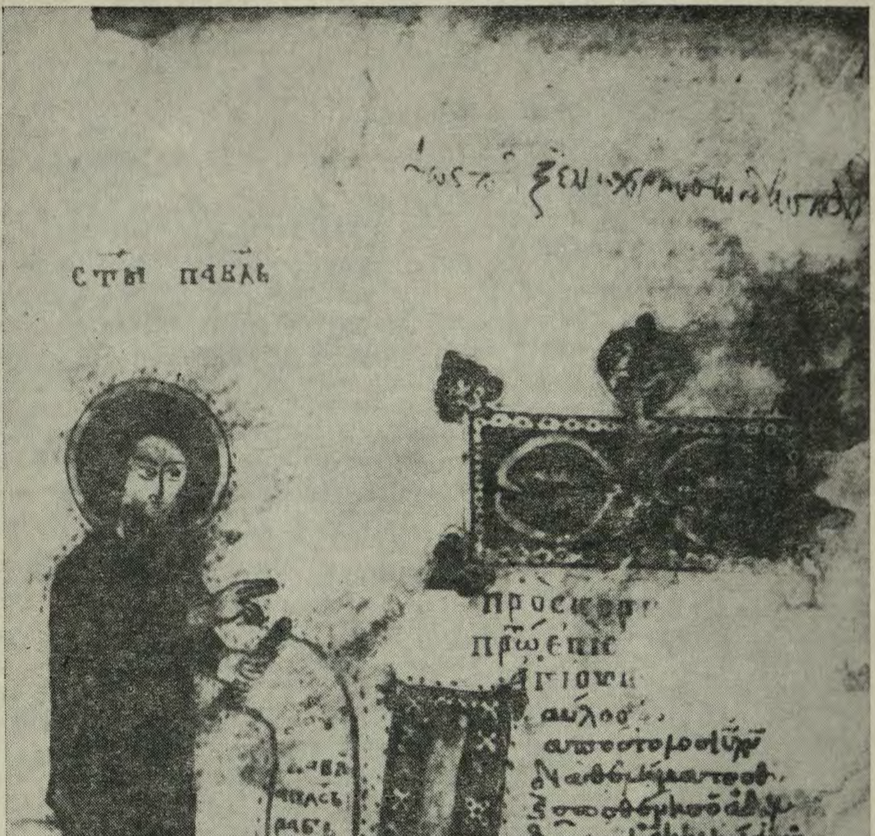

21. № 149, л. 103а

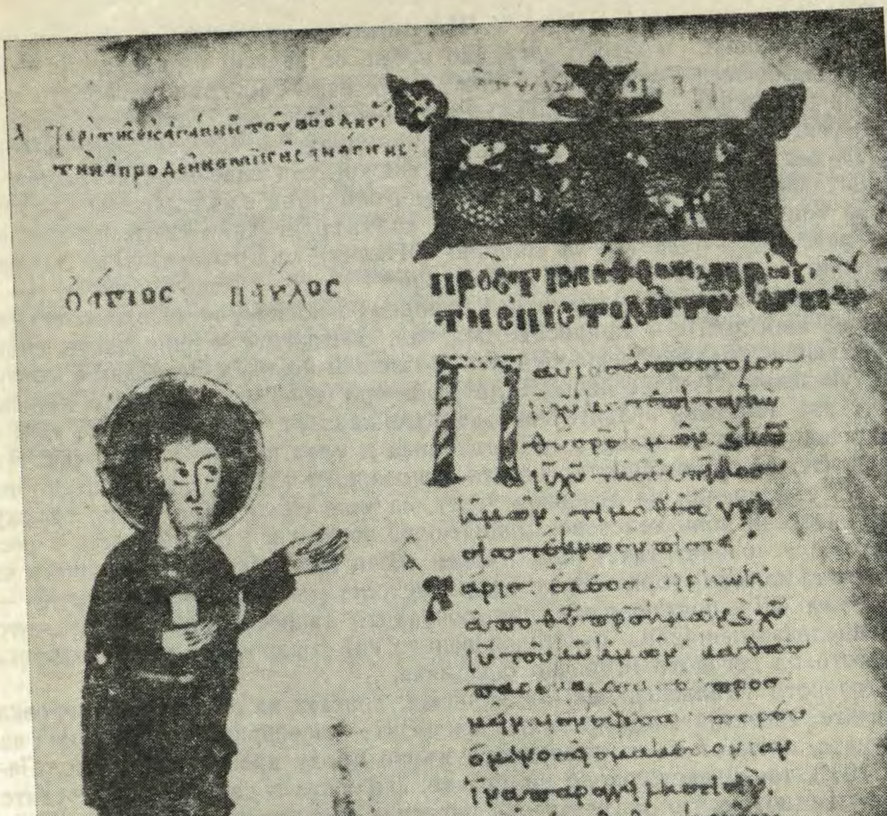
Ο ΑΓΙΟC ΠΑΥΛΟC

22. № 149, л. 143а

В изследването на А. Гийу и К. Шеремисинов ръкописът е отнесен към XI в. (датировка, която в последно време се налага) и определено се говори за двама негови създатели: един писач, вероятно грък, на когото принадлежи основният текст, и един художник славянин, на когото принадлежат заставките, унциалните заглавия, инициалите, миниатюрите на апостолите, надписите с имената им върху фигурите и славянските текстове в свитъците на л. 52^{б} и 103^{а}. Изтъквайки, че ръкописът е създаден за нуждите на една билингвистична среда, авторите подхвърлят хипотезата, че това би могло да стане в областта на Gargano (Италия), където през XI в. е имало значително количество сръбски преселници.[28]

Палеографските наблюдения над ръкописа показват, че действително фигурите на апостолите и надписите над тях, заставките и инициалите, гръцките унциални заглавия към отделните глави и някои маргинални богослужебни указания са нанесени от една ръка, при това същата, която изписва славянските текстове в двата свитъка, държани от апостолите. Но това е станало при възстановяването на ръкописа в една по-късна епоха (вж. тук втората част на публикацията), когато киноварните заглавия и богослужебни указания, съвременни на основния текст, са били силно избледнели и върху тях са нанесени нови текстове, миниатюри, заставки и пр. На места е реставриран и основният текст (срв. първия абзац на л. 103^{а}). Отместването на датировката на този втори етап от оформянето на ръкописа към края на XII — началото на XIII в. поставя в нова светлина както въпроса за средата, за която е бил предназначен (след възстановяването си) ръкописът, така и въпроса за мястото на неговото вторично оформяне.

Странното удължаване на пропорциите, липсата на обемна моделировка в образите, известната недодяланост на позите, своеобразната разработка на драпериите, мотивът на стилизираното дърво върху дрехата на апостол Павел (л. 103^{а}), точкуването около нимбовете, фигурите и свитъците, червените нимбове и еднотонното запълване на фигурите напомнят ръкописите от Първата българска държава, които се развиват встрани от прякото влияние на константинополското изкуство и дават паралел предимно с паметниците, излезли от източните византийски провинции. Става дума по-конкретно за Зографското и Мариинското евангелие от X—XI в.[29] В образите на апостолите Петър и Павел от Зографското евангелие и на евангелистите от Мариинското намираме характерните черти на източната стилизация, която откриваме и в някои ръкописи от манастирите на Северна Гърция и макар и спорадично, в някои български и сръбски ръкописи от по късен период.[30]

Ръкопис № 149 от Атинската национална библиотека разкрива характерните особености на ръкописите, възникнали извън Константинопол, във византийските провинции. Като се има пред вид хетерогенната основа на изкуството в тях и преплитането на различни влияния, възможността този ръкопис да е възникнал както в италианските провинции, така и в двуезичните зони в Северна Гърция е еднакво вероятна. Спред нас съществуват реални предпоставки да търсим неговия произход (или поне неговото възстановяване) и в двуезичните гръцко-славянски области в Северна Гърция, чиито ръкописи все още са твърде слабо проучени в сравнение със столичните, константинополските ръкописи.

---

[28] A. Guillou et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 689.

[29] Вж. изданията на V. Jagić. Quattuer evangelierum codex glagoliticus elim Zographensis. nunc Petropolitanis. Berlini, 1879; В. Ягич. Памятники глаголической письменности. Мариинское евангелие. СПб., 1883.

[30] Срв. A. Djurova. Tenth to eighteenth century Bulgarian manuscripts. Their ornements and illuminations. London (под печат).

* * *

С изнесения материал не се изчерпват Атинските ръкописи, които представляват интерес за славистиката и балканистиката. Трябва да споменем още ръкописи № 2709 и 2740 — приходно-разходни книги на солунските църкви от XIX в.; № 2751—2754 — кондики и дарителни книги на митрополията в Кастория (Костур) и др. Както се каза, тук не се занимаваме с гръцките ръкописи, включени в каталога на Сакелионос. Само за пример ще споменем някои от тях: № 489—491 — съчинения на Теофилакт Охридски; № 493 — „Догматики паноплия“ на Евтимий Зигавин; № 533 от 1343 г., в чиято послесловна приписка се споменава „Яков, архиепископ български“; № 1220, 1222—1227 — част от архива на Иван Селимински и т. н. За изчерпателното обхващане на този материал е необходимо по-продължително проучване на ръкописната сбирка на Гръцката национална библиотека в Атина, което би било още по-плодотворно, ако се обединят усилията на гръцки и български специалисти.*

---

* Настоящата работа бе завършена през 1978 г.,но по технически причини отпечатването й се забави.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ

РУМЯНА ПАВЛОВА

В славистиката вече бяха изказани някои мисли и предположения за творчеството и личността на Петър Черноризец. Едни от изследователите, занимавали се с този книжовник, приемат мнението, формулирано за пръв път от А. И. Соболевски, че това е българският цар Петър I. Други автори се отнасят към това предположение по-предпазливо.[1]

След сведенията, които изнесоха Порфирий Успенски, Виктор Григорович, архимандрит Леонид, И. И. Срезневски и особено Йордан Иванов, може да се смята за доказано, че цар Петър I, синът на цар Симеон, е бил обявен от църквата за светец.[2] Твърде приемливо е и мнението, че цар Петър се е занимавал с книжовна дейност.

От литературното творчество на Петър Черноризец ние знаем шест негови слова[3] и една молитва. Възможно е в бъдеще да се открият и други произведения на Петър Черноризец,[4] който в заглавията на отделните преписи на тези произведения е наречен още свети Петър Черноризец, Петър недостойни, Петър някой, например: Слово ст҃го Петра Черноризца (Чрънориза, Чрьноризца), Слово Петра недостойнаго, Слово Петра нѣкоего. Тези съчинения на Петър Черноризец се срещат в източнославянски и южнославянски сборници, в Измарагда от втора редакция, в Пролога и др. За уважението, с което са се ползували, говори и фактът, че три от тях са били включени в Макариевските чети-минеи за октомври (Слово Петра Черноризца на богатыѧ и҆ на оу҆богыѧ, за декември (Слово Петра нѣкое҆го ѡ҆ супротивїи всѧцѣмъ) и за февруари (Слово Петра Чрънориза ѡ временемь се житїи).[5]

---

[1] Вж. библиография по въпроса у **Румяна Павлова**. Учительные слова Петра Черноризца. — Старобългаристика, кн. 4, 1979.

[2] **Й. Иванов**. Български старини из Македония. С., 1970, с. 383—394.

[3] Заглавията и началото на всяко от тези слова вж. у **Румяна Павлова**. Цит. съч. с. 52—53.

[4] Трябва да се има пред вид, че в източнославянските и южнославянските ръкописи се срещат произведения на Петър Дамаскин, живял през втората половина на XII в. (а не през XI в., както отбелязва А. И. Соболевски), който понякога също е означен като Петър Черноризец. Съчиненията на Петър Дамаскин са издадени както на гръцки, така и на църковнославянски, което облекчава съпоставката им с произведенията на Петър Черноризец. Вж. например изданието: Творения преподобного и богоносного отца нашего священомученика Петра Дамаскина в русском переводе с еллино-греческого в двух книгах. Киев, 1902.

[5] Подробное оглавление великихъ четiихъ Минеи всеросийского митрополита Макария. М., 1892, с. 123, л. 875; с. 254, л. 477; с. 499, л. 497.

Публикуването на съчиненията на Петър Черноризец засега все още е съвсем недостатъчно. А. И. Соболевски напечата Сказаниє Петра о постѣ и о молитвѣ устава церковнаго [6] по паргаментен сборник на Троицката лавра от XII—XIII в., № 12, л. 56 об. Преди А. И. Соболевски това слово бе публикувано от Е. В. Петухов.[7] Отделни цитати от словото на Петър Черноризец за временния живот (О врѣменнѣмъ житии семъ) намираме в „Български старини из Македония“ на Й. Иванов.[8] Б. Ст. Ангелов за пръв път публикува две други слова на Петър Черноризец — Слωво ст҃го Петра нѣкоєго ѡ сѹпротивіи всѧцѣмъ и Слово Петра черноризца ѡ временнѣмъ житіи семъ по руски ръкописен сборник от 1683 г., който се пази в читалище „Искра“, Казанлък.[9] Останалите три от известните шест слова бяха публикувани по преписи, намерени в Киевската централна библиотека (Слово Петра Черноризца ѡ житии семъ, ръкопис № $\frac{489п}{1657}$), Държавната обществена библиотека (ГПБ) в Ленинград (Поученіє ѡ спасеніи дш҃внѣⷨ Петра Чръноризца — ръкопис F14) и Държавния исторически музей (ГИМ) в Москва (Слово Петра Черноризца на богатыѧ и́ оубогїѧ — ръкопис Синод. 686).[10] По такъв начин засега славистиката и най-вече българистиката разполагат с публикации поне по на един препис от шестте слова на Петър Черноризец. Тези публикации естествено са съвсем недостатъчни за текстологични наблюдения, съпоставки, езиков анализ и т. н. Но те дават представа за съдържанието на това творчество, което носи името на Петър Черноризец.

Освен посочените шест поучителни слова на Петър Черноризец принадлежи и една молитва към света Богородица. Тази молитва за пръв път се споменава от И. Каратаев, който е имал пред вид, че тя е била включена в книгата „Молитвеник“, печатана през 1547 г. във Венеция от Викенти Вукович[11] (Молитва светаго Петра Чрьноризца къ прѣс҃тѣи бц҃и). Б. Цонев в „Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб“ при описа на съкратен Октоих (№ 48) съобщава, че на л. 199 на ръкописа се намира мт҃ва ст҃го петра чръноризца къ прѣс҃тѣи бц҃и.[12] Освен това съобщение в посочения опис на Б. Цонев не намираме други данни. Б. Ст. Ангелов, използувайки съобщението, че Молитвата на Петър Черноризец е била печатана от Викенти Вукович в книгата „Молитвеник“, я отбелязва заедно със сведенията за други произведения на Петър Черноризец.[13] В Софийската народна библиотека „Кирил и Методий“ също намираме два екземпляра от тази книга на В. Вукович, печатана през 1547 г. във Венеция. За нея ни съобщава Б. Цонев, който в своя Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София я нарича светче.[14] Б. Райков в „Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI вв. Народната библиотека „Кирил и Методий" я отбелязва като Молитвослов 1547.[15] Молитвата на свети Петър Черноризец към пресвета Богородица (**Молитва свѣтаго Петра Чрьноризца къ прѣстѣи Бц҃и**) се намира на л. 88 об., 89 лиц. и 89 об. в книгата с № 500 (200) и на л. 86 об., 87, лиц. и 87 об. в № 501 (651) според номерацията на Б. Цонев. И двете книги в Софийската Народна библиотека са от 1547 г., но поради загубени листове поставената по-късно с мастило пагинация не съвпада. Текстът на Молитвата на Петър Черноризец е един и същ.

---

[6] А. И. Соболевский. Слово Петра Черноризца. — Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук (ОРЯС), СПб., 1908, т. XIII, кн. 3. Сега ръкописът се пази в Държавната библиотека „В. И. Ленин“ (ГБЛ) в Москва.

[7] Е. В. Петухов. Известия ОРЯС, т. IX, 1904, кн. 4, с. 151—153.

[8] Й. Иванов. Цит. съч., с. 385—386.

[9] Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература, С., 1958, с. 61—68.

[10] Румяна Павлова. Цит. съч, с. 53—63.

[11] И. Каратаев. Описание славянорусских книг, напечатанных кирилловскими буквами .I. СПб., 1883, с. 115.

[12] Б. Цонев. Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. — Сборник на БАН. Клон историко-филологичен и фолклорен, кн. I. С., 1913, с. 21.

[13] Б. Ст. Ангелов. Цит. съч., с. 55.

Като се има пред вид, че книгата на Викенти (Виценцо) Вукович е издадена през XVI в., може да се смята, че Молитвата на Петър Черноризец е недостъпна за широкия славистичен свят. Това налага нейното отпечатване.

Преписът, който давам по-долу, е взет от богослужебен сборник от XVII в. За този ръкописен сборник съобщава А. И. Яцимирски в своето „Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек"[16]. Сборникът, сръбска редакция, се пази във Виенската национална библиотека (у Яцимирски „Виенска придворна библиотека"). Молитвата се среща в сборника два пъти — от л. 26 и от л. 52. Макар че първият текст (от л. 26) е трудно четлив, може да се направи заключението, че двата текста съвпадат. При съпоставката, която направих с Молитвата на свети Петър Черноризец в печатната книга от 1547 г. и Молитвата във Виенския ръкописен сборник, се оказа, че това е един и същи текст с някои графични и фонетични разлики.

Предлагам за печат втория текст от ръкописния сборник на Виенската национална библиотека — от л. 52 до л. 55.

Мⷮ С҃ТГО ПЄТРА ЧРЬНОРИЗЦА КЬ СТ҃ѢИ БЦ҃И:

л. 52 прѣс҃таа влⷣчцє бц҃є вѣды
ꙗко ⷭкврьнинь и нечисть
и недоⷭ҇тоинь єсмь азь
въсакого оубо грѣха и вь
сакого дѣиства нечиста.
и въсакоє злобы испльне
нь єсмь. и того ради
ꙗко повиннань и ѡсоуⷣжень.
съ многѡⷨ стоудѡⷨ и сль
зами вьпїюти. влⷣчцє

моа бц҃є помлꙋи и помо
зи ми. и оутѣши ме. не
дⷭ҇онаа соущаа ма҇ти и въ
сакоє оутѣхы. б҃а єго
родила єси мл҃єцїи не прѣ
стаи. ꙗко въ гльбинє
печали ѿчааніа съни
де ѡкааннаа моа дш҃а
грѣшнаа. помислы не
чистоти скврьнь мои.

---

[14] Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София Т. I. С., 1910, с. 491, № 500 (202), № 501 (651).

[15] Б. Райков. Опис на славянските старопечатни книги от XV в. и XVI в. в Народната библиотека „Кирил и Методий", VII(XIII), 1967, с. 241, № 33, 34.

[16] А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I. Вена — Берлин — Дрезден — Лейпциг — Мюнхен — Прага — Люблянa. Пг., 1921, с. 108, № 86 (136).

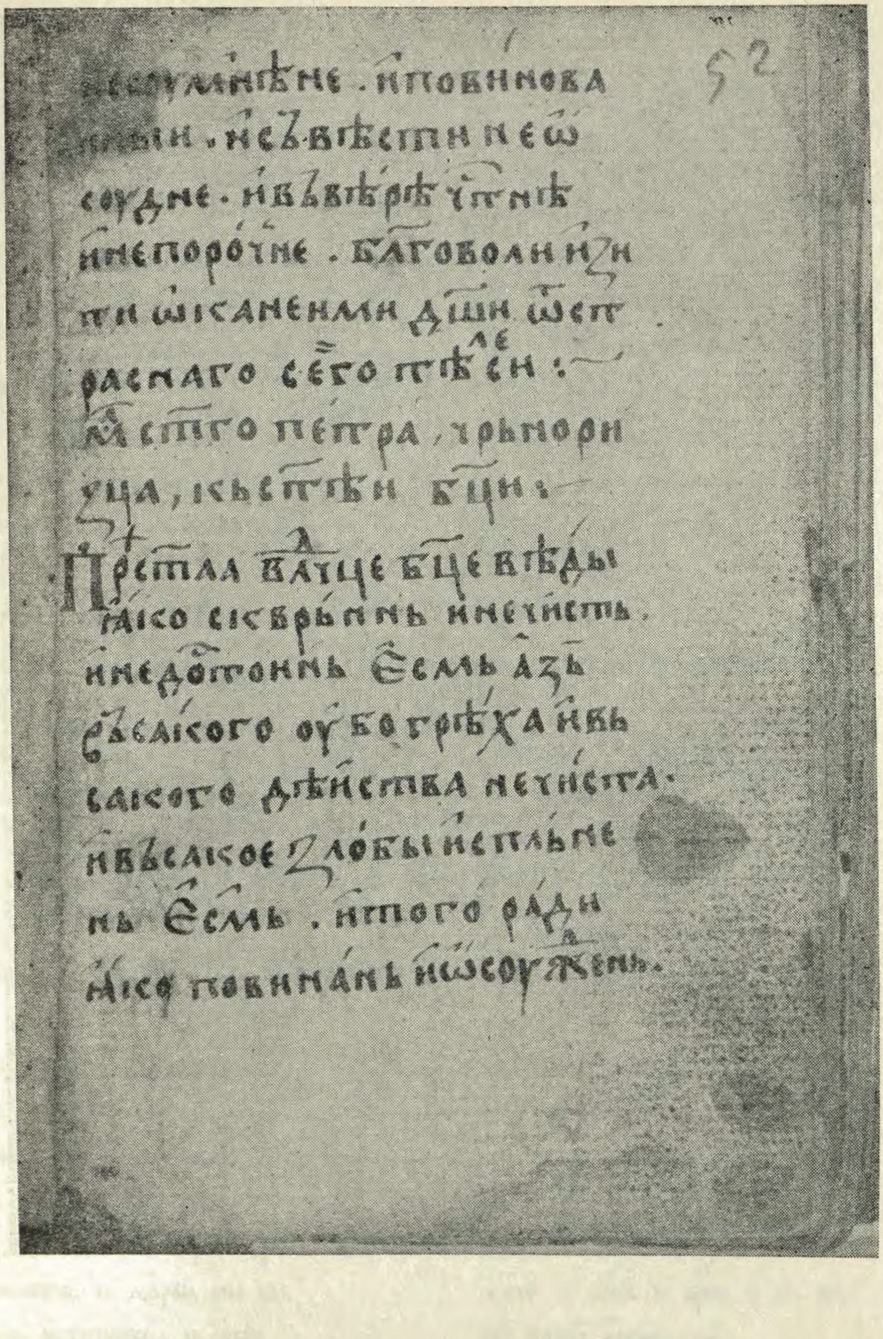

52

[illegible]оумилѣние · и повинова
ние · и съвѣсти неѡ
соудне · и въ вѣрѣ чтнѣ
и непорочне · благоволи изи
ти ѡ исканеими дши ѡ ст
расмаго сего стлѣен :
мⷭ҇ стго петра · чрьнори
ѕца · и свѣти бци :

Пресвлⷣчце бце вѣды
ѩко скврьнь и нечисть ·
и недостоинь ѥсмь азь
съ всакого оу бо грѣха и въ
всакого дѣиства нечиста ·
и въсакое злобы исплъне
нь ѥсмь · и того ради
ѩко повинань и ѡсоуждень ·

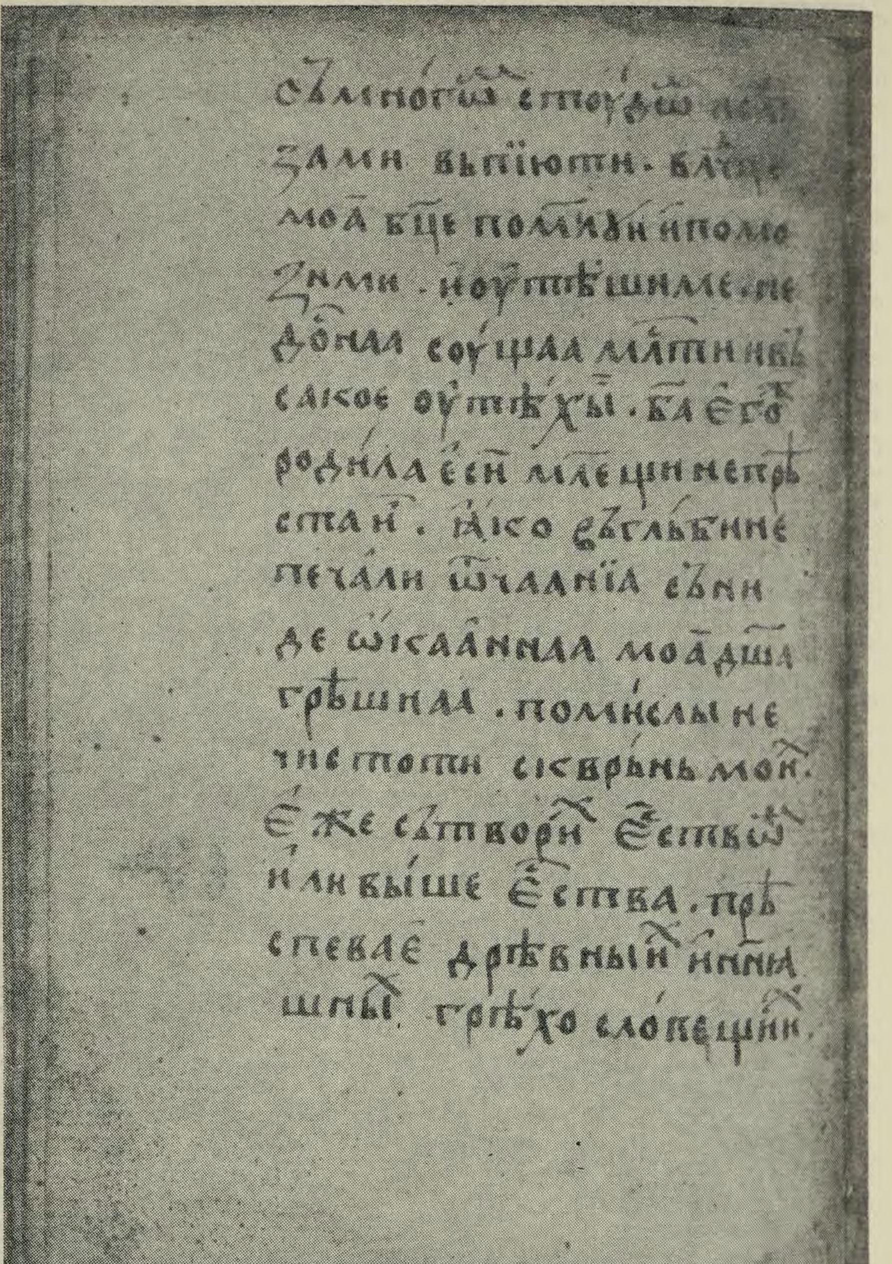

съ многыꙗ стоудѡ по
ꙁами въпїюти. влдчце
моꙗ бце помилоуи и помо
ꙁи ми. и оутѣши мѧ. не
доумнаа соущаа мтини не
ꙗсное оутѣхы. ба ѥго
родила еси младенца непро
стан. ꙗко въглъбение
печали ѿчаанїа свни
де ѿсаанна моꙗ дша
грѣшнаа. помыслы не
чистоти скврънь моих.
еже сътвори естеством
или выше естества. прѣ
спевае древныи и ныня
шныи грѣхо словесщих.

еже сътвори ествѡ
или выше ества. прѣ
спевае дрѣвныи и нинꙗ
шны грѣхословещии
л. 53 нѣ ни единое честы ѕлоби
еже не сътворихь ѡкааніи.
и того ради оужасаю се
сна твоего и ба моего азь
ѡкаанныи правѣднаго
соудищаа. тѣмь оубо съ
крȣшениимь срцемь, и съ слъ
ѕами многыми въпіюти.
оумарди се на ме влчце.
и помлоуи ме прѣстоу
пившаго съмовластны
оумѡ сна твоего. и ба
моего ѡправданіа и по
веленіа. не мози. оубо до
кон҆ца ѡставити ме. оу
гльбноув҆ша въ грѣховны
моихь ѡбычаехь и скврьни
нь посли на ме богатіе мл
сти твоее. мардію бо м
сти еси мти. не прѣзри
мене ѿ сети грѣховни. ꙗко же
снь твои блоудницȣ и б
лоуднаго. и мытара и ра
ѕбоиника. и дарȣи ми сль
ѕамь источникь. и ѡми
ме ѿ скврьнь грѣховни
и. и не ѡстави мее и не
гнȣшаи се мене. прѣѡ
скврьнѥнаго. нь щедро
ть твои водами оуга
си изгоревшȣю дшȣ м
ою грѣховними стра
л. 54 стмы. и пламенемь изба
ви ме бесовскаго ѡбдрьжа
ніа. и въсѣ томлѥныи ис
хыти ме. и да зрȣ въ врѣме
ѡшьствіа моего. крот҆кое
лице твое бце томлѥніе
бѣсомь ѿгонещи честы.
блгым҆ же и свѣтолични
ликомь стыи аггльь
прѣдавши ме. ты бо еси
бце грѣшнимь спсеніе
ѡтѣгченныи исправлѥ.
заблоужашыи наставни
ца. печалныи оутѣха.
тебѣ бо снь твои и бь наш
ходатаицȣ показа. ѿ вь
сего срца призивающи те.
ꙗко томȣ побаеть вса
ка слава частъ и покла
ніаніе. ѡцоу и сноу и стȣмȣ
дхоу. и нинꙗ и прно и въ вѣ
кы вѣкѡ аминь:~:

ХИЛЕНДАРСКИ ПРЕПИС НА „СЛОВО ЗА СРЕТЕНИЕ“ ОТ ЙОАН ЕКЗАРХ

МАТЕЯ МАТЕИЧ

Пълният текст на тази хомилия бе публикуван за първи път от Климентина Иванова.[1] Тя приведе също списък на ръкописи от различни книгохранилища, където е представен текстът на хомилията.[2] Но нито нейният списък, нито другите, които познаваме, споменават хилендарския ръкопис № 444 (348), който също съдържа един препис от Екзарховото „Слово за Сретение“.

Хилендарският ръкопис № 444 (348), сръбска редакция, е писан на хартия през 1626 г. Преписът, публикуван от П. Илиевски,[3] този от Хопово, споменат от Кл. Иванова,[4] и хилендарският препис са единствените познати южнославянски преписи на „Слово за Сретение“ от Йоан Екзарх.*

Хилендарският ръкопис № 444 (348) има II + 370 + I листа. Неговият преписвач Аверкий се представя в обширна приписка на л. 360б. Авторите, застъпени и посочени в този ръкопис, са: Йоан Златоуст, Кирил Йерусалимски, Атанасий Велики, Амфилохий Иконийски, Йоан Екзарх, Григорий Ниски, Климент Охридски, Василий Велики, Григорий Неокесарийски и Максим Ритор. Климент Охридски е посочен като автор на Похвала ст҃ыⷯ мⷮнкь. м҃. Клнментомь спнсана. Обаче в сборника има три други произведения на Климент — без неговото име: Ѿ сказанїа еⷢѵльска. Слово. (л. 47а), Памет н жнтїє блаженаго оучнтелꙗ нашего Константнна Фнлософа пръваго наставннка словенскоу ѥзнку (л. 105б) и Слово похвално ст҃ыма н прѣславныма оучнтелѥма словенскоу ѥзыку (л. 139а).

Цялото съдържание на хилендарския ръкопис № 444 (348) е следното:

---

[1] Кл. Иванова. Пълен текст на Словото за Сретение от Йоан Екзарх. — Изв. на Инст. за български език, кн. XX, 1971, с. 239—262.

[2] Там, с. 248—249, 259—260.

[3] П. Илиевски. Две слова на Климент Охридски и едно на Јован Егзарх во еден ракописен зборник од XV век. — Македонски јазик, VII, 1956, кн. 1, с. 73—98.

[4] Кл. Иванова. Цит. съч., с. 259—260.

* В последно време Кл. Иванова публикува хомилията по българския препис в състава на Ягичевия Златоуст от края на XIII—началото на XIV в.: Неизвестен препис на Екзархово слово в състава на Ягичевия Златоуст. — Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев). С., 1979, с. 182—196. (Бел. на ред.)

л. 1а Мⷭ҇ца феⷡ҇ра .в҃. и҃ въ стⷯ҇ы ѡц҃а
нашего їѡанна архїеⷭ҇па константинѩ
грⷣ҇а златооустаго слово, на срⷮ҇ѣнїе г҃а на
шего і҃у х҃а и ѡ сумеонѣ и о аннѣ. блⷭ҇ви ѡ҃ⷮ

Нач.: Не тьчию пльть носить г҃ь нашь і҃с х҃с, нь и пⷪ҇
законоу ѡбрѣзꙋѥтсе . . .

л. 7б Курїла архїеⷭ҇па їеросѡлимьскааго.
Слово на срѣтенїе гн҃ѥ. Бл҃ви ѡч҃е.

Нач.: Радⷣ҇уисе ѕѣлѡ дьщи сїѡнѩ проповѣдаи
дьщи їерⷭ҇лмова . . .

л. 11б Иже въ ст҃ы ѡц҃а нашего аѳанасїа вели
каго архїеⷭ҇па алеѯандрїискаго. Слⷪ҇
на срⷮ҇ѣнїе г҃а и б҃а и сп҃а нашего ї҃у х҃а. блⷭ҇ви ѡ҃ⷮ

Нач.: Иже настоѥщаа сщ҃еннаго трьжьства
еуⷢ҇льскаа трꙋба да ѡглашаѥть . . .

л. 29а Въ тьже прⷥ҇а
иже въ стⷯ҇ы ѡц҃а нашего амфїлѡхїа е
ⷭ҇ппа иконнїскаго. слово на срѣтенїе г҃а
нашего ї҃у хрїста. бл҃ви ѡч҃е

Нач.: Мнозїи ѿ великⷯ҇ы чл҃вкь (!) дв҃ьствꙋ чюде
тсе. ибо ѥⷭ҇ чюдно.

л. 36а На срѣтенїе г҃а нашего ї҃у х҃а. ѥгда срѣте и
сїмеѡⷩ҇ въносима въ ц҃рковь, слово. блⷭ҇ви ѡ҃ⷮ

Нач.: Г҃ь б҃ъ нашь величїе помышлѩѥ, и рас
матраѥ сп҃сенїе рода чл҃вча.

л. 42а Їѡанна презвитера, Еѯарха. Слⷪ҇, на ср̇
тенїе г҃а нашего ї҃у х҃а. бл҃ви ѡч҃е

Нач.: Свѣть праведникѡмь прⷭ҇но. име же
нечьстивыⷯ ѹгасаеть.

л. 47а ѿ сказанїа Еⷢ҇ѹльска. слⷪ҇. блⷭ҇вн, ѡч҃е. [3]

Нач.: Се пакы свѣтло праⷣзньство наста прⷣ
зникь празника прѣспѣваѥ.

л. 50б Мⷱ҇нїе ст҃ыѥ агадїе. блⷭ҇вн ѡче.
Нач.: Въ година оны цⷭ҇ртвоующоу декию.
и валерїаноу самодрьжцема има въ ве
лицѣмь римѣ.

л. 59а Мⷱ҇нїе ст҃го мⷱника Ѳеѡⷣра стратилата. блⷭ҇вн.

Нач.: Ꙗкоже сїаеть сл҃нце видещимь, тако
же и ѡ мⷱницѣхь словеса слышещиⷨ.

л. 68б Мⷱ҇нїе ст҃го никифора. моучена въ ан
тиѡхїи. бл҃гослови ѡче.

Нач.: Бѣ ѥтерь презвитерь, именемь сапри
кїи. и инь бѣше никифорь нарицаⷨ
чиномь людинь.

л. 73а Мⷱ҇нїе ст҃аго епⷭ҇кпа власїа. мѹчена въ
севастїи градѣ. блⷭ҇вн ѡ҃че.

Нач.: Въ време ѡⷩ҇ бѣ идольсцѣи слоужбѣ ѡд
рьжещи. и мнозїи ч҃лци зданїю и ваⷮ
ри покланꙗхоусе.

л. 80а Иже въ стыⷯ ѡ҃ца нашеⷢ Їѡ̑ архїепⷭ҇па кон
стантиниꙗ граⷣ злаѹⷮстаго похвалное стоⷨ
Мелетию архїепⷭ҇пꙋ антиѡхїискомоу
по потьщанїи съшьⷣшїихсе. блⷭ҇вн ѡче.

Нач.: Въсоучтⷭ҇ноѥ и свщ҃енное се стадо ѡбно
се на очню. и градь вⷭ҇ъ здⷣе съшⷣьшисе ви
жⷣоу.

л. 86б Иже въ ст҃хъ ѡ҃ца нашего Григоріа нїскⷢа
слово наⷣгробноѥ иже въ ст҃ыⷯ великомоу
Мелетїю. архїепⷭ҇пꙋ антиѡхїⷨнскоⷭ҇. блⷭ҇ви ѡⷱ҇

Нач.: Възрасти намь число апⷭ҇льскоѥ новыи
апⷭ҇ль, съчетавьисе бе съ апⷭ҇лы.

л. 94б Житїе и жизнь прⷣпбнаⷢ ѡ҃ца нашеⷢ Марти
миꙗна. бл҃гослови ѡ҃че.

Нач.: Близь града кесарїе палестинскыѥ го
ра ѥⷭ҇, иже зоветсе ковчежїе мѣсто.

л. 105б Паметь и житїе бл҃женаго оучите
лꙗ нашего константина философа
пръваго наставника словенскꙋ ѥзыкꙋ. блⷭ҇ви. [4]

Нач.: Б҃ъ млⷭ҇тивь и щедрь ѡжидаѥ пока
анїе чл҃вчьско. да быше въси сп҃се
ны были.

л. 139а Слово похвално ст҃ыма и п̇рславныма оучи
телѥма словенскоу ѥзыкꙋ. сътворше
ма писме ѥмꙋ. и п̇рложшема новы и вет
хы законь въ ѥзыкь иⷯ. бл҃женомꙋ кꙋрїлꙋ.
и архїепⷭ҇пꙋ панонскꙋ медодїю. блⷭ҇ви ѡⷱ. [5]

Нач.: Б҃оу и сп҃соу нашемꙋ їⷭ҇у хⷭ҇оу. мнѡгыⷨ и неи
зреченыⷨ чл҃кѡлюбїемь пом҃ловавшꙋ
родь чл҃вчьскы.

л. 146а Мⷱ҇нїе ст҃го Ѳеⷣѡра тирона блⷭ҇ви ѡче.

Нач.: Максимиꙗнь, и максиминь, цр҃а ѡба
посласта по всемȣ своѥмȣ цр҇ствию
въ все ѥзыкы. дрьжеще вѣроу хрⷭ҇тїа
нскоую да вькоусеть скврьныхь
брашнѣ жрьтвьныхь.

л. 151б Ѡбрѣтенїе главы ст҃го ї҃ѡ прⷣтече. блвⷭ҇и

Нач.: Быⷭ҇ въ дн҃и ирода цр҃а. оусекновенїе гла
вѣ ст҃го Ї҃оанна крⷭ҇тлꙗ.

л. 158а Похвала ѡбрѣтенїю главѣ, ст҃го
Ї҃ѡанна крⷭ҇тителꙗ. блвⷭ҇и ѡч҃е. [6]

Нач.: Быⷭ҇ въ дн҇и ирода цр҃а гл҃съ къ Ї҃ѡанноу
захарїинноу сн҃оу въ поустыни.

л. 161а Мⷱ҇нїе ст҃хь и преславны мч҃нкь .м. блвⷭ҇и ѡⷱ҇

Нач.: Въ дн҃и ликинїа цр҃а, бѣ гониѥнїе велиѥ
на хрⷭ҇тїаны.

л. 168а Похвала ст҃ыи .м҃. мⷱ҇нкь климе
нтомь спⷭ҇исана. блвⷭ҇и ѡче.

Нач.: Ѥдиномыслꙗьноую волю и равноую мȣ
дрⷭ҇о помышлꙗю си .м҃. мⷱ҇нкь и днв
ствомь ѡдрьжимь. къ хⷭ҇о прибѣга
ю.

л. 173а Великаго василїа похвⷧ҇а .м҃. мⷱ҇нкѡⷨ҇. блⷭ҇.

Нач.: Мч҇никь паметь. котора оубо боудеть
сытость мⷱ҇николюбцоу.

л. 182б Житїе и жизнь, ч҃лка бжїа алекси. блвⷭ҇и.

Нач.: Бѣше чл҃къ бл҃говѣрьнь въ римсцѣ гра
дѣ, именемь Ефимиꙗнь.

л. 198б Іѡанна архїеⷭ҇па константиниꙗ граⷣ
златоѹстаго. Слово на бл҃говѣщ҃е
нїе прⷭ҇тыѥ влⷣчце наше бц҃е и приснодв҃ы
мр҃їе. ѡче благо слови.

Нач.: Цⷭ҇ркⷯыи таиньствь празникь празнꙋеⷨ
дⷭ҇нь. въса тварь съшⷣьшисе раⷣꙋетсе.

л. 204б Въ тⷮь прⷥа.
Григорїа архїеⷭ҇па неокесарїнскаⷢⷢ
Слово на бл҃говѣщенїе прⷭ҇тые бц҃е. блⷭ҇в.

Нач.: Дⷭ҇нь аггльскаго плька пѣснопѣнїа
ѹꙗшиꙗютсе.

л. 209б Иже въ ст҃ыⷯ ѡ҃ца нашего Іѡанна архи
еⷭ҇па константиниꙗ граⷣ златоѹстаⷢ
Слⷪ на бл҃говѣщенїе прⷭ҇тыѥ бц҃е. ѡⷱ҇ блвⷭ҇и.

Нач.: Пакы радости бл҃говѣстїа. пакы
свободи възвѣщенїа.

л. 214б Иже въ ст҃ыⷯ ѡ҃ца нашего Їѡ архїеⷭ҇па
константиниꙗ граⷣ злаⷮꙋстаго. Слово
на бл҃говѣщенїе пр҃ѣстыѥ бцꙋ (!) . ѡⷱ҇ бл.

Нач.: Иже правды въсїꙗ сл҃нце, и прѣвѣѥ въсїа
вшеѥ покры.

л. 218а Иже въ стыⷯи ѡ҃ца нашего аѳанасїа
великаго архїеⷭ҇па алеѯандрїнскаго
Слово прѣⷣпраⷣзньствꙋ проповѣданно
ѡ бл҃говѣщенїи прⷭ҇тыѥ бцꙋ (!) . блⷭ҇ви ѡ҃че .

Нач.: Бⷭ҇жтвьныѥ с҃щеннопроповѣдникы
нє на нємощь слышанїа дⷭ҇онть въ
зыпати.

л. 234а Маѯима ритора оловола. Слово на
бл҃говѣщенїє пр҃стыѥ бц҃ꙋ. (!) блвⷭ҇и ѡⷱ҇.

Нач.: Бл҃говѣститє дн҃ь ѿ дн҃є сп҃сенїє бж҃їє. ѿ
ст҃ыѥ оубо цѣвницє пⷭ҇ѣнниѥ дⷣвы на
чинаю.

л. 255а И въ ст҃хь ѡ҃ца нашєго Їѡанна дамас
кина. Слово на бл҃говѣщенїє прстыє
вⷣлцє нашє бц҃є и прⷭ҇нод҃вы м҃рїє. блвⷭ҇и ѡⷱ҇.

Нач.: Нн҃ꙗшнємоу чⷭ҇ьтномоу и цⷭ҇ркомоу
събранїю. свѣтломꙋ и прѣⷣчюⷨно
въспоминанїю.

л. 269б мⷱ҇нїє ст҃го и славнаго великомникка
и побѣдоносца геѡргїа. блвⷭ҇и ѡ҃чє.

Нач.: Сп҃са оубо нашєго прѣвєчноѥ цⷭ҇ртво,
ниже начєло дн҃емь ниже жизни

л. 285а Повѣсть ѡ прѣславнѣⷨ чюⷣси ст҃аго
великомникка геѡргїа иже ѿ нєго
бывшемь на плѣнѥнⷨо отрочєтⷭ҇и. блвⷭ҇и.

Нач.: Иже даровнанїа ст҃ыⷯ спⷣобитисє желаю
щєи. стыⷯи памєт иже и тржєства
нєсоумєнною вѣкою и любовню пра
зновати не ѡблѣнимсє.

л. 296а Въ тⷤь дн҃ь
Слово похвално ст҃омꙋ и великоⷨ въ мцⷯѣ
и побѣдоносцоу геѡргїю. блвⷭ҇и ѡ҃чє.

Нач.: Вчера любимци свѣтлы въскрⷭ҇еніа пра
зновахѡмь празникь, и днⷭ҇ь стрⷭ҇то
трьпца въсетрьжьство.

л. 311а Мⷱ҇нїе ста҃го апⷭ҇ла їеуⷢ҇листа марⷭ҇ка. блⷭ҇ви.
Нач.: Въ врѣме ѡно апⷭ҇лѡⷨ раздѣлѥющиⷨ
се по въсеи въселѥннѣи.

л. Житїе и жизнь иже въ стыⷯ прпⷣбнаг·
ѡ҃ца нашего паисиа великаго. съпи
саниа прпⷣбныиⷨ ѡцеⷨ їѡанноⷨ коловѡⷨ.

Нач.: Ѣкоже краснаа мира сего, и ѥже сȣщаа
тлѣнна и пр̑ходимаа вѣдеть любе
щиⷯ та.

л. 360б Въ лѣⷮ .з҃.р҃.л҃. (Приписката на Аверкий)

л. 361а Мⷱ҇нїе стыⷯ мⷱнкь хвѣхь еулаⷨпїа
и еулаⷨпїе. блⷭ҇ви ѡ҃че.

Нач.: Тогда оуже бг҃оразоумїю въ вⷭ҇ь мирь пр
текшȣ.

Сравнението между текста на Екзарховото „Слово за Сретение“ от хилендарския ръкопис № 444 (348) и този от сбирката на Погодин № 1131 (О), публикуван от Климентина Иванова, показва голямо сходство, но също и някои значителни разлики. Като цяло хилендарският текст е по-близък до текста от Погодиновата сбирка № 1131 (О), отколкото до Q. I. 1001 (B), БАН 825 (T), Вяземски № 37 (V), Погодин № 952 (P) или този на Илиевски (Il). Поради това, че по наше мнение хилендарският текст съдържа най-малко няколко случая на по-правилни четения, отколкото № 1131 (О), намираме за полезно да публикуваме целия текст от хилендарския ръкопис. В скоби се вмъкват разночетения по ръкописа от сбирката на Погодин № 1131 (О).

Ръкопис № 444 (348), л. 42а—47а

л. 42а Ї̈ѡанна презви́тера, Ѥ̆ѯӑрха. Слоⷮ. на срⷪ
тенїе га҃ на́шего Ї̆ⷭу хаⷭ. блⷭ҇ви, ѡ҃че:~
[В тоиⷯ дн҃ь иже в' ст҃ыⷯ ѿ҃ца н҃шего Ї̈ѡанна Златаоустаго,
слово на срѣтенїе гн҃е. Блⷭ҇ви ѡ҃че.]

Свѣть праведникѡмь прⷭ҇но. [восиѧ] имеже неѹстивы оугасаеть. да иничто же праведнаго нⷭ҇ѣ [ⷭ҇е] живѣѥ. ꙗко гл҃ѥть бжⷭ҇твною слово. [писанїе] праведнїи [правдивїи] въ вѣкы живоуть, и [а] оу г҃а мьза имь и надежа ихь оу вышнꙗго. иничтоже бо ⷭ҇ѥ [. . .] слаже праведнива ч҃лка. Да тѣм и с҃тыи д҃хь финицѣи прилагаѥть рекыи. праведникь ꙗко финикьсъ процвьтеть. понѥже прⷭ҇но сладкȣ

л. 42б

ю вѣроу имать. ꙗко кедрь [иже] въ л҃ива нѣ оумнѡжит се. имже не гниѥ б҃го оувѣнїемь ѥⷭ҇твьнымь. [имже не гл҃и б҃гоувѣдѣенїе] . с҃нце бо соуть въси праведнїи [правдївїи]. слад коую вѣроу имоущеи [имоуже] къ бȣ, и нетлѣющоую вѣсть [нетлѣющоу съвѣде]. ѿ авела почьн ше до д҃ньшнꙗг праведника. кто же сы [ⷭ҇е] ѥ. не ѥгоже ли то пръвоѥ [тъ прьвѣе] ѥ҃ѵлїсть лоука помѣноу [помѣни], рекоу же сѵмеѡна. иже вѣрою сы [сын] жидовинь, бл҃годѣꙗнїа хрⷭ҇тїаньска твораще. [творѧше]. Сѵмеѡн же въ толкȣ вѣрȣ вънидѣ. ꙗкоже ѥдинако въ телесн сы, ѿ б҃а вѣсть приѥмь [прїимъ вѣсть] не оумрѣти, дондеже роукама своима прїиметь жизнь вѣчноую г҃а нашего Їⷭ҇у ⷭ҇ха. Съ братїе сїмеѡнь. въсхотѣ прѣже въплъщенїа видѣти г҃а. да и видѣвь [его] въплъщьшасе, и приѥ [приѧ] роукама своима. и проси се рекыи. н҃иꙗ пȣстиши раба твоего [своего] влкⷭ҇ѡ [. . .], по словеси [гл҃ȣ] твоемȣ мирнѣ. понѥже видѣстѣ очи мои спⷭ҇енїе твоѥ. ѥже ѥси оуго

товаль прѣ лицемь въсѣмь. видѣ
юже [влко] ги, разрѣши ме [разроужи ма] ѿ привоуза [съоуза] сего

л. 43а

пльнаго скоро [скорѣе]. видѣ юже слау.
аггльскыѥ лики. архаггльскаа
славословїа [славословленїа]. тварь въсоу веселоующе.
посли ме юже ниꙗ [ги] да не кьсно [моужю] здѣ.
сты дхь въ мнѣ [ноудить ма изити ѿ сюду] да дозроу ѥмоуже ѥ [. . .]
быти въ [ѡ[тебѣ. ниꙗ поусти ме да не
вижоу своего рода тебѣ бесчьстнѥ [рода твоего бещестїе тебѣ]
дѣюща. да не виж8 вѣнца трънов
плетома. да не виж8 льщинаго ть
ченїа. [копїинаго прободенїа] да не виж8 слнца мрьчающа.
ниꙗ посли раба твоего влко, по сло
веси твоемоу съ миромь. [в миръ] понѥже
видѣсте оучи мои спсенїе твоѥ, е
ѥси оуготоваль прѣ лицемь твоим [. . . .]
и всѣхь людїи. снце бо и гла еули
сть рекыи. и бѣ члкь [нѣкто члкъ] въ їерлмѣ
ѥмоуже име сумеѡнь. и члкь тъ
правднвь и доброговѣннь, [доброговѣꙗ] ждыи
оутѣта [оутѣшенїа] їильтьска. [їилю] и бѣше [бѣаше] ѥмоу
възвѣщено дхомь сты, не видѣти
съмрти прѣжде донъдеже видить ха
га [гна]. и прїиде дхомь въ црковь. [въ црквь дхомь] и ꙗко
вънесоста родитела дѣтища їса
створити има по ѡбычаю законно

л. 43б

о нѥмь. и сы [се] приѥ въ [и на]роуцѣ свои. [роукоу своею]
ба и ре. ниꙗ ѿрѣши раба твое [своего] влко и [ти] блви
по словеси твоем8 съ миромь [в' миръ]. понѥ
же видѣсте оучи мои спсенїе твоѥ
ѥже еси оуготоваль въсѣмь люде.

свѣть на ꙗвленїє єзыкѡмь, и въ [. . .]
славоу людеи твоих ї҃илꙗ. и бѣста [Ти бѣаста]
ѡ҃ць єго и м҃ти чюдещасе ѡ въсѣ гл҃є
мы о немь. и бл҃ви ꙗ симеѡнь. и рⷱ҇е
[къ] марїи м҃тери єго. сеже [. . . .] съ лежить
на падениїє, и [. .] на въстаниїє многѡмь
въ ї҃или. и въ знаменїє прѣрочно.
и тебѣ же самои дш҃ꙋ проидеть ѡ
роужїє. ꙗкоже оубо [да] ѿим'утсе ѿ м
ногы срⷣць помышлєнїа. пр҃ркь ӣсаїа
рⷱ҇е красны ногы [красны нарече нѡгы] бл҃говѣствꙋющиїи бл҃го
вѣстїа. [бл҃говѣщающїи бл҃гть] что же семꙋ тъчно и слаже
єже оувѣти ꙗкоже сп҃се б҃ъ въ мирь. [еже вѣдѣти ꙗко любить б҃ъ
миръ весь] с҃ноу ходатаю се сътвор'шꙋ. пишет'
бо с҃ты ап҃ль рекыи. єдинь б҃ъ, єдинь
ходатаи б҃жїи и ч҃лчскыи. ч҃лкь х҃с
їсь, иже дⷭ҇а себе [во] избавлєнїє за ны.
прїиде бо въ нашоу нищетꙋ [оболкъсѧ] да ны
сътворитъ богати. виждь бо како ти

л. 44а

ꙗко єдинь ѿ ч҃лкь приносите къ ѡ҃цꙋ,
и къ закон'номоу стѣноу. и трⷺбꙋ по
лагающь по ѡбычаю вет'хомомꙋ [ветьхомоу]. а
ще и съ плътною м҃терїю се все то тво
ри [сѧ творѧше все то] то не могоше оубо [. . .] того разꙋмѣ
ти [разоумѣти того] живоущии въ ӣерлмѣ. бѣ же прѣ
же г҃ль ѿ҃ць и б҃ъ пр҃ркы, ꙗкоже бы
тⷭ҇и є ꙗвлєнꙋ с҃нꙋ въ годь свои, да спⷭ҇е
ть погыбшеє. и ѡсвѣтить тьм'
ныє. рⷱ҇е бо єдинѣмь пр҃ркомь, при
близжает се скоро. тоже сп҃сь мои
ꙗко свѣща горить. и помлованїє [помилова бо ны и]
оуправи, ѿ скврьны оучистивь вѣрою,

ю̆же ймамы к' нѥмоу. то же [. . . .] спеⷭ҇ніе моѥ ꙗ҆ко свѣща го́рѣти ймать ѥ҆же ѥⷭ҇ х҃с. сего ради бл҃женїи прⷪрⷪци. приѥмници быти та́ко́и блⷣти, мл҃ꙗхꙋ се рекоуще. покажи на́мь г҃и млⷭ҇ть твою, и҆ сп҃сеніе твоѥ даⷣжь на́мь. Вънесен' же быⷭ҇ въ ц҃рковь х҃с г҃ь, млⷣнць сыи ѥдин́ако. [единаче] четыридесетїи бѡ дн҃ь бѣше. [четырмидесѧтыи дни сыи] а҆ ста́рць симеѡнь прⷪрⷪчьскою блⷣгтию почте́нь сы̏, приѥ роукама. и҆спль́нꙿ же се вышнѥе сла́дости

л. 44б

и҆ блⷭ҇ви б҃а рекы. ни̏нꙗ ѿп҃ꙋсти влⷣко раⷠ҇ своего [раба своего влⷣко] по словеси твое́мꙋ съ миромь. понѥже видѣстѣ о̆чи мои сп҃сеніе твоѥ, ѥ̆же оуготови [еси оуготовалъ] прⷣѣ лицемь твоиⷨ [. . . .] и҆ всѣхь людеи [твоиⷯ]. свѣть въ ѿкрьвеніе ѥ҆зыкѡⷨ, и въ [. .] славоу народа твоего [людїи твоиⷯ] и҆ сра́илꙗ. прѣⷣже бо бѣ оуготована хⷭ҇ва вѣ́ра таи́на [таина х҃ва преⷣже], прѣⷣже въсеѥ твари. ꙗ́ви се въ послѣдꙿнѥѥ годы вѣкь̆. б̔ы же свѣть, [всѣмь] иже сѣдѣхꙋ въ тмѣ̂ прѣльсти [и въ прелести], и҆ повиннїи под власт́їю непрїазининꙿною. си бо [сии . .] бѣхꙋ, иже тва́ры а҆ не творꙿцꙋ слоужеще [слꙋжаахꙋ], и҆ кланꙗющесе змїю и҆спрьва злодѣю соущꙋ. н̂ъ призвани бывше [быша] б҃мь и҆ ѡ҃цемь, на оучⷣѣніе с҃на иже ѥⷭ҇ свѣть йстинꙿныи. реⷱ҇ бо ѡ҆ ниⷯ и́саїемь прⷪрⷪкомь. [їсаїа прⷪкъ] назнамена иⷨ [на знаменїемь] да иⷭ҇ прїимоу ѥ. зане и́збавлю ѥ̂ оум иѡжетсе ꙗ҆коже бѣхꙋ [бѣша] мнѡзїи. и въ с҃вю ѥ въ людехь. да нздалече въспоменоутме. [прнзовоуть ма] мнѡжаншїн бо бѣхȣ въ прлъстн. прнзванн же [..] хⷭ҇омь, мнѡзы быше пакы [пакы быша] ꙗкоже н пръвѣн [преже] прнѥтн бо быше н нзбавлѥнн, свѣть

л. 45а

прїемше мнрнын ѿ б҃а ѡ҃ца [н] къ хⷭ҇ȣ вѣрȣ вашоу [вѣроваша]. рассѣꙗше же се [въ людехъ] по земли въ людехь ст҃їн оучєннцн н апⷭ҇лы. [хⷭ҇вн по всемоу мнроу] да тѣⷨ далече соущен б҃а. ср҃цемь блнз’се ѥго створнше. къ тѣмь н велнкы павль [. . . . .] слѥть рекын, ннꙗ же н вы соуще нногда далече, блнзь быстє кръвню х҃вою прнблнжнвше. [бо са Х҃смъ] хвалнтеⷭ҇ хⷭ҇омь. [Рече] пакн о нѥмь [о нн] б҃ъ [н] ѡ҃ць. н въселнхсе о г҃н бѕѣ нхь. се же н бл҃жены д҃вдь оучнть рекы къ спⷭ҇оу б҃оу. г҃н въ свѣтѣ лнца твоеⷢ понд8ть. н въ нме твое възвеселетеⷭ҇ [възвелнчатса] вⷭ҇ъ д҃нь. н правдою твоею възвысетеⷭ҇ понѥже хвала снлы нхь ты ѥсн. ѡбртаем же н прⷭ҇рⷭ҇ка їеремїю въпнюща къ б҃ȣ н рекȣща. г҃н крѣпостн [крѣпость] моꙗ н помоцн [помоць] моꙗ, н прнбѣжнще моѥ въ д҃нь зла моѥго. к тебѣ езыцн прїндоуть ѿ краꙗ землѥ. н рекоуть, ꙗко въ лъжȣ създаше ѡ҃цн нашн капнща. н нѣⷭ҇ въ ннхь ползе. бы оубо свѣть на ѿкрьвенїе езыкѡмь х҃с. нъ н на славȣ їнлѥвы. н аще бо быше ѥтеры [нѣцїн] ѿ нѥго [ннхъ] невѣрнн н нечьстнвн

л. 45б

н въсего зла пльнн. то ѡбаче аще ѡстанькь спⷭ҇е ѥ [спасетса], н въславн се хⷭ҇а рад’ма. на че́ло же си́хь бы́ше стїи апⷭ҇лы. и҆хже сла́ва сиꙗ́ѥть по въсе́мȣ ми́рȣ. сла́вȣ [слава] же и҆ дрȣго [дрȣгоє] та́ко [ꙗко] ї҆илѥви х҃с. поне́же и҆зы́де пльтїю ѿ нѥго. цѣль [. . .] б҃ъ сы над҆ въсѣ́ми. и҆ б҃лвень надь всѣми [. . . .] въ вѣкы. б҃лви [благословести] же Сумеѡ́нь с҃тȣю двоу и҆ ѡ҆ х҃ѣ гл҃а ре́кь. [рѣкыи] се̏ же съ̏ [се] лежить на паденїє и҆ на въста́нїє мнѡ́зѣ въ ї҆и҃ли. и҆ въ зна́менїє прѣ́роꙋчно. положень бы҃ б҃мь и҆ ѡ҆цемь ем҆ман8иль, въ ѡ҆снова́нїє сї́ѡна. камыкь [камы сыи] чъ́стныи [честенъ] и҆ кра́ноугольныи [. . . . .]. нъ и҆же вѣ́роваше къ нѥ́мȣ. то̑ не ѡ҆сра́мишесе. а҆ не вѣровавшеѥ, прѣтькноувше [прѣтъкъшесѧ] съкроушише. рⷱ҇е бо б҃ъ [и] ѡ҃ць пр҃ркомь. се же положоу въ сі̑ѡнѣ ка́мы прѣтьченїи [прѣтъченїю проужали] и҆ рȣшенїю [. . . .]. и҆ камы съблазноу. и҆ вѣ́роуѥ и къ нѥ́моу не посра́митсе [ѡсрамитсѧ]. а҆ на и҆же се [неже] па́деть, съкро́ушить ѥ. [Но] наказаѥн пр҃ркы ї҆илѥвьо [ꙗко ї҆ильты], тъ̏ пр҃ркь гл҃аше. г҃а самого с҃тите, и тъ̏ боудет҆ти въ боꙗз҆нь. и҆ а҆ще к нѥмоу надѣ́ѥсе ѥси, бȣде

л. 46а

і ти въ [на] ѡсще́нїє. то̏ [ти] не ꙗко ка́мы пртъченїю срѣщет те [и] ни ꙗ҆ко ка́мы паденїїо [паданїю]. да е҆л҆ми, [елʼма] г҃а соу́щіа и б҃а сȣща емманоуилꙗ не с҃тише [стить ї҆иль] ни рачише [рачи] надежȣ [надежа] имѣти к'нѥмȣ. то̏ ѡни потыкаютсе ꙗ҆кы ѡ҆ камень, невѣрьствомь. и съкроушише и҆ падоше. въста́ше же мнѡ́зїи. ре́кше вѣровавшеи к нѥмоу. изь [и] закона бо вет҆хаго въ

дх҃овнын прѣстоурнше. нз работы
долнѥе, [далнаꙗ] на велнкȣ н горꙿнюю свобо

л. 46а

н сновьство прнѥше. непрнѥмлѥмое [непрнемемое]
знаменїе, нарнчеть крⷭть. ꙗко же
н прмоудрын павль пншеть рекын.
Жндовωм [Жндомъ] же ѥ съблазнь, странаⷨ же
оуродьство. н пакы. слово крⷭтнѥ
нзгыбаıоцнмь оуродьство ѥ. ’а спⷭа
ющнмꙿсе намь снла бж҃їа [. . .] ѥ на спⷭенїе.
непрнѥмлѥмоѥ знаменїе крⷭтнѥ
нгыбающїн, оуродьство ѥ. ’а спⷭаю
щнмсе н оувѣвшнмь снлȣ ѥго, спⷭенїе
лежнть. [н жнвотъ] реⷱ бжⷭенны снмеωнь
къ ст҃ѣн [. . .] двѣ. н тебѣ же самон дш҃оу
прондеть [прондеть дш҃оу] ωрȣжїе. орȣжїе мѣннть пе

л. 46б

чаль юже нмѣше [нмѣ] ω хⷭѣ, вндѣщн распн
наѥма [на крⷭтѣ] не бо въсакь [едннако] вѣдѣше [вндащѥ], ꙗко бо
лїн нмать съмрътн бытн, [въкоусйтн] н нз мръ
твы [нмать] въскрⷭноутн. нъ не чюдн се томоу
рекы, како нѣ вѣдѣла прѣⷭта [пртаꙗ] два.
[ꙗко тако емоу пострадатн н оумретн н пакы въскрⷭноутн]
н ст҃ыѥ бо ап҃лы ωбрѣтохⷨω [ωбрѣтаемь] не зѣло
вѣровавше, [вѣрны соуща] прѣже прншьствїа дх҃а [ст҃го]
ст҃го [дх҃а]. се нже ны въсе [сказаꙗ] сказаѥть [все] нстн
нн҃ѣ, нстннꙿнын [нсто вы] еу҃лнсть гл҃ѥ. елнко
ѥ прнѥль на дѣлма оубогы. г҃ь [наш] ї҃с х҃с
въпкьтнвꙿсе. н въсакȣ стⷭрть прїемꙿ.

хоте ны избавити из бесконьчныѥ стра
сти и мꙋкы. ѥгоже [мы] мати помина
юще, [поминаемь] днь славимь рекꙋще. Ѡ марды
гн, и прславны влкѡ. и недовѣдомы
творче. ты небывшеѥ ны създа [сътвори] и ство
ривь, [създавъ] въ [. .] ран житиꙗ да. [жити] и завѣть [заповѣ]
положи. [межꙋ собою и нами] прѣстѹпившем же [пакы намъ
заповѣ его правед'нѹю] осꙋ
женїе да [ны] съмрьтїю. ты бы намь ка
знь и [. .] великаа мать. да се [потомѹ[не протег
неть ѡслѹшанїе [ѡсѹженїе] въ бесконьчныѥ
вѣкы. тако ѹбо неп'щѹю казнеща
ба. ты мнѡга [многоꙗчьскы] ны сказавь [наказавъ] пррокы, и
въсѣми своими ѹгодникы. послѣ [прочее]

л. 47а

сам' се въпльтивь въ стѣн двѣ. повинов
нїе приѥ и крьмлѥнїе. и дньшнїи вьно
сь въ црковь закон'нꙋю и приѥти [приꙗтие] рѹ
кама блаженнаго и праведнаго [правдиваго] старца
симеѡна. тебѣ же слава гн [. .] хе [бже нашь] съ [кꙋпно съ] бе
значелны ѡцемь, и прѣсты дхомь.
и нниꙗ и прно и въ вѣкы вѣкѡм, амин:

Споменавайки за текста на Екзарховото „Слово на Сретение“ от ръкописа в Хопово, Кл. Иванова отбелязва: „Това е единственият познат засега пълен южнославянски препис, извлечен от датиран ръкопис.“[6] Тя установява също, че текстът на словото от Хоповския кодекс е много близък до публикувания от Илиевски.[7] Сравнението между текста в хилендарския ръкопис № 444 (348) и текста, публикуван от Илиевски, засвидетелствува значително сходство.

Публикуването на хилендарския препис от Екзарховото „Слово за Сретение“ предоставя на изследователите още един текст на тази хомилия, който е пълен южнославянски и е от датиран ръкопис.

---

[6] Кл. Иванова. Цит. съч., с. 259—260.
[7] Там, с. 260.

АПОКРИФЪТ ЗА БОРБАТА НА АРХАНГЕЛ МИХАИЛ СЪС САТАНАИЛ В ДВЕ РЕДАКЦИИ

АНИСАВА МИЛТЕНОВА

Апокрифът за борбата на архангел Михаил със Сатанаил е познат по два късни преписа — в Поппунчовия сборник (Народна библиотека „Кирил и Методий“, № 693) и в сборник от 1820 г., писан от Първан Вълчов във Видин (Църковен историко-археологически музей, № 232), въз основа на които Й. Иванов публикува текста в превод на съвременен български език, придружен от кратки историко-литературни бележки.[1] През 1966 г. Ст. Кожухаров обърна внимание на факта, че по-ранен препис от този апокриф се намира в сборник със смесено съдържание от втората половина на XVI в. — № 1161 от сбирката на Църковния историко-археологически музей.[2] Правописът на сборника е определен като ресавски с много непоследователности, а в езика преобладават сърбизмите и ясно очертан новобългарски пласт, който насочва към югозападна говорна област. Почеркът показва прилика с други ръкописи, писани в сръбските земи.[3] Същият препис е отбелязан и от Б. Ст. Ангелов в изследването му за Солунската легенда,[4] където се прави кратка характеристика на сборника като цяло и са изброени най-важните произведения, съдържащи се в него. Този трети, най-ранен препис на апокрифа за борбата на архангел Михаил със Сатанаил заслужава специално внимание, тъй като се отличава от двата късни текста не само по език, но и по съдържание — могат да се отбележат редица пасажи, които са изменени или изобщо липсват в преписите от 1796 и 1820 г. Освен това в късните преписи, които имат незначителни различия един спрямо друг, се съдържат някои разширения на текста, представляващи късни интерполации.

В друга публикация[5] изтъквам най-съществените различия между преписа в сборник № 1161 и останалите преписи; тези различия имат редакционен характер и дават основание да се смята, че той представлява нова, неизвестна досега редакция на апокрифния разказ. От съпоставката между текстовете се налага изводът, че тази редакция стои по-близо до първообраза на апокрифа и отразява едно по-ранно състояние на текста. Новата редакция, засвидетелствувана в препис от XVI в., изяснява въпроса за появата на това произведение в старобългарската литература, като я изнася в значително по-ранна епоха, отколкото се предполагаше въз основа на късните преписи.

---

[1] Й. Иванов. Старобългарски разкази. С., 1935, с. 18—25.

[2] Ст. Кожухаров. Неизвестен препис на Солунската легенда. — Български език, XVI, 1966, кн. 5, с. 491—494.

[3] Вл. Мошин. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. Dio II. Reprodukcije. Zagreb 1952, сн. 68, 69, 80.

[4] Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. II. С., 1967, с. 47—49.

[5] А. Милтенова. Неизвестна редакция на апокрифа за борбата на архангел Михаил със Сатанаил. Сборник в чест на акад. П. Динеков (под печат).

По-долу обнародвам апокрифа в двете му редакции — в сб. № 1161, от втората половина на XVI в., и в Поппунчовия сборник от 1796 г., които не са издавани досега. Преписът на Първан Вълчов от 1820 г. не се взема под внимание поради голямата му близост до този на поп Пунчо. Текстовете ще послужат като база за по-задълбочени наблюдения и изводи по отношение на езика, предполагаемите източници на апокрифа, мястото му в литературната традиция и връзката му с народното творчество. При предаването на текста ръководен принцип е максималната близост до оригинала. За улеснение е въведена съвременна пунктуация и са отбелязани началото и краят на всяка страница от ръкописа (със знак //).

I. ПЪРВА РЕДАКЦИЯ, СПОРЕД СБ. № 1161 ОТ СБИРКАТА НА ЦИАМ

л. 40а СЛОВО З҃ЛАТОȢСТАГО ИѠⷩА КАКО ПОВѢДЕ[1] МИХАИЛЬ САТⷩАИЛА, ГⷣѢ БЛ҃ГОСЛОВИ

Г҃ь б҃ь н҃шь І҃с Х҃ь, тⷭворць нбⷭȣ и земли, вакомоу сазⷣанїю, иже ва еⷭдинемь
словомь сътвори мнⷤоⷭтво аⷢгль и ар҃хаⷩгль и ѡрȣжїа многа вь вишнемь
Єⷭрльмѣ сьнидеть, иже вь мирє б҃ь г҃ь и ѡⷮ лȣкаваго браⷮнить рⷣо члвьⷱски.
Г҃ь ѡснова землю и насади раи и чл҃вка сътвори по ѡбразоу своемȣ, прьсти
вьзмь ѿ земле и повеле ѥмоу владати вь раю и црьствовати нⷣь вⷭакимь
л. 40б дихаиїемь на земли. Тⷮѡже // члкⷣъ вⷣѣ лȣкави Сатанаиль и паде ница (sic)
на землю, злою мисалию мисле и рⷱе: „Сътвори г҃ь ѡⷮ земле прьстна члⷣва.
И прѣвише нбⷭь сⷭтвори его. И прослави его ѡ (sic) ц҃ри вⷭе. И агг҃льскїе силе
покланаю се ѥмоу. Азь же зрети его не могȣ, ни поклонити єⷭ ѥмȣ. Ню сьберȣ
сили свое и слаⷮу свою и все чини аг҃гльскїе хилаꙗдь .м҃. и вьзмȣ б҃готканȣю
ѡдеⷣжоу и вс҃ь чь҃стни бгоплететени (sic) вѣн҃ць, скипетра арханг҃льски чиⷣновь.
л. 41а Истина вⷭа възмȣ, изидȣ ѡⷮ нⷭбь и поставлȣ прѣⷭто//ль свои на ѡблаце нⷣбⷭнⷣи
и бȣдȣ поⷣбнь вишнемȣ." И та вса помисли прѣлукави Сатанаило. И прѣблазни
мнⷭожьтво аⷢгль, изиде ѡⷮ ȣтвⷣрⷣьжени .з҃. нⷭбь и та[2] вь мьглȣвенїе ѡⷮке[2] де
изиде и ѡⷮвⷮрьзе нⷭба сⷮковницıа вентрȣ и дьⷣжоу; и пролиꙗше вȣⷣ на землю.
И сътвори нⷭба поⷣбна себѣ, и сътвоⷮри с҃лнце тьмно и лȣнȣ тьмнȣ и звеⷥⷣ҃ без

---

[1] Вм. побѣде.

[2] Вм. вь мьгнȣвенїе оке.

рачие. И постави (sic) прѣстоль свои на ѡблаце небнихь и сѣ на прѣстоле
своемь, ѡкрть множьтво нечисти бесовь све негорни силь хилıадь .м.

л. 41б Вь виши // иже ѡць призва архагле свое .д., прьвие слȣги сво (sic)
претола воего, страшнаго Михаила и Гаврила и Ȣрила и Рахаила. И ре гь
кь ними: „Да вѣсте ли ви, мои аггли, како избеже прѣлȣкави Сатаниѡ
и како си прѣльсти множьтво архагль; их же азь створи свтимь дхомь.
имѣхь их небни сили свое; ѡь же прѣблазни и, изведе и вь тмȣ кромешнȣ.
Азь же паки сьтвори и — члвкыи бȣдȣ изьбрани да творетъ волȣ мою —
л. 42а аплы и проки мникы; и бȣдȣ//т ми ꙗко аггли. И ȣмножȣ англе свое сто-
кратницею ѡ аггль ѡпадьши сь нбь.“ Ахистратизи рекоше: „Ги, доколеи
ꙉеть ли та ви блазни и мȣчити ро члчаски.“ Гь ре: „Вьзмȣ .з. честь ѡ
мира ѡ .з. мирь вековь.“ Архангли не разȣмеше словȣ, еже ре гь. И рекоше:
„Проꙗви ни, еже ре ни.“ Гь ре: „Имамь проꙗвити слово на дьске, вамь ра-
зȣмеи истини, ѡ мене аминь. Глȣ вамь: ега Сатанаиль сьблазни се, ѡбѣже
л. 42б и болезни вь прьст на члка положи, егоже азь твори своима // рȣками; нь и
ть хоꙉеть частнь бити вь второе мое пришастѥ. Тога црьствовати хоꙉеть
сьмрьть на вакомь дихаѥмь по земли. на члвице и скотехь, ꙗко то и ве
вьсеꙗ Сатанаиль своимь прѣстȣплеѥмь прьсть; жело сьмрьтное и власть Са-
танаилова вь тмȣ кромешнȣю. И потомь сьтвори дрȣ светь без аии, иже и
бесмрьтни и безьскочаии (sic); и тȣи бѣть радоть и животь бѣть; правед-
л. 43а ници сь мною вь црьствоу небеноумь, а законопрѣ//стȣпници испадȣть. И ȣса-
дише гль глюꙉе: нечистиви не ȣзреть славе бжѥ.“ И рекоше архистратизи:
„Елико хоꙉешь, можѣшь.“ И паки ре гь: „Архистратиже Гавриле, тебѣ глю.
Сьниди кь до (sic) немȣ мтелȣ. Да вьзмеши ѡ него бготканȣ ѡдежоу и
свѣтли вѣнць, скипетра архингльски чиновь и всȣ славȣ, юже вьзеть ѡ мене.“
Гавриѡ ре: „Великаı[3] Сатанаиль по хитростиȣ. Хитрости своеи пребазни мно-
л. 43б жьство англь твои, то ра бою се ити кь немȣ.“ Влко ре: „Послȣшаи по//ве-
леѥ бжѥ.“ Гавриѡ ре: „Влко ꙗко ѡ вѣка агломь не вѣдома таина ȣ
таиньтвѣ и дрьжиши вь бесмрьтнои рȣце бжтва своего; и нечисти дхь
своимь лȣкаствомь прѣделиваше кь намь, и ина вьсприми нечьтивıе сли и
вьзвиже се на дивно божьтво. Беше бо, влко, дльжно его ѥ .р. лакать и
ширина его ѥ .и. лакать и шиꙗ его ѥ .ві. лакать; ȣста его ꙗко трьпеза

---

[3] Вм. величаи или великъ ѥ.

велика, погледь ꙗко змиꙗ аспида и .г҃. главе, сѣдить на немь сотона и
л. 44а смрьть. И кони наскрьжищеть зꙋби своими // и тѡⷢ раⷣ, вⷣлко, ꙋстрашити ме
хощеть; и тоⷢ раⷣ прѣпослꙋшаю твою силꙋ. да прости ме, своего раба." Вⷣлко
рⷱе ѥмоу, г҃ь добри рⷱе: „Гаврилe." И прости же вⷣлко прѣстателꙋ своемꙋ Га-
врилꙋ. И паки рⷱе г҃ь кь ар҃хистратигꙋ Михаилꙋ: „Мирь до мира Адамь
прьви бисть сина моего єдинороⷣнаго, его цр҃ьства оуподоблꙋ тебⷭѣ, гл҃ꙋ: дⷭнь
сьниди кь донемꙋ мⷱтлꙋ и вьзми ми ѡⷮ него бг҃откаиꙋ ѡдѣжⷣꙋ и неꙋведими
л. 44б вѣнць, скипетра ар҃хиггльски чиновь, иже вьзеть ѡⷮ мене; и сьтвори его // не
славна и не лепна, ꙗко же подобае; и да познають слꙋги его ꙗко прⷺбла-
жени с҃ꙋть." Рⷱе ар҃хангль Михаиль: „Вⷣлко, вⷭе силе ти вѣшь бо злоꙋмнаго
самого, ꙗко посрамити ме хощеть. На повеленїꙗ и бл҃гости твое препослꙋ-
шати не могꙋ — поити хощꙋ кь до немꙋ мⷱтлꙋ. Поⷫсши ме, вⷣлко, и прѣсвѣ-
тꙋю десницꙋ постави на лице моемь, помощь мнѣ. И мл҃ꙋ ти се, вⷣлко, глⷭь
иже имамь гл҃ати да не прогневаеши се на ме. Г҃ь види бо вⷭакие хитрости.
л. 45а Сатанаильнаи его (sic) // ꙗко вⷭи ан҃гли его трепещꙋ, да прѣльщꙋ его разꙋмь, да
аще не сьльжꙋ емꙋ то и како прѣлащꙋ его." Г҃ь рⷱе емꙋ: „Ти мои Михаиле,
поиди кь до немꙋ мⷱтлꙋ. Да ако рⷱешь емоу льжꙋ, да бꙋде ти вь бл҃гово-
ленѥ и тако ѡплени его. И ꙗ ти хощꙋ пꙋстити сл҃ьнце да ти работаеть;
и ражегꙋ его .з҃. чести, паче слнца сіꙗющаго иже бꙋдеть горь и хльми
иⷥгореть и земла .и҃. лакьть и сꙋщꙋ мора дв҃е чести; и пролию гневь мои на
л. 45б с҃ни противнїе и законопрѣстꙋпници." Михаило // рⷱе: „Вⷣлко, да како могꙋ ꙗ
и горещинꙋ трьпети и гневь бл҃гостию твое." Г҃ь рⷱе емꙋ: „Михаиле, не бои се
ти. Ꙗ ти пꙋщꙋ на двⷣрь (sic) твои ѡблакь стꙋдень." Тогⷣа Михаило паде на
нози владичне и простре рꙋкꙋ свою прѣсветꙋ и постави на главꙋ Михаиловꙋ’
ꙗко да сьжеть главꙋ антихрьсовꙋ и всꙋ силꙋ его. Тогⷣа Михаило бл҃гослови
се ꙋ вⷣлке цр҃а и сьниде на .в҃.-ро нб҃о, и зе сьмрьтосни мачь свои, и наѡстри
л. 46а его. И простри крили свои .м҃. лакать вь шиⷬинꙋ, и потрꙋби//трꙋбою своею;
и трепетиꙋ криⷧѡ своима и поде сь нⷭбⷣьни висоть. И ѡⷮ сьхожⷣенїꙗ его и ѡⷮ
глⷭа крилꙋ его растꙋпахꙋ се нⷭба и ꙋбоꙗ се земла; и побеже морь и гльбине,
безⷣни потръсоше се. И Антихрьсть сѣⷣше на прѣстоли своемь; и смете се и
рⷱе: „Что би ꙗко потресе се земла дⷭнь? Что ли ѥⷭ ꙗко морь побеже? Еⷣга ѥⷭ

гневь горнаго ѡ҇ца на нⷮь; еда на рать самь гредеть.“ И вьзрѣвь лȣкавиимь своиимь ѡкомь н҇бо и виде Михаила сьходещꙗ ꙗко стȣпь ѡгньни и позна
л. 46б его крⷦепо и иⷨⷢого//лѣпно лице его беше.

И рⷱе Сатанаиль слȣгамь своиимь: „Михаило ѡⷮ нⷭбь гредеть, да не вемь или ѡ добре или ѡ зли гредеть. На изидимо вь сретеніе емȣ, да виⷣмо коимь деломь иⷣѣть кь намь. И подоше вⷭе силе его вь срѣтеніе Михаилȣ, и вⷣѣніе еже вⷣѣше сьмрьтононосии (sic) мачь, и не смиꙗхȣ приступити кь немȣ. Ѡⷮ глаь крⷭилȣ его растȣпахȣ се нⷭба и ѿпадахȣ лȣкави бѣси .г҇. паприщꙗ и падахȣ ница на землю. То же ȣвиде лȣкави Сатанаиль
л. 47а ꙗко // ѡ злѣ идеть Михаило кь немȣ, и зеть мачь свои иⷮѡни, и стр҇ли свое и лȣкь свои напрѣже, и готовⷭе ꙗко на брань на Михаила. Тогⷣа Михаило слезе на камень и знамена землю и рⷱе земли: „Тако г҇ле ти г҇ь: станемь добре, станемь сь страхомь.“ Тогⷣа земла и вⷭа ꙗже на неи ȣкротишⷮе; и бисть тишина по веленію Михаиловȣ. И вⷣѣ нⷭба ꙗко ледь и с҇лнце тамно и мⷭць блѣдь. И та вⷭа вⷣѣ Михаило и рⷱе лжȣ похвалити его и г҇ле:
л. 47б „Ѡ сине, вⷧѣхь дела твоа // добра и твоꙗ хитрости и сили твое велике; и дѣла твоꙗ добра сьтворена ѡⷮ вишнаго ѡ҇ца; а ти готовишь стрѣли и лȣкь свои и мьчь свои ѡстриши на ме, ꙗко на брань готовиши се на ме; и не подобна твориши — азь же вⷣѣѡ самь, ꙗко ваки цⷭ҇рь радь ѥⷭ егⷣа вить-воиника ѡⷮ тȣжⷣихь месть приходещаго, или старишинȣ, готовить емȣ прѣ, столь и трьпезȣ, и ѡблобизню его. Азь же прибегꙗмь ѡⷣве бити с тобомь
л. 48а а ти стрѣли//и мачь готовиши на ме.[4] Видѣх бо дела твоꙗ добра и велике хитрости тввое (sic), и вѣхь ниба (sic) ȣкрашена и ȣтврьженⷣа ѡⷮ рȣкȣ твоею, и вⷣѣхь с҇лнце прѣсвѣтло и мⷭць сіꙗюще, и вⷣѣхь звⷣѣзе ȣкрашене и витрь виющи. И вⷣѣхь силю твою и тоⷮ рⷣа приⷣдо к тебѣ, егⷣа хощеши, да бȣдȣ с тобомь неѿстȣпно. А по малȣ врѣмене вⷭи придȣть чинове хиліꙗдь бити с тобою ѡⷣве.“

Тогⷣа Сатанаиль рⷱе слȣгамь своиимь: „Раⷣуите се дⷭнь слȣге мое и велитⷭе
л. 48б се а҇нггльми раⷣуите се // и весели се прѣстоле мои, велⷭи се и ти дрьжаво моꙗ, егⷣа бо Михаило приде кь намь, и всȣ истинȣ изрⷱе намь, ꙗко вⷮе власти хотѣ прити к намь.“ И рⷱе Сатанаиль кь Михаилȣ: „Раⷣуи се и ти, прикрасни Михаиле, звⷣѣзо свѣтла, вь .в҇.-го те сьтворȣ моеи силѣ.“ И повеле

---

[4] Вм. мене.

поставити Михаила на .в҃.-ромь прѣстоле, свѣщи нима и дрьжещима за рꙋке.

И повеленıемь б҃жиимь ѿврьзе се с҃лнцꙋ врата и пригрѣ сльнце горѣще и
л. 49а жегомо; и почеше горѣти хльми и землıа // задими се ѕѣло, и н҃ба анти-
хрьстова; и задимише ве слꙋге его — ѿ горѣниıа с҃лнчанаго лежахꙋ ıако
м҃рьтви на земли. И Антихрьсь смете се, на Михаила ра не смеше поведети
горѣниıа; на себѣ Михаило видеше знаменıе покриваше его ѡблакомь невимо.
И ре Михаило: „Ѡ с҃не, что да сьтворимо ıако с҃лнце горꙋће ıе и жегꙋще нь;
и землıа дими се ѿ вѣликаго горѣниıа; и чинове твои лежеть ıако мрьтви
на земли. Да повели что да сьтворимо да не побнемо.“ Тога Сатанаиль ре:
л. 49б „Не бои се Михаиле. Ѥси ли вѣѡ коею // хитротıю азь живꙋ и англьскıе
сили мое. Не бои се ѿ ѡна сего, и ꙋмь мои и сила моıа.“ Михаило ре: „Ти
сильнь ıеси не боиши се, нꙋ азь горѣщи сıе не могꙋ трьпети. Не виши ли
си ѿе ıере (?) ѡстави горнаго ѡ҃ца и придо к тебѣ и то ра палит ме ѡнь.“
Сатанаиль ре кь Михаилꙋ: „Не бои се ниша, знамь езеро велико; и поћи-
ћемо кь немꙋ да се ѡкꙋплемо, да примимо хладь дондеже заће с҃лнце, и
поћимо на истокь и затворићемо слнꙋ врата, да не можеть на сıати.“ Сли-
л. 50а шавше Михаилѡ // ѡ езери и ра би ере хоте ѡплинити его и ре емꙋ: „Ѡ не,
поидимо на езеро.“ Тога Санаиль слꙋмь своимь: „Стризите Михаила и вьпа-
зите много, еда како лꙋкаствомь или льжıю вьзметь благодаренıе ѿ ме и
сьтворить мене нелепа и неславна; да аще тако бꙋдеть, вь посмѣ бꙋ слꙋ-
гамь моимь и г҃лати хоте аг҃гли мои: се кнезь н҃шь ꙋбогь и пленень ıе на
Михаила семь. Азь ıемь г҃ь, да с҃меть никто лꙋкаво сьтворити.“

л. 50б И вьзмь слꙋги своеи подоше на езеро // и бесѣдовахꙋ ѡ б҃гꙋ, како хоте
затворити пꙋть с҃лнцꙋ. И ре Михаило кь Антихрьстꙋ: „Г҃не, поспешимо се за
с҃лнца, а пото что хощемо сьтворити вьскоре.“ И тога и достана поспе до
езера, и тако и ре Сатанаиль кь Михаилꙋ: „Вьлѣзи да примиши хладь.
Азь же ти послꙋжꙋ, ıако драгь ми ıеси.“ Ре Михаило: „Несть рабь боли
гна своего. Ти на нбихь прьви ıеси биль — ти ꙋбо вь гльбини прьви хо-
щешь бити. Азь бо гльбини езерꙋ не знамь и бою се м҃рьскога звѣра и
л. 51а змиıа егоже // ѡць саза; на ти силань ıеси и змиıа ꙋкротиши силою своею и
тога азь влѣзи мене паче подобаеть послꙋжити тебѣ.“ Тога Сатанаиль
сьнеть ѡдежоꙋ свою и вѣнць и всꙋ славꙋ юже беше приель ѿ а҃нгль бжи; и
дать Михаил вь рꙋце и ре емꙋ Михаилꙋ: „Да се не сьблазниши ѡ мнѣ.“

И тогⷣа Михаило реⷱ кь немꙋ: „Тако ми силе твоє — не имаши лꙋкаства вь мене.“ И паки реⷱ Сатанаиль ѡ тає слꙋгамь своимь: „Стрьзите Михаила
л. 51б тврьдо.“ И вьлезе кꙋпати се вь єзеро //. И вьлезь и паки изиде, и вⷣѣ Михаила имꙋщаго ѡⷮима н҃бо и готовеща се, и реⷱ ѥмꙋ: Михаиле, вьсе кльнеши ми се силою моєю, на закльни ми се вь вишнимь ѡ҃цемь, да бⷣꙋ беⷥпечаламь.“ Вⷣѣ Михаиль ꙗко не може сьльгати лꙋкаствꙋ єго и паки реⷱ: „Тако ми силе твоє вⷣлко и силе вь вишнаго ѡⷮца нⷭѣть люкаства вь мнѣ.“ Тогⷣа лꙋкави реⷱ: „Нⷭѣть лꙋкаства вь Михаилꙋ.“ И ѡⷮложи се скрьби и стрⷯа и трепетнꙋ не-
л. 52а чьⷭтивеми криѡма своима и сьниде вь прⷭѣподна єзерꙋ. И гⷭль // и громь бы вь водⷯа ѡⷮ сьхоженіа лꙋкаваго; и сьтрь множьство рибь и звѣри земльниⷯи и морьскиⷯ. И ꙋслиша змьи гⷭль грома великь и стоєщꙋ Сатанаила вь прѣисподнⷯе гльбинаⷯ. и хвати се сь нимь. И реⷱ емꙋ змьи: „Н҃ниꙗ сьтрьль ѥси вⷭе живине морьске, нь поди ва гльбини до конца гльбине.“ „Єре же искаⷯ и ѡбрѣⷮтоⷯ и сьнити хощꙋ до конца гльбини.“ Тогⷣа Михаило помли се г҃ꙋ глⷭꙋти: „Вседрьжителꙋ и вѣчни ц҃рꙋ, иже ѡⷮнимь чиномь сьзⷣателꙋ и невⷣимимь силомь
л. 52б ꙋправителꙋ, єго же ѡⷮ ч҃лка // кь никтоⷤ инⷣге не вⷣимо, бꙋди мнѣ помощникь ар҃хагг҃ꙋ твоємꙋ, ти ꙋбо ц҃рꙋ своимь хотенѥмь низвав (sic) же ємꙋ ꙋчителꙋ на землꙋ, ть ꙋбо вⷣлко вачⷭьскимь, оуслиши ме вь сьи чⷭь и прѣклони гльбинꙋ сію, преклони неⷭ нⷭба. И спꙋти пр҃ѣстꙋю десницꙋ своє вⷣлко, да не ѡбиⷮмить ме лꙋкави сь беси своими; нь косни се ѡржно єго ꙗко да не похвали се ѡ ар҃хангл҃ѣ твоимь.“ И помли вⷭе Михаило. И сьтвори знаменѥ вь єзери страшно ꙋ име нⷭбнаго ѡ҃ца, и затⷮрьди єго ледомь. И трепетнꙋ // криѡмь своⷨи и доде
л. 53а до прьвиⷯ нⷭбь; и тꙋи срете ѥго г҃ь б҃ь и ѡбрадова се ѡ ⷨемь. И реⷱ: „Раⷣꙋи се Михаиле, приносе своє ньсвомꙋ.“ И ар҃хангли вьзꙋпише гⷭломь великимь и реⷱ: „Твоꙗ ѡⷮ твои тебѣ приносиⷮ є, ѡⷮ все и зⷯа ва.“ И ꙋвеше все силе ꙗко Михаило приде и вьзꙋпише єдинимь гⷭломь: „Тебѣ поⷨе, тебе б҃гословеще. Б҃го-дариⷣм те, вⷣлко ведⷭрьжителꙋ, м҃лим ти се б҃е и҃шь.“ И вьзⷣаши хвалꙋ и вѣселѥ Михаилꙋ и слаⷮꙋ велію землꙗ же и море и безна поколеба се.

л. 53б И тꙋи слаⷮꙋ // оуслиша Сатанаиль прѣисподне гльбине; и ꙋвⷣѣ ꙗко ѡплѣненⷭь бы и сметеⷭ е зѣло; и бориⷣ се беше .г҃. чⷭы, и тогⷣа ѡⷮриⷮнꙋ змьꙗ ѡⷮ себѣ. И м҃иль .д҃. изиде на исходь єзера и ѡбрете знамениѥ нⷭбнаго и ꙋбоѣ се. И вьзꙋпи гⷭломь великⷨи и реⷱ: „Где сте, аⷮгли мои.“ И не биⷭ глⷭа ѡⷮ ниⷯ, ни слишаніа — сьтрьⷭѡ ⷯо и беше Михаило нь ѡшьстию своємь. И вⷮѣвши лꙋ-

кави Сатанаило ꙗко вьзбранить емꙋ знаменѥ гнⷭе изьшьѡ беше изь езера
л. 54а тоⷢ камеⷩ вѣликь дрьж҃инь его .с. лакьть и шир҃на его .р. лакьть, // ѡⷩь же
ꙋдари пронорливи Сатанаиль вь тврьдь камень безаконимь своимь врьхомь.
И ѿринꙋ ѿ езера камеⷩ .е҃. пьприщь ѿ места. Бешеⷤ гора при езере тоⷨ, и нарⷱе
се гората Тадера и до сеⷮ дне. Изиде лꙋкави Сатанаиль и ѡбрѣте силе свое
избиене лежещѥ ꙗко мрьтви. И вьзꙋпи г҃ле: „Ꙋви мнѣ, заблꙋдившомꙋ вⷭе силе
и надеждⷣꙋ погꙋбⷣи." И поскрьжита зꙋби своиⷨ. И трѣпетꙋ криⷩѡ своиⷨ и стⷨигна
.г҃. емь нбⷭе, и ꙋхвати его за стꙋпало и за деснꙋ рⷦꙋкꙋ лꙋвою своею десницою;
л. 54б и ꙋхити Михаила за стꙋпало и ꙋхваташе его // за ст҃ꙋю и б҃отканꙋ ѡдежⷣꙋ.
Тогⷣа Михаило вьзꙋпи глⷭомь великимь и рⷱе: „Призри, влⷣко, на своего раба
и покри и сьхрани прѣⷣстателꙋ своемꙋ, и простри рꙋⷣкꙋ свою. Прими скрьбь ѿ
лꙋкаваго и ꙋхити ме за шꙋю ногꙋ и поимлет ме за бжⷭтвнꙋ ѡдежⷣꙋ, тогⷣа
сьниди влⷣко, ѡбими ме лꙋкави. Наге не ѡстави меⷩ раба своего погинꙋти
хощꙋ." Вь вишни иже влⷣка рⷱе глⷭомь великиⷨ: „Михаиле, не бои се и зми
мачь свои, и ꙋдари его по сꙋщѥⷨ врьхꙋ, и ѿими мꙋ силꙋ его, и порази емꙋ
л. 55а вѣⷣнѥ зрака." Тагⷣа Михаило // рⷱе: „Г҃и, повели ми твоꙗ дрьжа и твоꙗ
мⷭлть да доконца погꙋблꙋ его, да васегⷣа не смⷭѣюща нь." Тогⷣа рⷱе емꙋ г҃ь:
„Не тако, Михаиле, нь ꙗко рекох ти-.ві҃. сили дⷣа емꙋ прѣⷣже ѿими ѿ него
.е҃. силь а тⷭави емꙋ .з҃. силь." Тогⷣа Михаило изе сьмрьтоⷭни маⷱь и ꙋдри
его прѣⷣз врⷮь; и ѿпаде лꙋкави и не може порноливи Сатанаиль, и ѿиде вь
прѣисподнꙋю посрамлень и ѡбнажень и ѡпленень, ꙗко же поⷣбаше.

Михаило прѣда Бг҃отканꙋ ѡⷣежꙋ и неꙋведаеми вѣнць скипетра архагль-
л. 55б сⷦихь чиновь и прѣдасть вь рꙋцѣ // бж҃и. Тако сьтвори Михаило, ꙗко не дⷭа
ѥмꙋ г҃ь погꙋбити Сатанаила до конца. И прихоⷣжахꙋ кь арх҃истратигꙋ Ми-
хаилꙋ вⷭе чинове прьвие власти и прѣстоли и г҃ь ст҃и виꙗ херовиⷨ и сарахими
мнⷢо, ѡчита и живоⷩта и четвороконьчьниꙗ и многоѡбразна легиѡⷩн аг҃гльсци и
вⷭе силе горⷩаго ерꙋсалима прихоⷣжахꙋ на вⷣѣнѥ Михаилово, ꙗко да вⷣѣть вои-
нака. И ѡбрадовахꙋ се приходеща и зрѣхꙋ его поникла лицемь его ꙗко
зноꙗно. И вьзⷣаше ѥмꙋ хвалꙋ и радость велею. Б҃ꙋ н҃шемꙋ слава вь вѣкы
иминь.

II. ВТОРА РЕДАКЦИЯ, СПОРЕД СБ. № 693 ОТ СБИРКАТА НА НБКМ.

л. 28б
СЛОВО СТ҃АГО ѾЦА НАШЕГО ЇѠАНА ЗЛАТОȢСТАГО Ѡ АНѲИХРИСТА ЛȢКАВАГО И ЛЬЖИВАГО И БЕЗБОЖНАГО САНТАИЛА, КАКВО ГО ПЛЕНИ С҃ТИ ЧИНОНАЧАЛНИКЬ АРХАНГЕЛЬ МИХАИЛЬ, ВОЕВОДА ВАСЕМЬ АНГЕЛОМЬ.

Послȣшаите, бл҃агословени хрⷭ҇тиꙗни, да ви скажеме за антихриста, колико
е зло направиль бг҃ȣ и цр҃ȣ небесномȣ Їи҃сȣсȣ Хрⷭ҇тȣ. Ѡч҃е бл҃агослови прочести.

Гⷭ҇дь нашь Їи҃сь Хрⷭ҇тось щото е направиль н҃бо и землы ѵ свичкна ст҃ь
сась една дȣма е негова, направи̂ и аньгели и ар҃хангели. И като направи
л. 29а тоꙗ ст҃ь, та рече да пази и да брани рⷣо // чл҃вечески Ѿ зло. Та загради
една чȣдна и голема градина и насади раи. И саздаде людие по негова
прилика, па ȣзе землю, та направи чл҃века Ѿ землю и даде мȣ волю да
ходи низь ониꙗ раи, и да царȣва и свичко диханїе, що саздаде Гⷭ҇дь, да
ходи по раи и оно тамо да светȣва и да цр҃ȣва. Затова премⷭ҇лви бг҃ь
насади раи — за праведни людие, които ходать по волꙗ бж҃иа. А тогова
чловека виде лȣкави и проклети Сантаиль, па си тȣри ꙗко зла мисаль на
паметь и рече: „Азь сеги какво да ȣчинимь, като направи Гⷭ҇дь едного чл҃века
Ѿ землю, да е Ѿ нась по-големь и прослави го горни оц҃ь оногова чл҃века и
рече сви ангели да мȣ се срамȣвать и да мȣ се покланꙗть.“ Тогива какво
л. 29б чȣ прелȣкави Антихрись таꙗ дȣма, ꙗко се // расреди и рече: „Ꙗ тогова
чл҃века нещемь ни да погледа, а камоⷧꙵ да мȣ се поклонимь.“ Но рече: „Какво
да ȣчинимь да си зберемь ꙗ моите слȣги, та да Ѿкраднемь бг҃ȣ бг҃откана
премена и светли бг҃оплетени венъцы и прилики цⷭ҇рки и скиптри аръхангелски
чинове — това да бȣде ȣ моꙗ рȣка, па да излеⷥ҇немь Ѿ небето.“

Това помисли и направи проклети Сатанаиⷮ. Много ангели пр҃ельсти, та
ги заведе, коги излезе Ѿ н҃бса. А Ѡнь отвори вратата на ветара и на
дьждо, па ȣ мигновенїе ока слезнȣ на землю, и проливаше водȣ на землю.
Па си направи н҃бо прилично себе и направи си с҃лце тьмно и направи си
мⷭ҇ць мрачень, и звезди несветливи, и направи си престоль и Ѡколь него много
л. 30а нечестиви и лȣкави бесове диаволе седехȣ тамȣ, слȣгȣвахȣ и бг҃ȣ // не би
некакь драго.

Тогива млⷮтиви бг҃ь позова прьви слꙋги свои — четворица анг҃гели, щото
дрьжать неговь столь, архангела Михаила и Гаврила и Ꙋрила и Рафаила
и рече имь: „Видите ли, с҃ви мои ан҃гели, какво избегнꙋ прелꙋкави Аньти-
хрись и прельсти млого ань҃гели мои, дето ги бехь азь д҃хомь с҃тимь соз-
даль, та ми беха синове и слꙋги. Силни беха сотворени, а ѡнь ги прельсти,
та ги заведе ва тмꙋ кромечною и ва мꙋкꙋ вечнꙋю, да се мꙋчать ѕле ꙋви’
колико зло стори проклети Антихрⷭи.“ Па тогива рече гⷭдь: „Ꙗ щемь да
изберемь на нихно место ѿ ч҃лвечески родь що сꙋ избрани щото чинать моꙗ
волꙗ, щото сꙋ били прⷪроци и апостоли и мꙋченици и преподобни и светли и
л. 30б посници и м҃чници. Такива ч҃лвеци да попоставимь // да ми бꙋдать като
ан҃г҃гели .р. пꙋти по добре ѿ оніа, щото ѿ паднꙋха ѿ мене.“ Тогива рече
архангель Михаиль: „Гⷭди, докоги ще да прельстꙋва наⷭ нечїстиви Сатанаиⷧ
и да мꙋчи роⷣь ч҃лвечески?“ Тогива рече гⷭь: „Седмами бꙋдеть чⷭть.“ И анг҃ге-
лите б҃жи не можеха да се сетать на таꙗ дꙋма и да разꙋмеꙗть, ами ре-
коха: „Гⷭди, кажи намь таꙗ дꙋма и ние да се сразꙋмеме каква ще да
бꙋде таꙗ дꙋма.“ А гⷭдь рече: „Ꙗ вамь нещемь да кажемь таꙗ дꙋма
но да се даде ваⷲ разꙋмь ѿ мене да се сами сетите. Не видите ли като ꙗ
сторихь члвека ѿ землю та хоче това да бꙋде .з҃. чⷭть, та ще по това да
се минать .҂з҃. години, па тогива ще да бꙋде второ пришествие мое. Та
л. 31а ще тогива да царꙋва тоꙗ нечестиви Антихрись пресь тиꙗ седмьте // хилꙗⷣ
векове. Тогива ще да бꙋде самрⷮь на васако дихание, щото е било живо —
и на люди, и на добитькь, и на све, що има на тоꙗ с҃ть, та па коги се
збере народь на сꙋдницꙋ б҃жию. Та хоче млⷭтиви бг҃ь да пожали родь хрⷭти-
ански, а проклети Антихрись зле ще да мꙋчи родь хрⷭтиански. Па коги се
доврьшать тиꙗ .з҃. хилꙗⷣ години, тогива ще да се саврьши Антихристꙋ
свичката льжа и проклетна, и црьството негово; хоче г҃дь да мꙋ земе из рꙋ-
кете, да го сакрꙋши и да го фрьли ва тмꙋ кромешною и ва мꙋкꙋ вечнꙋю,
ꙋ дльбоко место, каквото вече да нема Антихрись власть да властвꙋва. Та па
тогива ще г҃дь да сатвори дрꙋги с҃ть, дето не ще да има доврьша и не
ще тамо да има самрьть, и не ще тамо да има грижа; и мого добро ще
л. 31б да // бꙋде тамо и млого радось и млого веселба и млого животь. А тиꙗ
щото са ѿпьднꙋли ѿ бога, ѡ горко нимь, ѡкаꙗни хочать да чꙋꙗть мои
глась и моꙗта дꙋма, та щьть млого да се покаꙗⷮ, че сꙋ ѿпадни ли ѿ при-

лика а҃нгелска и нещꙋть да видꙋть хꙋбость б҃жиꙗ.“ Па тогива ще да рече
гⷭдь: „Архангеле Михаиле, тебе дꙋмамь — иди надолно мꙋчителю диаволꙋ,
давно би ꙋзель ѡⷮ него моꙗ боготкана премена и светли б҃гоплетени венець,
и прилики а҃нггелски чинове, и свите мои слꙋги, щото е ꙋзель Антихрись ѡⷮ
мене.“ И рече а҃рхангель: „Не знаеши, гⷭди, тоꙗ лꙋкави Сатанаилъ сась не-
гова хитрось прельсти толькова а҃нгели ѡⷮ прилика а҃нгелска, та за това и
л. 32а ꙗ не смеемь да слеземь при него. Нали ти знаешь, гⷭди, ѡⷮ краи с҃ть // що
беше ꙋтъкмена а҃нгеска таина и б҃жтвена работа, та ю дрьжиш ти, гⷭди,
ва бесамрьтнꙋю твою рꙋкꙋ, та беше ꙗко добро и приличино, а сьга като пре-
льсти Антихрись нечестиви негови сⷧꙋги, та се дигнꙋ на големо, като дивь,
на б҃жетво. Ти не го знаешь, гⷭди, защо мꙋ е дльжината .р. лакти и
ш҃ирокь е .н. лакти, шиꙗта мꙋ .ві. лакти и ꙋстата мꙋ като ꙗма, зꙋбите
мꙋ като камене, погледа мꙋ като ѕмиꙗ и аспида и .г. глави стою на
негѡ.“ Тогива рече гⷭдь стомꙋ а҃рхангелꙋ Михаилꙋ: „Мирь вамь и добро
прьви воеводо мои, единородни настоꙗтелю. Приличе тебе да слезнешь ѡⷮ не-
беса доле при долно мꙋчителꙗ Антихриста, да земешь ѡⷮ него б҃готкана
л. 32б премена и б҃гоплетени венець и скиптри а҃ггелски // прилики, щото е ꙋзель ѡⷮ
мене, да познають слꙋгите негови кои е гⷭдь творець, що е создаль н҃бо и
землю.“ И рече архистратигь Михаиль: „Ѡ в҃лко вьсе силне, тоꙗ лꙋкаи и
злоꙋмни Сатанаиль ще да ме оуⷲплаи, нь азь твоето повеленїе и твоето добро
нещемь престꙋпи. Но ти се молимь, гⷭди, да тꙋриш твою пречⷭтꙋю десницꙋ
на мои врьхь на помощь. И пакь ти се молимь гⷭди, като щемь да идемь
при него а ꙗ щемь да дꙋмамь льжовни дꙋми, но да се не расрьдишь на
мене, че нали знаешь, гⷭди, защо е тоꙗ Сатанаиль хитарь и лꙋкавь и си-
лень, и воеводи а҃ггелски треперать ѡⷮ него, ѡⷮ зьль неговь разꙋмь. Но ако го
не изльжемь, не можемь ꙋзе б҃госветливи премени.“ А гⷭдь рече архггелꙋ:
„Ти що речешь немꙋ на льжа а тебе да бꙋде на б҃лагословенїе, токо давно
л. 33а го опленишь. // А ꙗ щемь пꙋщи с҃лнцето мое да слꙋгꙋва тебе, а него да
р҃аспали .з. пꙋти да гори като огнь и да мꙋ изгори горето и планинето
и землꙗта мꙋ да изгори .н. лакти на дльбинь и да пресꙋши морето .в.
дела.“ И а҃рхгель рече: „Ѡ в҃лко, васе силне, какво можемь ꙗ трьпети горесть
с҃лнчна и срьба твоꙗ.“ Гⷭдь рече: „Михаиле архггеле, да се не ꙋплашишь ѡⷮ

горесть с҃лнчна. Ꙗ щемь пȣщи нади тебе ѡблакь стȣдень, да ти бȣде тебе
хладовина, а Антихрись да не може нигде да се скрие ѿ мои пекове.“
Тогива а҃рхаггель падиȣ на нозете влⷣчии и рече: „Гⷭ҇ди бȣди ми ва помощь.“
Тогива си гⷭ҇дь проⷮ҇сре преⷭ҇чтȣю свою рȣкȣ та мȣ тȣри б҃гоплетеⷩ҇ венець на главȣ
и б҃лагослови го. И рече мȣ: „Михаиле, поиди са миромь и саврьши.“

Тогива ȣзе а҃рхагель смертоносни мьчь ȣ деснȣ рȣкȣ, па си простре криле
л. 33б лата на ширине, па фа//иȣ да слази ѿ н҃бесни висине. И протрȣби трȣбою
та се растȣпахȣ н҃еба и землꙗ се ȣбоꙗ и морето побегна доле ȣ дльбина и
бездна се потресе. И Антихрись като седеше на столь и ѡнь се зле сащиса
и памеⷮ мȣ отиде ѿ толико страхь. И рече: „Що би това та се потрес
землꙗта днеска или що би това знамение и чȣдо и морето побегна. Да не
бȣде нещо срьⷣба ѿ горнꙗго о҃ца на нась. Дали не иде Михаиль воевода
или иде сам си горни о҃ць.“ И погледа Антихрись нагоре саⷭ негови лȣкави
очи на н҃бето. И виде, че слази а҃рхггель Михаиль ѿ небеса. И позна го по
пресветлое лице негово. И рече Антихрись на слȣгите си: „Защо иде днеска
Михаиль камто нась. Дали иⷣ е за зло или за добро, не знаеме защо иде.
Но излезнеⷮ мȣ насреща, та виште за каква работа иде камто наⷭ.“ И пои-
л. 34а доха свите слȣги антихристови насреща а҃рхангелȣ Ми//хаилȣ. И видоха
смертоносни мьчь неговь, та не смеꙗха да пристȣпѧть при него, нело се са-
крȣшихȣ бесовете .г. погледе, надоле ѿпаднахȣ. И разбра лȣкави Сатанаиль
че иде а҃рхангель Михаиль на землю сась онꙗ мьчь огнени. Тогива наче
Антихрись да ѡстри стрели да стрелꙗ а҃рьхангела Михаила. А ониꙗ негови
слȣги още по готови на стрелꙗне. А а҃рхаггель рече Антихристȣ: „Ꙗ идемь
при вась на землю да бȣдемь саⷭ вась, а вие готовите на мене стрели. А що
не помислишь Аньтихристе, какво рече гⷭ҇дь: „Станемь добро, станемь со
страхомь.“ Та мȣ рече таꙗ дȣма а҃рхггель на льжа, като да го пофали.
И рече: „Ꙗ видохь твоето н҃бо като че е ледно и видох ти с҃лце тьмно
и мⷭцъ бледавь и звезди несветливи. И видох ти свичката работа и хи-
л. 34б трости и силата // твоꙗ, че е била твоꙗта работа по голема ѿ вишнꙗго
о҃ца. А ти, о сиане, готовиⷲ на мене стрели като на воискȣ на бои. Не е при-
лично така да сториш сась мене. Ꙗ смъ видель свеки ц҃рь коги види
некоего воина ѿ чȣжди места или некои старейшина ѿ дрȣги страни, а ѡнь
го почете и здрави се саⷭ него, и ȣготови мȣ престоль и трапеза. Ꙗ смь

пребегналь камто тебе да самь твои, сась тебе, защо видохь твоͣ небеса ȣкрасена и са҃нце и мц҃ь и звезди ȣкрасени и ветъръ, все. И хȣбось повече било ȣ тебе ѿ вишнꙗго оц҃а, та заради това ꙗ дойдохь при тебе, акощешь да ме пȣщишь да смь и ꙗ сась тебе и по неколико дни хочать св҃ите англели да дойдать тȣка да са сась тебе.“

Тогива рече Сатанаиль: „Слȣги мои велики, радȣйте се и веселите се
л. 35а сась мене, и ти, престоле мои, радȣи се, и ти // дрьжаво моꙗ, весели се, защо дойде Михаиль при нась, та ни ва истинȣ право каза, че хочать св҃ите ангелски чинове да дойдать при нась.“ И рече Сатанаиль: „Ѡ Михаиле прекрасни, ꙗ тебе щемь да те поставимь ва фтори столь мои, да си дрȣгȣваме заедно като бранкꙗ.“ Токо това изрече Аньтихри и по б҃жие повеленiе ѿтворихȣ се источни врата и пригреꙗ са҃це. И ꙗко припече гореcь и начеха да горȣть планините и хлъмието и земꙗта изгоре, и излазеше пламень изь земꙗта ѿ гореcть са҃нчнаꙗ. Тогива еͨ ȣплашиха ꙗко ѕле слȣгите антихристоⷡꙵ, та лежахȣ сви҃е като мрьтви на земꙗта. И Антихрись се ᶜащиса, али никакво не дȣма, че го е срамъ ѿ архистратига Михаила, а ѿ жегȣ пȣкаше Антихрись. Ꙗви се милостиви г҃дь пȣщи ѡблакъ хладень на
л. 35б главȣ Михаиловȣ тамȣ, ꙗко беше и ȣ//годно. И рече а҃рхангель Антихристȣ „Ѡ силне, сага шо да ȣчиниме, като гледаме са҃цето че ꙗко пече изгорехм живи ѿ жегȣ на землю. И слȣгите твои све помроша ѿ жегȣ, но ти кажие що да ȣчиниме да не погинеме ѿ таꙗ горещава.“ И Антихрись рече: „Не бои се, арх҃геле, ти си видель сась каква хитро ꙗ тȣка пребивамъ, св҃ите: ангеле се мене боꙗть, но ти се ѿ тоꙗ огнь не бои.“ И рече арх҃ггель „Ти еси силень, та се не боишь, но азь ѿ гореcть не могȣ да трьпимь легома като ѡставихь ꙗ горнꙗго оц҃а, та заради това пали на толкова са҃цето.“ Сатанаиль рече: „Не бои се, Михаиле. Ꙗ знаемь едно големо и дльбоко езеро, ѿ тȣка едвам го видишь сась очи, но хаиде да идемо тамѡ да се малко ѡкȣпеме и да се прохладиме, догде заиⷣе са҃нце, та па
л. 36а да идеме на истокь да затвориме пȣть на санцето да не гори тол҃коⷮа // нась.“ И като чȣ Михаиль за езерото ꙗко се зарадова, защо че тамо да мȣ прилегне да го ѡплени, да мȣ земе б҃готкана премена и б҃гоплетени венець. И рече Михаиль: „Ѡ влко васе силне, да ѡтидемо на езеро.“ Тогива рече Сатанаиль на слȣгите си: „Добре пазете Михаила, че онь сась лȣкав-

щина и сась льжа доиде при нась да ни ѡтъвне доброто наше из рꙋкете наши и да ꙋчини мене да станеⷮ неꙋредень и не силень и да станем при вась слꙋги мои за смехь и за ꙋкорь и щете да речете: „Гⷭподарь нашь станꙋ сиромахь." Но пазете добре Михаила, да не може нищо да стори на моѩ дрьжава." И рече Антихрись на слꙋгите си: „Хаидате вне сась мене на езеро." И ѡни поидохꙋ.

И арх҃ггель Михаиль поиде сась Антихриста заедно и дꙋмаха си двата какво да сторать да затворать пꙋть на с҃лнцето. И рече Михаиль Анти-
л. 36б христꙋ: // „Ѡ влⷣко, повели да стигнемо до езеро, скоро щеме затвори пꙋть на с҃лнцето." И достигнахꙋ до езеро. И рече Сатанаиль арх҃ггелꙋ: „Влезни, Михаиле, ꙋ езеро да се малко прохладишь, а ѩ да ти послꙋгꙋвамь, защо ми си милъ и срⷣцето мое ка тебе." И рече арх҃гель Антихристꙋ: „Ѡ влⷣко, не є робь ѿ гⷭдара своего по големь. Ти си на небото прьви, ти знаешь на єзеро дльбината, ти прьвинь требꙋва да влезнешь и ѩ после по тебе, защо на езерꙋ дльбинꙋ не знаеⷮ и боим се ѿ ѕверие и ѿ змии и ѿ гадове морьски, и ѿ таѩ силна ѕмиѩ, щото є тебе создала. Но ти силне, та се не боишь ѿ никого. Но влезни, та ги ꙋкроти сась твоѩта сила, а мене приличе да ти послꙋгꙋвамь." И тогива Антихрись соблече б҃готькань премена и б҃гоплетени венець и скиптри анг҃гелси чиновь и хꙋбось и сва приликa, що беше ꙋзель
л. 37а хрⷭтꙋ ѿ н҃беса и дⷣа ю арх҃ггелꙋ Михаилꙋ ꙋ // рꙋке. И рече лꙋкави Саитаиль арх҃ангелꙋ: „Страх ме є ѿ тебе, да ме некакь не измамиⷲ." Тогива арх҃гель рече: „Ѡ влⷣко, токо ми сили твоѩ, не бои се, ꙋ мене нема лꙋкавщина." Па рече Аⷩтихрись на слꙋгите си: „Пазете го добре, да ви некакь не измами Михаиль."

И влезе Аньтихрись ꙋ езеро и покꙋпа се малко, излезе на дворь и виде арх҃гела че гледа горе на небото и готови се да фръкне. Па мꙋ рече Аньтихрись: „Ѡ Михаиле, не закльни се за сили моѩ, но закльни ми се за вишнѩго о҃ца и да бꙋдемь безгрижень." И виде арх҃ангель, че не може никокво да го сльже. И рече: „Ѡ влⷣко, таⷦ ми сили твоѩ и вишнѩго о҃ца, ꙋ мене нема льжа и лошиниѩ." Тогива виде Антихрись защо нема льжа ꙋ архгела и ѿложи си свата грижа и страхь, та па коги писнꙋ и трепнꙋ сась .в҃і. крила и слезе на дно ꙋ езеро и стори се громь и бльсакь и гласъ го-

л. 37б лемь ꙋ водата // ѿ него и изби риби много и зверове и гадове морские.
И разбра ѕмиꙗ що е на дно ꙋ мореⷮо и чꙋ глась големь и излезе ѿ свое
гнездо и стигнꙋ Антихриста ꙋ дальниꙋ езерꙋ. И страшⷮо се сплетоха сась
него, зборихꙋ се и избихꙋ се. Антихрись ѿфръли змию ѿ себе колкото не
може да ю види сⷭа очи, пакь мꙋ рече ѕмиата: „Ти сага изби свиⷮ҇ живини
морские. а ꙗ хочемь тебе да затриемь до конець, защо сага щото сака а
ти наиде.“ И рече ѕмии Санътанаиль: „И ꙗ шо сакахь и ꙗ наидохь.“
И пакь се сплетоха да се борать и сась б҃жиемь повелениемь слезохꙋ ва
бездна морскаꙗ. И арьхангель Михаиль помоли се гⷭдꙋ б҃гꙋ и рече: „Ѡ гⷭди
вечни и ц҃рꙋ, огнени чиновь создателю и невидимимь силам. правителю, бꙋди
ми помощникь и преклони дальниꙋ морскꙋ колкото е до небеса високо, толко
л. 38а да стане морето дальбоко, да не може Антихрись скоро да излезне // изь
него, да мене да фане тоꙗ бесь. Но ти, гⷭди, пꙋщи на мене твою прⷭчою
десницꙋ, та ме избави, да имашь пофала, ѿ твоите ангели.“ Това се по-
моли ар҃хгель гⷭдꙋ б҃гꙋ и ꙋчини знамение на езеро сась страшно име н҃бнаго
о҃ца. И трепна сась оні́ꙗ златени крила и ва магновение ока вознесе са на
н҃бо. И гⷭдь всемилостиви виде, че иде ар҃хгель Михаиль и носи б҃готкана
премена и б҃гоплетени венець и приилики ангелски чиновь и много се зарадва
ѿколи его. И рече гⷭдь: „Радꙋи се, Михаиле архистратиже.“ И Михаиль то-
гива возꙋпи гласомь великимь и рече: „Твоꙗ ѿ твоихь тебе приносещихь ѿ
васехь и за васехь.“ И дочꙋха сви сили нⷭбнїе че доиде ѿ земи арьхангель
Михаиль. Тогива свите ан҃гели запеха сась големь глась и дꙋмаха: „Тебе
поемь, тебе бⷭлгловимь, вако гⷭди васедрьжителю, и молим ти се, гⷭди б҃же
л. 38б нашь.“ // И летꙋть ангелите и пеють.

А тогива Аньтихрись излезе из езеро и чꙋ като пеють ан҃гелите на нⷭби,
а немꙋ ꙗкѡ зле доиде и сащиса се и рече: „Ѡ, тешко мне.“ И пакь рече:
„Ѡ, зле за мене. Где сꙋ моите сили и где сꙋ моите ан҃гели и никого сага
немамь на помоⷳ.“ И слꙋгите мꙋ лежꙋть като мрьтви, че ги изби ар҃хгель
Михаиль. И рече Антихрись: „Ѡ, зле и тешко мене. Какво ꙗ ꙋчинимь, та
си испꙋщихь свата премена и сво добро мое из рꙋке изгꙋбихь.“ И погледа
горе на небото и виде ар҃хгель, че още лети нанагоре и ноⷭи б҃гꙋ премената
и приликите ан҃гелск . Като виде Антихрись, че още лети Михаиль нагоре, а

ѡнь заскрьца сась зꙋби и трепна нечестиви Сатанаиль сась .ві҃. крила и запищꙗ и загрома, та се дочꙋ глась до небо и до безднꙋ морскꙋю, толико
л. 39а силно и страшно летеше Антихрись. И стигнꙋ Ми//хаила на трето н҃бо и фръли ченгель, та го фанꙋ за стꙋпало на лева нога и фана го за десна рꙋка. И фанꙋ Антихрись да надвива ар҃хангелꙋ Михаилꙋ, ще да мꙋ ѡтъвне бг҃откана премена и бг҃оплетени венець. Тогива викна ар҃хгель сась големь глаⷭ и рече бг҃ꙋ: „Ѡ влⷣко, погледни на твоего раба настоꙗтелꙗ твоего Михаила, че принехь грижа ѿ лꙋкаваго Сатанаила, че ме фанꙋ саⷭ бжⷭетвенꙋ пременꙋ, но ти, влⷣко, не ѡстави своего раба да бꙋде посрамень предь а҃ньгели слꙋги твои." Тогива рече вишни ѿ҃ць: „Михаиле, мои прьви слꙋжителю и началии воеводо а҃нгеломь, ꙋзми мьчь ꙋ деснꙋ твою рꙋкꙋ и ꙋдари Антихриста по самиꙗ врьхь по главꙋ и ѿсечи мꙋ ѿ крилаⷮⷣ и порази мꙋ лицето и виденїето негово." Тогива рече ар҃хⷭгель: „Гⷭди, даи ми волꙗ да доврьшимь то-
л. 39б гова Антихриста до конець." А гⷭдь рече ар҃хгелꙋ: „Недеи го доврь//ша до конець нело мꙋ ѿсечи ѿ крилата .е҃., а .ѕ҃. мꙋ ѡстави." Тогива ар҃хгель ꙋзе смертоносни мьчь и ꙋдари Антихриста по врⷯь по главꙋ и заби мꙋ слꙋхь. И паднꙋ нечестиви доле ва пропасть, ѡкрꙋжень, бес кⷬила и беⷥ дарь, посрамень и ѡголень, каквото си немꙋ приличе.

Ар҃хагель предаде бг҃откана премена и бг҃оплетени цⷭрки венець и скиптри а҃нгелски прилики предаⷣе ва рꙋце бг҃ꙋ. А ѡнїа а҃нгели дꙋмаха междꙋ себе дрꙋгь дрꙋгомꙋ: „Добре ѡплени ар҃хангель Михаиль оногова проклетаго Саитаила, али защо е посрьнаⷣ сась лице надоле, нещо мꙋ легома не е ꙋгодно." И пита го гⷭдь: „Що си се замисаиль, ар҃ъхангеле." А ѡнь мꙋ рече: „Ѡ гⷭди, да ми беше даль волꙗ да доврьшимь до конець тогова крьвника Антихриста, да не лꙋчи а҃нгели твои ѿ тебе и да не прельстꙋва рⷣо чл҃вечески’
л. 40а да ги води вь мꙋкꙋ вечнꙋю." Тогива рече гⷭдь: // „Ар҃хангеле мои Михаиле, не знаеш ли за тогова сꙋпротивника защо ще онь да цр҃ꙋва и да мꙋчи рⷣо чл҃вечески даже до скончание века." Томꙋ же ар҃хгелꙋ Михаилꙋ слава и чⷭть и покⷧоненїе ѡ҃цꙋ и сн҃ꙋ и ст҃омꙋ дх҃ꙋ нинꙗ и прⷭно во вѣки вековь’ аминь.*

---

* След предаване на настоящата публикация за печат ми стана известен по библиографски данни още един препис от съчинението в ръкопис от XVI в., № 82 от манастира Николяц — Югославия (вж. В. Мошин. Ћирилски рукописи у манастиру Никољцу код Бијелог поља. В: Историјски записи. Орган Историјског интитута НР Црне горе. Кн. XVIII, 1961, с. 704.)

ПРЕГЛЕД

ПЪРВИ СЕМИНАР ПО СЛАВЯНСКА ПАЛЕОГРАФИЯ

От 10 до 25 септември 1979 г. в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София и в Рилския манастир се проведе първият международен семинар по славянска палеография и дипломатика. Семинарът беше организиран от Българската академия на науките, Международния център по балканистика (СИБАЛ) и Българската археографска комисия и протече с участието на видни български и чужди учени. Поздравление към всички участници произнесе г-н Гергиос Куриутос (Гърция) — президент на СИБАЛ. След поздравителното слово проф. Ив. Дуйчев, председател на Българската археографска комисия, изнесе встъпителен доклад на тема „Началото на славянската писменост“, където проследи историята на зараждането на славянската писменост, като се започне от рудиментарните писмени знаци (подобни на нордическите руни — писмо от „черти и резки“) и се стигне до азбуката, съставена от славянските просветители Кирил и Методий. Основният извод на неговия доклад бе, че новата азбука не е създадена случайно, в резултат на някакво „чудо“, а е плод на продължителна историческа еволюция и е предизвикана да задоволи дълбоки потреби в духовния и административен живот на славяните.

Същия ден бяха прочетени и два от основните доклади на семинара — „Актуални въпроси на славянската палеография“ (на ст. н. с. Б. Велчева) и „Принципи и методи на описание на славянските ръкописи“ (на ст. н. с. Б. Райков). В своята лекция Б. Велчева се спря на някои от най-важните въпроси, свързани с проучването на славянското ръкописно наследство и особено на въпроса за датировката на пергаментните ръкописи. Изтъкнато бе, че с оглед на правилната датировка е необходимо да бъдат по-добре изследвани връзките между кирилицата и гръцкия унциал, както и да се направи съпоставка между старите български и руски ръкописи и епиграфските паметници с оглед на типологизирането на кирилското писмо. Другият основен проблем, който бе разгледан, е проблемът за локализацията, свързан с подробното изучаване на графическите и правописните системи. Само при комплексното изучаване на чертите на графиката и правописа могат да се търсят отклоненията от системата, които да съдържат данни за говора на преписвачите.

В доклада на Б. Райков бяха засегнати всички по-важни въпроси, свързани със създаването на обстойни научни описи. На първо място той се спря на въпроса за *редакцията*. Този термин става неудобен в редица случаи, тъй като с него се свързват, от една страна, езиково-правописните особености на даден паметник, а, от друга, и националната му принадлежност. Може би не е необходимо да се посочва редакцията на ръкописа, а подробно и с подходящи примери да се разкриват езиковите и правописните особености и като резултат от цялостното проучване да се посочва произходът му. Други важни въпроси, на които бе обърнато внимание, са датирането на паметниците, разкриването на съдържанието и *предаването на текстовете,* като по този спорен пункт се изказа мнението,че не винаги е уместно и възможно текстовете да бъдат предавани с развързване на съкращенията и осъвременяване на пунктуацията.

Към тези доклади, които разглеждат по-общите и основни палеографски проблеми, трябва да бъде отнесен и докладът на Кл. Иванова за правописно-езиковите проблеми на археографските описания. Тя се спря преди всичко на термина „редакция“, като подчерта, че употребата на този термин пречи за задълбоченото разкриване на правописа и езика на паметника. Получава се така, че често пъти ръкописите се характеризират само с по една дума, която не изчерпва правописно-езиковите особености. Ето защо най-целесъобразно е да се разкрива подробно правописът и след това да се направи предположение за произхода на паметника. Накрая Кл. Иванова даде една полезна схема за определяне и разграничаване на правописните особености на ръкописите.

Лекциите и съобщенията от останалите дни на семинара могат да бъдат обединени в няколко основни проблемни групи в зависимост от основните въпроси, които разглеждат.

I. Сведения за сбирки със славянски ръкописи и историята на славянската археография. Най-обширен доклад по тези проблеми изнесе проф. К. Куев. Най-напред той се спря на миграцията на българските ръкописи, която обхваща пет големи периода — XI в. — при покръстването на Русия; XIV—XV в. при падането на България под османско владичество; XVII в. в периода, когато патриарх Никон подготвя своята реформа; XVIII в., когато по нашите земи идват много пътешественици и колекционери, и XIX в. — във връзка с напредъка и развитието на славистиката. След това той изброи всички по-големи ръкописни хранилища у нас и в чужбина, където се съхраняват ценни български ръкописи. Проф. И. Тот (Унгария) от своя страна изброи и някои от най-интересните славянски ръкописи, които се пазят в Будапеща (в Националния музей и Университетската библиотека), каквито са например Будапещенският глаголически откъс от XI в., Апостол от XIII в., Българско четириевангелие от XIV в. и др. Посочени бяха и всички известни слависти, работили с ръкописните сбирки в Будапеща — Й. Добровски, П. Кочубински, Б. Цонев и др. Много подробен библиографски преглед по страни на описи на румънски ръкописни колекции и отделни румънски ръкописи бе направен от проф. Д. Богдан (Румъния). На кирилските ръкописи в югоизточните полски библиотеки и колекции се спря А. Фенчек (Полша), а на някои ръкописи от Варшава и Краков проф. И. Русек (Полша — Краков). Специален интерес заслужава докладът на ст. н. с. И. Тодоров за историята на българската археография, където бяха изнесени много богати данни за началния етап в събирането и проучването на нашето ръкописно наследство през Възраждането. Особено голямо внимание бе отделено на събирачеcката дейност на някои български възрожденски дейци, чието дело е все още недостатъчно проучено — К. Петкович, и Й. Хаджиконстантинов-Джинот, както и на грижите, които са полагали за старите български ръкописи Г. С. Раковски, Л. Каравелов и М. Дринов.

С ръкописните сбирки на Рилския манастир и Пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“ участниците бяха запознати при посещението на самите хранилища. За рилската ръкописна сбирка лекция изнесе проф. Хр. Кодов. Той се спря накратко върху историята на манастирската колекция, като подчерта, че тя е неразривно свързана с историята на самия манастир, тъй като тук става дума не за сбирка, а за библиотека, подготвяна с оглед на манастирските нужди. След това бяха показани едни от най-ценните рилски ръкописи. За някои важни паметници, съхранявани в Пловдивската библиотека, и с новопостъпилите там ръкописи гостите бяха запознати от Кр. Станчев.

II. Проблеми на писмото. По този основен палеографски проблем беше изнесен обобщаващ доклад от доц. О. А. Князевская (СССР) — „Палеографические проблемы кириллического письма“, където бяха засегнати всички основни въпроси по датирането и локализирането на ръкописните книги в зависимост от особеностите на писмото. След това О. Князевска проведе и семинарно упражнение за датиране на български търновски ръкописи от XIV в. въз основа на почерковите особености. На типовете търновско писмо по-подробно се спря в своя доклад Е. Коцева, като представи и богат снимков материал от някои най-известни търновски паметници, като Евтимиевия служебник, Германовия сборник, Лаврентиевия сборник, Манасиевата летопис и др. Общо търновското писмо бе разгледано в следния ред — търновски устав (разделен на висок устав и нисък устав в зависимост от размера и предназначението на ръкописа); търновски полуустав; бързописен полуустав с влияние на александрийското писмо; търновско вързано писмо.

На палеографските особености на ранните кирилски паметници се спря проф. И. Тот в своя доклад „К палеографии одноеровых памятников XI-го века“, където бяха анализирани буквените начертания на някои руски ръкописи, възникнали като преписи от старобългарски оригинали (листа на Викторов, Златоструя на Бичков, житието на Кондрат и кирилската част на Реймското евангелие).

На някои проблеми, свързани с глаголическите ръкописи, обърнаха внимание в докладите си доц. П. Илчев и доц. Ив. Добрев. П. Илчев се спря на спорния въпрос за броя на писачите на Синайския псалтир и въз основа на палеографски анализ на почерковите особености ги определи на четирима. В доклада на Ив. Добрев по един нов и оригинален начин бе обяснена честата употреба на византийско (или кирилско) „Т“ в глаголическите ръкописи. Тази буква символизира юдейския кръст и с това си символично значение често се среща в гръцките и латинските ръкописи, където излиза високо над реда и явно подчертава сакралния характер на буквата.

III. Украса на ръкописните паметници. С обстойни доклади беше характеризирана украсата на всички периоди от развитието на ръкописната книга. Общо за орнаментиката като един от елементите за датиране говори Любка Василев (Югославия). Според нейния доклад за основни орнаментни

БАН
Институт за
литерат
БИБЛИОТЕКА

стилове трябва да бъдат посочвани два варианта —растителен и геометричен. Най-подробно бе разгледан т. нар. „балкански стил“ от XV в. Като датиращи белези за заставките в балкански стил бе изтъкнато, че за началото на XV в. са характерни заставките от еднолинейни преплетени кръгове, в средата и втората половина на века — кръгове, подредени във формата на квадрат, а от края на XV в. заставката вече добива по-свободна форма — П- и М-образна. Единственият спорен момент тук беше, че се отрече терминът „балкански“ стил.

Един от най-интересните и богати на фактологичен материал доклади беше докладът на Л. Мавродинова за украса а на глаголическите ръкописи, където бяха отбелязани характерните особености на всеки един от ръкописите поотделно. Бяха прочетени и обстойни лекции за украсата на среднобългарските ръкописи от XIII—XIV в. с изясняване на особеностите на трите основни стила — тератологичен, необизантийски и балкански (от А. Джурова) и за украсата на българските ръкописи от XV до XVIII в. (от Б. Райков). С някои общи елементи в украсата на ръкописните паметници и иконите от XVIII в. участниците в семинара бяха запознати от ст. н. с. К. Паскалева, като едновременно с това се запознаха и с експозицията на криптата на храм-паметника „Александър Невски“. Д-р М. Стоянов изнесе доклад за връзката и взаимната зависимост в украсата на ръкописните и старопечатните книги.

Към този кръг от доклади трябва да бъде отнесен и докладът на Е. Коцева „Към кодикологичното проучване на богослужебните псалтири“, където се свързва украсата и цялостното оформление на ръкописа с неговото предназначение и се установява тяхната взаимна зависимост.

IV. Проблеми на филигранологията. По този въпрос бяха изнесени лекции от Мира Гроздановић-Паич (Югославия), А. Велков и проф. Д. Богдан (Румъния). М. Паич се спря на датирането на кирилските ръкописи от XV в. въз основа на водните знаци, като изнесе и някои интересни данни за начина на събиране и групиране по характеристичен белег на филиграните в Белградското археографско отделение към Народната библиотека. Там вече са събрани и подредени хронологично 1500 знака „трихълмие“, 2850 знака „везни“ и 2150 знака „бича глава“, различни от образците, поместени в известните досега албуми.

Аспарух Велков демонстрира един нов метод (за разлика от ръчния) за възпроизвеждане на филиграните по фотографски път. Този метод гарантира по-голяма точност при откопирването, а после и при идентифицирането. Проф. Богдан пък в своето съобщение даде изчерпателна библиография за всички румънски учени, дали принос за развитието на филигранологията.

V. Палеографски проблеми на музикалните ръкописи. На тези важни и малко разработвани проблеми бяха посветени съобщенията на Ст. Кожухаров, Е. Тончева, Г. Хорват (Унгария), Н. Константинова и Св. Куюмджиева. Особено интересен бе докладът на Ст. Кожухаров за тита-нотацията в българските ръкописи от XII—XIII в. — важен въпрос за българската музикална палеография. Докладът беше подкрепен с примери от Шафариковия триод (в който се срещат 55 типа тита-съчетания, обединени в 9 главни групи), Орбелския триод (42 тита-съчетания), Добрияновия миней, Скопския миней и др. — общо 16 паметника, които вече променят представата ни за музикалната култура на онази епоха. Тита-мелодиите още не са дешифрирани, но те са явно в системата на осмогласника, който е установен в България вероятно още в IX в.

Е. Тончева се спря на късновизантийската музикална нотация в славянските ръкописи от XIV—XV в. Тази нотация се свързва с появата на нов вид певчески сборници, които обхващат всички видове песенни жанрове — т. нар. „пападикии“. Проучването на тези сборници и тяхната музикална стилистика се свързва с преобладаващите философски исихастки идеи на епохата, както и с новия литературен стил „**по лѣпотѣ**“ в книжнината. По времето на Търновската школа на Патриарх Евтимий е налице стремеж към реформи не само в литературата. Заменя се тита-нотацията с новата палеологовска нотация. Тази нова нотация се среща например в преписа на Бориловия синодик от края на XIV в.

Г. Хорват разгледа палеографското изменение в начертанията на музикалните знаци в старите руски ирмолози от XII до XIV в. Н. Константинова се спря на разпространението на т. нар. „болгарский распев“ (създаден в България вероятно през втората половина на XIV в. и пренесен в Русия в края на XIV или началото на XV в.) в югозападните руски ирмолози от XVI—XVIII в. Интересен доклад за музикалната школа на Рилския манастир през XVIII в. изнесе младата музиковедка Св. Куюмджиева.

VI. Дипломатика и епиграфика. По въпросите на дипломатиката беше изнесен само един доклад — на проф. Д. Богдан — „Влиянието на българската и южнославянската дипломатика на румъно-славянската палеография“. Епиграфски проблеми се разглеждаха в доклада на Ст. Смядовски. Той се спря на развитието в начертанието на отделните букви в българските кирилски надписи до XV в. Особен интерес събуди съобщението на К. Константинов за новооткрити надписи в Североизточна България. Тези неизвестни досега надписи (от първата половина на X в., някои дори точно датирани), открити в скални манастири по поречието на р. Черни Лом, са ценен материал за проучването на ранната българска епиграфика.

При закриването на семинара в Института за български език при БАН се проведе разговор около кръглата маса, посветен на изключително важния и труден проблем за датировката на славянските ръкописи. Разговорът бе воден около няколко основни въпроса, чиято съвкупност дава основния извод — търсене на податки в съдържанието на ръкописа; изследване на писмото и езика; анализ на материала, на който е писан ръкописът, и уточняване на водните знаци, както и използуването на някои от най-новите научни и технически методи за датиране на пергаментните ръкописи. Изказаха се П. Динеков, Д. Богдан, Ив. Дуйчев, Ф. Томсън, Д. Петканова, Б. Велчева, Любка Василев, Ал. Наумов и др.

Боряна Христова

МЕЖДУНАРОДНА ПРОСЛАВА НА ЙОАН ЕКЗАРХ БЪЛГАРСКИ

От 26 до 29. IX. 1979 г. в Шумен се състоя международен симпозиум, посветен на един от най-забележителните представители на Преславския книжовен център — старобългарския писател Йоан Екзарх. Организатори на тази международна научна среща бяха Центърът за българистика при БАН, Институтът за български език и ВПИ — Шумен. Освен представители на българската наука в нея взеха участие изтъкнати българисти и слависти от Съветския съюз, Полша, Чехословакия, Унгария, Австрия, ГФР, Швеция, Белгия, Югославия, Румъния.

На пленарното заседание след тържественото откриване на симпозиума бяха изслушани докладите на проф. Д. Иванова-Мирчева, акад. Ив. Дуйчев, акад. П. Динеков и акад. Е. Георгиев.

В своя основен доклад проф. Д. Иванова-Мирчева направи цялостен преглед на досегашните изследвания и очерта задачите за бъдещи проучвания, свързани с Йоан Екзарховата проблематика. За 145 години от Калайдович насам, подчерта авторката, Йоан Екзарх и неговото творчество са били обект на разностранни издания и изследвания. Това е огромен извор на теми, концепции, решения, които засягат такива области на науката като история на литературата, езикознанието, текстологията, едиционните принципи, историята, философията, естествознанието. Изводите, до които достигат повечето от изследвачите на Йоан Екзарх, дават основание да се търси авторски почерк, изразен в собствена композиция, в проявата на авторски темперамент, който диктува както подбора на темата, така и подбора на използуваните автори, стилно-езиковите средства, предпочитаните стилно-поетични фигури и тропи. Най-резултатни са тези изследвания, при които основната и ръководна гледна точка е комплексната, т. е. когато Йоан Екзарх се оценява, поставен в неговата историческа обстановка, като жив представител на своето време, чиито традиции, вкусове и схващания изразява.

В този аспект бе разгледано делото на Йоан Екзарх в историята на българската литература и в доклада на акад. П. Динеков (София), чиято основна цел бе да се определи личността на писателя с оглед на ролята ѝ в културното развитие на страната и в съпоставка с такива бележити творци като Константин Философ, Патриарх Евтимий, Петър Берон и Пенчо Славейков. Неговата роля като философ, идеолог на средновековната феодална българска държава през нейния Златен век разкрива в доклада си акад. Е. Георгиев (София).

Редица въпроси от биографията на Йоан Екзарх с цел да се уточнят хронологически някои моменти от дейността на старобългарския писател постави акад. Ив. Дуйчев (София) — „Въпроси на биографията и дейността на Йоан Екзарх“. Авторът се спря на времето, през което е работил Екзарх, на неговата школовка като писател на фона на тогавашните българо-византийски отношения.

Работата на симпозиума протече в две секции: „Литература, археография, история“ и „Езикознание и текстология“. Бяха прочетени около 60 доклада, които в най-широк план хвърлят светлина върху делото на старобългарския писател и спомагат за разкриване на неговия цялостен творчески портрет, преводаческите му похвати, езиковите и стилните особености на произведенията му. Специално място бе отделено и на философско-естетическите и идейни схващания на Екзарх като представител на средновековната българска държава.

В изследването си „Проблемата за човека в мирогледната система на Йоан Екзарх“ проф. В. Велчев (София) очерта в най-общ план неговите философски, гносеологически, обществено-политически и естетически възгледи, като се спря специално на проблемата за човека, схванат в неговия онтологичен аспект. При превеждането и тълкуването на основните постулати на Източната църква Йоан Екзарх проявява несъмнена самостоятелност, като ги подбира съобразно духовните потребности на своето време, подчинява ги на идеологическата борба на феодализирана и християнизирана България, внася собствени моменти и интерпретации.

На естетическите възгледи на Йоан Екзарх бяха посветени и докладите на ст. н. с. д-р А. М. Панченко (Ленинград) „Об эстетике Йонна Экзарха“ и к. ф. н. Кр. Станчев (София) „Йоан Екзарх и формирането на естетическите възгледи в средновековна България“. В работата си Кр. Станчев отбелязва, че в „Шестоднев“ и в превода на „Небеса“ Екзарх се проявява като последовател и разпространител на неоплатоничните възгледи на Псевдо-Дионисий Ареопагит и Йоан Дамаскин. В пряка връзка с философско-естетическите му възгледи е и неговото схващане за твореца и творчеството, изразено в предговора към „Шестоднев“. Философските концепции на старобългарския писател намериха отражение и в доклада на к. ф. н. Б. Пейчев (София) — „Мястото на Йоан Екзарх във философската ситуация през IX—X в.“, а също и в доклада „Категорията „битие“ в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх“ на н. с. Йордан Ватев (София).

„Функциите на библейските елементи в художествената структура на Йоан Екзарховите слова“ бе темата на д-р Ал. Наумов (Краков). В доклада бе дадена обща характеристика на комуникационната система в средновековната православна славянска литература въз основа на анализа на Йоан Екзархови слова. Екзарховият подход към свещената история е единен, което показва творческо преосмисляне и майсторско владеене на компилационния метод.

Влиянието на Йоан Екзарх върху руската хомилетична литература бе предмет на изследване в работата на ст. ас. Л. Мончева (Шумен). Авторката установява, че руският проповедник от XII в. Кирил Туровски в голяма степен е бил повлиян от философско-гносеологичния характер на творчеството на Екзарх и успешно е адаптирал характерни моменти от поетиката на словата му към поетиката на руската хомилетична традиция.

Някои основни проблеми във връзка с творчеството на Йоан Екзарх, които все още не са намерили разрешение, разглежда в доклада си проф. д-р Р. Айцетмюлер (Вюрцбург). Към тях се отнася, на първо място, възникването и композицията на Шестоднева. По въпроса за връзката между Пролога към „Богословието“ и Македонския кирилски лист проф. Айцетмюлер се присъединява към схващането, че Мак. кир. лист е фрагмент от теоретично произведение, в което Кирил разглежда проблеми на своя превод на Евангелието.* На трето място, се отбелязва връзката между произведенията на Екзарх и рано преведените на старобългарски слова на Григорий Назиански. Особено важен е и въпросът, „доколко Екзарх като създател на думи и словообразователни форми участвува във формирането на старобългарския книжовен език“. Авторът на доклада изтъкна необходимостта от подготвяне на критични издания на Екзарховите съчинения, които ще спомогнат за разширяване и задълбочаване на нашите познания в тази област.

Голяма част от изнесените доклади бяха посветени на текстологични проблеми.

Докладът на Ст. Кожухаров (София) „Енинският стихирар, Парижкият стихирар и въпросът за реконструкцията на старобългарския стихирар“ въвежда в изследванията на литературата от IX—X в. проблематиката на песенно-поетическия сборник и стихирар. Структурно-типологичният анализ на Енинския стихирар показва, че този ръкопис не стои в пряка връзка с преводната литература от IX—X в. Доказателства, че стихирарът е бил преведен в класическата старобългарска епоха, авторът намира в т. нар. Парижки стихирар. Това е част от текста на стихирар, написана по полетата на десет листа в гръцки ръкопис, който съдържа съчиненията на Платон и се съхранява в Парижката национална библиотека. Езиковата архаичност на текста, обилието на старинни форми за косвените падежи на сложните прилагателни от типа кръпкаѥго, както и наличието на лексикални единици, засвидетелствувани досега единствено в съчиненията на Йоан Екзарх, дават основание на автора да свърже превода на стихирара с преводаческата дейност на книжовниците от Преславската школа.

---

* В доклада на доц. Ив. Добрев (София) бе застъпено мнението, че Мак. кир. лист предхожда Йоан Дамаскиновото „Богословие“ и е ранно преславско произведение.

В изследването си „Славянските повествователни шестодневци“ ст. ас. П. Димитров (Шумен) разглежда палейния и хронографическия шестодневец в съпоставка с Шестоднева на Йоан Екзарх. Текстологичните сравнения, направени от автора, показват зависимостта им от Екзарховия „Шестоднев“ и са свидетелство за възникването на славянска почва на нови шестодневци, представящи славянската шестодневна традиция. Гл. ас. М. Тихова (Шумен) прави текстологичен анализ на старозаветните цитати у Йоан Екзарх Български и в т. нар. Архивски сборник — XV в. Налага се изводът, че за да се установи какъв тип библейски книги като жанр и като езикова редакция съдържа Архивският хронограф, е необходим не само съпоставителен анализ между старозаветните книги от състава на Арх. хр. и Паримейника, Тълковната палея, съчиненията на Й. Екзарх, но е необходимо да се приведат и съответните гръцки първоизточници.

В работата на ас. Д. Дунков (Шумен) се сравняват псалтирните цитати „Небеса“ и „Шестоднев“ със съответните цитати от Синайския, Евгениевския, Болонския, Норовския и Чудовския псалтир и от Песнивеца на Иван Александър. В някои случаи Екзарх предпочита смисловия превод, докато в другите псалтирни текстове е налице по-буквален превод, който понякога води до отклонение от смисъла на гръцкия първообраз.

Езиково-текстологичният анализ е основен метод и в проучванията на проф. М. Капалдо (Рим) върху „Слово за Кръщение“ и на проф. Фр. Томсън (Антверпен) в „Предварительные материалы к изучению слова Похвала святого апостола и евангелиста Йоанна Богослова“, приписываемого Иоанну Экзарху Болгарскому“. Според проф. Томсън съществуват две редакции на Похвалата за Йоан Богослов — пълна и кратка; съпоставянето на двете версии с гръцките текстове показват, че съкратената редакция пази някои оригинални разночетения. Подчертава се и необходимостта от близко придържане към гръцкия текст и изработването на точни критерии при определяне авторството на Екзарховите слова.

Върху техниката на превода у Йоан Екзарх се спря д-р Е. Ханзак (Регенсбург). Авторът изтъкна, че преводите на Екзарх нямат нищо общо с т. нар. литературна синонимия, представят чисто езиково явление, двоен превод на отделни думи от оригинала. Такъв начин не превеждане характеризира особена степен на развитие, която може да се проследи във всички езици на европейската културна област.

Сравнителен анализ на трите най-стари известни досега славянски версии на теологичната част на т. нар. „Извор на знанието“ от Йоан Дамаскин бе направен в доклада на проф. д-р Е. Вайер и д-р Х. Миклас (Фрайбург). Това е един опит за изясняване на начина, по който е превеждал Й. Екзарх, а също и върху историята на старобългарската преводна литература изобщо. Авторите на доклада подчертават, че при обособяване на стиловите слоеве в един преводачески труд е необходима много внимателна оценка на всички фактори за избягване на опасността от механично тълкуване на извънграматичните езикови особености на текста.

В „Проблемы перевода специально-научной лексики на церковнославянский старшего периода“ проф. д-р Х. Кайперт (Бон) разглежда различните начини за превеждане на гръцки прилагателни на *-τικος* в „Богословието“ на Йоан Екзарх. Изборът на славянския еквивалент при превода зависи както от синтактични, така и от семантични фактори.

Авторът на доклада „Йоан Екзарх Болгарский и его роль в формировании стиллистических приемов славянской письмености“ проф. М. Мулич (Сараево) си поставя за цел да изясни стилистичната характеристика на две родствени по жанр, но различни по съдържание хомилетични произведения на Й. Екзарх. Той изтъква, че неговото творчество представлява постижение при оформянето на стилистиката на зараждащата се славянска книжнина, която е заела достойно място сред останалите средновековни европейски литератури.

Опит за сравнително изучаване на стилистичния метод на синонимните двойки, т. е. предаването на една гръцка дума с две славянски съответствия, направи Й. Райнхарт (Виена) в доклада „Один стилистический прием в „Шестодневе“ Иоанна Экзарха Болгарского и в Беседах на евангелие папы Григория Великого („Двоеслова“) — общее наследие или самостоятельное развитие?“

Върху палеографските и графико-правописните особености на ръкопис № 108 от Държавния историчеки музей (Москва) се спря ст. н. с. О. А. Князевская (Москва). Въз основа на тези данни тя датира ръкописа към края на XII и началото на XIII в.

Правописни и фонетични проблеми в преписи на Екзархови съчинения бяха разгледани в докладите на проф. Ал. Младенович (Нови Сад) — „О неким фонетским одликама „Слово на сретенье“ Йована Егзарха“, и проф. И. Тот (Сегед) — „Преславские школы правописания времени Йоанна Экзарха“.

Проф. Фр. Славски (Краков) направи преглед на езиковите особености на Йоан Екзарх, като подчерта двете основни тенденции в езика му — наличието на архаизми и иновации, които могат да се определят като първи крачки в развоя на българския език към аналитизъм. Специално изследване в тази насока заслужават предложните конструкции с на и членуваните имена. В областта на словообразуването авторът посочва наличието на някои стари суфикси (съществителните имена на -ыни) и съществуването на имена от категорията nomina agentis на -ии от типа вѣтии 'вития, оратор'. Екзарх се проявява като забележителен езикотворец, ковач на голям брой нови думи, като например дроузга 'утайка", грѣза 'смес', молоко 'млекце' и др.

В доклада на гл. ас. Т. Генчева (Шумен) бяха анализирани лексико-семантичите особености на стб. глаголи грѧсти, ити и ходити в „Шестоднев" в съпоставка с данните от класическите старобългарски паметници („Към характеристиката на глаголната лексика в „Шестоднев" на Йоан Екзарх Български").

Въпроси на старобългарския синтаксис върху материал от произведения на Екзарх бяха разгледани в работите на ст. н. с. Ек. Деграмаджиева, н. с. Р. Златанова, ст. н. с. А. Минчева, ст. н. с. К. Ходова (Москва), проф. А. Шьоберг (Стокхолм). Ек. Дограмаджиева (София) постави някои теоретични проблеми на книжовния старобългарски език и разкри как принципите на концепцията за литературен език на старобългарските книжовници намират целенасочено приложение в книжовната практика на Екзарх. Авторката на изследването върху синтаксиса на адвербиалните форми у Й. Екзарх Р. Златанова отбеляза, че разгледаният материал показва в нова светлина възможностите на старобългарската синтактична система на равнището на изказването и допринася за опознаване на връзката между отделните езикови равнища. А. Минчева (София) се спря върху функциите на предлозите на фона на цялостния падежен синтаксис на превода на Йоан Екзарх с цел да разкрие съотношението на безпредложни и предложни конструкции с оглед на тяхната относителна архаичност, вариантност и конкурентност. Резултатите се установяват на равнището на старобългарския литературен език в сравнение с материала на други старобългарски паметници.

Целта на доклада, изнесен от К. Ходова (Москва), бе да обърне внимание върху два типа архаични изреченски конструкции, засвидетелствувани в произведенията на Екзарх, и да установи техните паралели, запазени като остатъци в славянските езици и в диалектите. А. Шьоберг (Стокхолм) разгледа синонимната употреба на синтетичното и аналитичното при групата verba dicenti в „Шестоднев". Като прави паралел с материал от Супрасълския сборник, авторът установява сходна тенденция към употребата на аналитични конструкции в двата паметника, която отразява прехода към аналитизъм при глаголите от тази група.

Обект на проучване в доклада на гл. ас. П. Ковачева (В. Търново) бяха съществителните със суфикс -ость, извлечени от „Шестоднев", „Небеса" и словата на Й. Екзарх. Материалът е подложен на прецизен словообразователен и семантичен анализ.

Докладът на проф. Р. Цейтлин (Москва) предлага нов метод при проучване на лексиката на Й. Екзарх в сравнение с лексиката на класическите старобългарски паметници по семантични групи на морфологичния тип. Този метод дава възможност да се отделят различните слоеве в речниковия състав на Екзарховите творби и спомага за правилното разрешаване на редица спорни въпроси на старобългарската лексикология.

Необходимостта от всестранен анализ на лексикалното богатство на Йоан Екзарх бе изтъкната и в доклада на проф. А. Давидов (В. Търново). В него се правят някои лексикални паралели между „Шестоднев" и „Беседа против богомилите" на Презвитер Козма и се установява известна лексикална близост, особено в думите с ниска честота. Що се отнася до известните в славистиката лексикални дублети, авторът посочва, че и двамата старобългарски писатели употребяват както охридския, така и преславския вариант, което е доказателство за единството на старобългарския език в онази епоха.

Съпоставително лексикално изследване представя и докладът на проф. Е. Блахова (Прага) и Ж. Икономова (София) „Лексика „Бесед" Григория Двоеслова и лексика Иоанна Экзарха".

Доц. Й. Русек (Краков) направи интересни наблюдения върху няколко семантични кръга от Екзарховата лексика — наименования на части от тялото, наименования на птици, дървета, строителна терминология, като проследи тяхната съдба в историята на българския език.

Проф. Л. Мошински (Гданск) се спря върху една семантична група, като разгледа речниковия състав на фразеологичните съчетания, отнасящи се до водата и природните водохранилища („Водная лексика в „Шестодневе" Иоанна Экзарха Болгарского").

Ролята на Екзарх в развитието на източнославянската астрономия бе разкрита в изследването на н. с. Л. Фомина (Одеса). Много от собствените имена на космическите обекти, предложени от Екзарх, са навлезли трайно в руската астрономия, а онези, които са излезли от употреба, дълго време са оказвали въздействие върху руската астрономична система. Посредством неговото творчество до нас са достигнали най-старите славянски народни названия на астрономическите обекти, каквито са например астронимите дєница, власєжєлищи, кроужилиꙗ.

Словното богатство на „Шестоднев“ в сравнение с други старобългарски паметници бе отразено в работата на Л. Стефова (София) „Речникът на „Шестоднев“ в историята на българския език“.

Наред с разгледаните езиковедски и литературоведски проблеми на симпозиума бяха съобщени и резултатите от някои нови исторически и археографски проучвания, които допринасят за разкриване картината на епохата, обогатяват представите ни за времето, през което е работил преславският книжовник. В тази група можем да отнесем изследванията на д-р Т. Смядовски (Шумен)— „За някои ранновизантийски черти на преславската цивилизация“ (в което се разкрива типът на старобългарската обредност от първите десетилетия след покръстването), на доц. Н. Андреев (В. Търново) — „Йоан Екзарх и някои въпроси във връзка с наследяването на царската власт в средновековна България“, на к. и. н. Цв. Чолова (София) „Въпроси на княжеската власт в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх“.

Проф. д-р К. Куев се спря върху историята на титлата „екзарх“ и отбеляза три периода, през които тя има различно значение.

Епиграфски и археологически материали, които хвърлят светлина върху преславската епоха, бяха коментирани и в докладите на ст. н. с. Д. Овчаров (София) — „Символични рисунки с кирилски надпис от Преслав“ и на ст. н. с. Т. Тотев (Шумен)— „Преславските манастири в светлината на последните археологически проучвания“.

Изнесените доклади са безспорен принос в изучаването на творческото дело и личността на старобългарския книжовник. В тях се съобщават нови данни, поставят се проблеми, дават се нови постановки и решения. Подчертава се необходимостта от издирване на нови Екзархови творби, от задълбочаване на изследванията в областта на лексикологията и лексикографията и от издаване на пълни речнициндекси на неговите произведения.

Татяна Мострова

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

ПЕТЪР ДИНЕКОВ. ПОХВАЛА НА СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА. СОФИЯ, 1979

В краткия увод към последната книга на видния български учен акад. Петър Динеков е отбелязано: „Тази книга бе наречена неслучайно „Похвала на старата българска литература“ — колкото по-дълбоко вникваме в нашето средновековно книжовно наследство, толкова повече се убеждаваме, че похвалата е напълно заслужена.“ С този извод ще се съгласят всички съвременни познавачи на художествените постижения на старобългарското слово. Напълно заслужена е похвалата към нашата литература от епохата на Средновековието, както е заслужен и постоянно растящият интерес към нейните забележителни ценности. Но аз ще си позволя да добавя, че е напълно заслужен, пък и знаменателен и жестът на нашия учен, който посвещава книгата си на десетима свои аспиранти по стара българска литература. В случая е знаменателен не толкова фактът, че учителят посвещава своя труд на учениците си (макар че подобни явления са рядкост), а обстоятелството, че броят на тези ученици косвено, но красноречиво показва големия интерес към най-стария дял от нашето литературно развитие. Десетима аспиранти по стара българска литература! Десет имена на млади, способни и утвърдени вече специалисти, които заедно с неколцина други (също ученици на Петър Динеков) „в нашия свят на блестящи научни перспективи и на изкушенията на бурния технически напредък са хвърлили дарбите и труда си в едно скромно, лишено от външен шум и блясък поприще“.

В книгата „Похвала на старата българска литература“ са включени двадесет и три статии, писани в различно време през последните две десетилетия. При нейното композиране не е следван хронологичният ред на създаването им; те са подредени с оглед на проблематиката и на проучените явления в съответните следващи един след друг периоди. В повечето случаи това са статии, посветени на някои общи проблеми, свързани с особеностите на литературния процес в средновековна България. В тях са поставени и изяснени характерните черти на старата българска литература; хвърлена е обилна светлина върху множество дискусионни проблеми; въз основа на богат книжовен материал са утвърдени редица нови постановки по едни или други въпроси. В няколко статии са разгледани взаимоотношенията между българската и другите славянски и някои неславянски литератури. Отделено е специално място на развитието и особеностите на някои литературни жанрове през различните епохи. Поместени са и статии за научните постижения на видни изследвачи на средновековния литературен живот у нас и в чужбина.

Проблематиката на включените в книгата статии е изключително богата и важна. Тя документира усилията на автора да даде своя принос в разрешаването на едни от най-значителните проблеми от сферата на българската средновековна литература, Многообразието на тази проблематика показва и посоката на интересите на съвременната българска литературна история, и търсенето на нови пътища за решаване на нерешените и дискусионни въпроси през последните две десетилетия. Повечето от тези статии, както сам изтъква авторът, са писани като научни доклади, четени на различни национални и международни форуми. Чрез изложените в тях богато аргументирани становища са доказани и убедително утвърдени много непознати по-рано истини за историческото значение и художествените достойнства на старата българска литература.

Чрез подбора на статиите са обхванати системно и последователно най-значителните литературни явления у нас през средните векове. Авторът така ги е подбрал и подредил, че у читателя се поражда чувството, че държи в ръцете си книга с характер на литературна история. Литературна история, но не като досегашните, като познатите. Проблемите, които са застанали в центъра на вниманието му, са изяснени не само детайлно, не само с подчертано вдъхновение и любов. В тях са потърсени и решени най-значителните въпроси на старобългарската литература, някои от които не са били изяснявани така задълбочено от съвременни позиции. Подчертано внимание е отделено на художествените постижения — както в конкретни произведения, така и в цялостното творчество на някои от по-видните писатели.

Както беше отбелязано, в книгата „Похвала на старата българска литература“ преобладават статии върху общи проблеми на старобългарското литературно развитие. Такъв характер има и първата статия „Основни черти на старата българска литература“. Писана преди двадесет години (1959), тя съдържа редица становища и идеи, които и досега са ръководно начало за българските медиевисти (особено за младите учени) при подхода им към литературните явления на Средновековието. В нея П. Динеков не само се разграничава от старите схващания на българи и чужденци за същността и достойнствата на старобългарската литература, но и аргументирано посочва необходимостта от един нов подход при нейната оценка. Считам, че се доближавам до истината, като акцентувам на програмния характер на тази статия. В нея се очертават новите търсения и се набелязват пътищата за една обективна и съвременна оценка на художествените ценности от миналото. „Няма съмнение — пише П. Динеков, — че първата задача, която се поставя пред българската наука, е да промени основно своето отношение към старата българска литература, да потърси художествените ценности в нея, да я отнесе към категорията на художествените явления. Онова, което в миналото само рядко проблясваше в изследванията на един или друг учен, сега трябва да се превърне в основна насока“ (с. 14). Като формулира по този начин пред българските учени изискването за нов подход и ново интерпретиране на средновековните литературни явления, сам П. Динеков още в тази статия показва как трябва да се върши това. С изключителна ерудираност, въз основа на многообразните изяви на българския литературен гений са посочени неговите разностранни завоевания. С изключителна аргументираност е показана самобитността и художествената специфика на старобългарската литература. Тъкмо тук най-ярко проличава и новият методологически подход, и стремежът да се вникне до сърцевината на явленията, без да се пренебрегват или преиначават тенденциозно фактите.

Подобен характер и стремеж към решаване на така поставените задачи пред литературната история имат и статиите „Старата българска литература и националната ни историческа съдба“ (1971) и „Хилядолетното единство на българската култура“ (1971). Писани и публикувани в една и съща година, те са посветени на различни, но твърде важни проблеми. В първата авторът използува обилен материал от многовековното литературно развитие, за да изясни отношението на старобългарската литература към историческата съдба на народа, а във втората — облегнат на многообразните литературни и културни факти и явления, доказва генезиса, развитието и единството на българската литература от най-дълбоки старини до наши дни. С основание той отделя внимание на първобългарските каменни надписи, в които откриваме „най-ранните прояви на историческото мислене на нашия народ“. На първобългарските надписи П. Динеков се спира обстойно и в една по-ранна своя статия „Въпросът за началото на българската литература“ (1960), но с оглед на друг проблем — да се мотивира необходимостта от включване в историята на старата българска литература на един период, предхождащ времето на създаването на славянската писменост от Кирил и Методий. А когато изяснява взаимоотношенията между литературата и историческата съдба на народа, при първобългарските надписи той дири генезиса на народното самочувствие и началото на летописните традиции. С необходимото внимание е удостоен и „Именникът на първобългарските ханове“, за да се даде след това заслуженото на най-значителните произведения на старобългарската литература, в които са отразени важни моменти от историческата съдба на българския народ.

Забележителната ерудираност на П. Динеков и стремежът му към нов подход към литературните явления проличава и при изясняване на проблема за хуманизма в българската литература. Тръгнал от найранните негови проблясъци през Средновековието, той минава и във възрожденската епоха, прекрачва границата и на литературата след Освобождението от османското робство, за да покаже аргументирано разностранните му прояви.

В отделна група може да се обединят ония статии на П. Динеков, в които се разглеждат в сравнителен план взаимоотношенията между старата българска литература и другите средновековни литератури. От този род са: „Общност и различия в развитието на старите славянски литератури“ (1968), „Българо-руски литературни паралели в Средновековието“ (1976), „Историческата мисия на старобългарската литература“ (1977) и „Преводите в развитието на старите славянски литератури (Методологически въпроси)“ (1978). Писани в разстояние на десетина години, те отразяват трайния интерес на учения към проблемите на сравнителното проучване на старите литератури. Той се съобразява с всичко писано в миналото по тези въпроси, равнява се с най-новите постижения на науката върху тях, сам проучва явленията от различни аспекти и чертае нови пътища на сравнителното литературознание. Особено аргументирано са изяснени българо-руските литературни паралели. „Паралелизмът — пише той — разкрива генетически, типологически и контактни отношения. Но, струва ми се, че като явление в историята на литературата паралелизмът в развитието на староруската и старобългарската литература надхвърля рамките на тези отношения. Касае се за близост на две литератури, породена от племенно родство, от аналогична иторическа съдба, от общност на литературния език (в най-ранния период), от общност на литературните извори, от общност на модела на литературата“ (с. 355). Петте примера на паралелизъм между двете братски литератури красноречиво аргументират не толкова широката осведоменост на автора, колкото откриването на нов подход към една стара тема, занимавала умовете на редица други специалисти в миналото.

Обективно и аргументирано П. Динеков показва ролята на старата българска литература като посредник между византийската и другите славянски литератури. Никой преди него не е обосновавал така убедително нейната историческа мисия като най-стара славянска литература, съхранила Кирило-Методиевото дело и съдействувала за създаването и развитието на останалите славянски литератури.

Няколко свои статии П. Динеков посвещава на първите стъпки и блестящите прояви на литературата през Симеоновата епоха. Заслужено място е отделено на забележителното начало на литературното развитие („Въпросът за началото на българската литература“, „Личността на Константин-Кирил Философ“, „Делото на Кирил и Методий“). На фона на старобългарската литература е разгледано делото на най-талантливия ученик на солунските братя Климент Охридски. Картината на литературния живот през епохата на Първото българско царство се допълня от двете статии, изясняващи специфичните особености на цялостния литературен живот през IX и X в. и само на публицистиката от IX—XII в.

В „Похвала на старата българска литература“ П. Динеков помества и една статия за следващия период от литературното развитие — неговия втори златен век. В статията „Търновската книжовна школа в развитието на българската литература“, възникнала като основен доклад, четен на Първия международен симпозиум за Търновската школа през 1971 г. във Велико Търново, са поставени твърде важни проблеми пред съвременната българска и чужда медиевистика. И в тази статия, както и в много други се срещаме с интересни концепции, които по същество имат методологически характер.

Не е оставен без необходимото внимание и последният дял от историята на българската литература — времето на османското владичество. Интересът на автора към него е реализиран в три статии: за Софийската книжовна школа от XVI в., за особеностите на литературните явления през XVII в. и за едно от най-интересните явления през тази епоха — демократизацията на изобразителния стил в старата българска литература.

Без да считам, че трябва да бъдат споменати всички статии, отпечатани в „Похвала на старата българска литература“ (това не е нито възможно, нито пък е необходимо да се стори в една рецензия с ограничен обем), не мога да не отбележа и още две заглавия на статии, които на пръв поглед като че ли стоят встрани от главната проблематика на книгата. Става дума за статиите, посветени на двама учени: „Проф. Йордан Иванов — историк на българската литература“ (1957) и „Д. С. Лихачов и новите пътища в литературознанието“ (1976). В тях е направена задълбочена и компетентна оценка на дългогодишните ползотворни занимания на двама авторитетни учени: единият — дълги години проправял пътя на научните дирения върху старобългарската литература, другият — учен от световен мащаб, чието значение отдавна прекрачи прага на староруската литература. Той е от ония съветски литературоведи, които чертаят новите насоки на съвременното литературознание в света. На някои изследвания на Д. С. Лихачов е отделено място и в статията „Старобългарската литература — наша гордост и наша тревога“ (1970), написана във връзка с проведената на страниците на „Литературна мисъл“ дискусия върху проблемите на средновековната българска литература. П. Динеков успява да вникне задълбочено в изследванията на съветския литературен историк, да оцени достойнствата на неговите оригинални постановки.

Книгата „Похвала на старата българска литература“ е сериозна и радостна равносметка за извършената от П. Динеков изследователска работа върху многообразната литературна проблематика на Българското средновековие. Тя е великолепен пример за по-млади литературни историци, школували при Динеков, пример за всеотдайност и любов към художествените достойнства на една неоснователно пренебрегвана в миналото литература. Ако се вгледаме в хронологическия ред на появата на отделните статии с оглед на тяхната проблематика, ще видим не само нейното постоянно разширяване и задълбочено интерпретиране, но и непресекващите търсения на нови пътища при решаването й. Ония, които са били свидетели на тяхното прочитане като доклади на национални и международни научни конгреси, сесии и симпозиуми, си спомнят, че с тях П. Динеков е давал тон на дискусиите върху художествените завоевания на старобългарската литература. Публикуването им в научния печат също е предизвикало размисли и разговори. Събрани заедно, тези статии очертават ярко облика на един вдъхновен и изключително ерудиран учен, отделил много време и енергия на проблемите на старата българска литература.

Георги Данчев

КУЙО М. КУЕВ. СЪДБАТА НА СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ РЪКОПИСИ ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ. СОФИЯ, НАУКА И ИЗКУСТВО, 1979, 223 с.

Новата книга на проф. К. Куев има за мото мисълта на Теренциан „Habent sua fata libelli“ — книгите имат своя съдба. Съдържанието на този труд, разкриващо странствуванията, преследванията, унищожението на огромно количество писмени паметници, оправдава тази мисъл, свързвайки участта на българското културно наследство с трагичната история на народа. На науката винаги е било известно каква малка част от голямото писмено богатство на Средновековието сме наследили днес, но едва в книгата на К. Куев се очертават ясно мащабите на културните загуби. Събирайки отделни данни за паметниците, свидетелствата на отделни изследвачи и пътешественици, използувайки своя многогодишен опит от работата в десетки библиотеки, авторът за първи път дава по-цялостна представа за развитието, разпространението и съдбата на писмената култура на България.

К. Куев си е поставил за цел да проследи „съдбата и миграцията на произведенията на старата българска литература през вековете. . ., съдбата на нашето старобългарско книжовно наследство. . ., и огромните културни щети, нанесени на нашия народ в миналото“. В предговора (с. 7—9) той посочва подтика за написване на тази книга. Това са редицата интересни наблюдения на автора при работата му в книгохранилищата на България, СССР, Полша, Румъния, Чехословакия, Югославия и Австрия. Тук се подчертава и обстоятелството, че историческата съдба на българи и сърби поставя при приблизително еднакви условия писмените паметници и на едните, и на другите, и затова в труда се използуват примери и факти и от сръбските земи и манастири. Дава се и висока оценка на онези изследвачи и ценители на старината, които са съдействували по един или друг начин за запазването на това наследство.

Трудът на К. Куев се състои от три раздела. В първия, най-обемистия от тях (с. 12—105), се разглежда съдбата на българските писмени паметници от създаването на славянската писменост до XIX в. На първо място авторът проследява пренасянето им още през X—XII в. в Киевска Русия. Двата похода на Киевския владетел Светослав Игоревич през 968 и 969—971 г., оживените връзки на Охридската патриаршия с новопокръстения руски народ, емиграцията на български книжовници на север след падането на България под византийска власт стават причина за изнасяне на много ръкописи в Русия. С това се слага началото на руската книжнина, запазила в многобройни преписи черти на старобългарските оригинали. Такива паметници са например Остромировото евангелие, Архангелското евангелие, Изборника от 1073 г. и др. От друга страна, редица творби на старобългарски писатели са ни познати днес само поради широкото им разпространение в Русия и други страни. Много забележителни произведения на старобългарската книжнина — като „Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма, „Учителното евангелие“ на Константин Преславски, „Азбучната молитва“, „Проглас към евангелието“ и др. — са известни само в руски и сръбски преписи. Значителният брой на старите руски паметници, преписани от старобългарски творби, показва културното влияние на България в Киевска Русия през XI—XII в. и същевременно дава представа за голямото количество ценни старобългарски ръкописи, които са изчезнали безследно.

Турското нашествие в българските земи дава нов тласък на разпространението на старата ни книжнина извън пределите на България. Книжовниците търсят убежище от заплахата на поробителите в Сърбия, Влашко, Молдова, Русия. Те изнасят в тези страни голямо количество ръкописи, а още по-голямо количество бива унищожено от завоевателите. Редица ръкописи, създадени в България и пренесени на север от Дунав, попадат впоследствие и на Атон, в Западна Европа и другаде. В една малка глава от същия дял се проследяват пътуванията на Арсений Суханов, изпратен от руския патриарх Никон с мисия по земите на православния Изток. За нуждите на руската църква Суханов изнася в средата на XVII в. няколко стотици ръкописи от пределите на Балканския полуостров, част от които са български или са преписи от български съчинения. К. Куев се спира на някои от тях, като посочва основните им палеографски и археографски данни. Между тях са например Шестоднев от Йоан Екзарх от 1263 г., Лаврентиевият сборник от 1348 г., Съчиненията на Дионисий Ареопагит от XV в., Шестоднев от Йоан Екзарх от XV в., Тълкуване на Битие от Йоан Златоуст от XV в. и др.

По-нататък К. Куев се спира на интереса към старобългарските ръкописи през миналия век, когато се създава славянската филология като наука и древната книжнина се превръща в обект на научни изследвания. Проследявайки създаването на някои по-големи частни сбирки от ръкописи, авторът се опитва да даде колкото може по-пълна представа за българските паметници в тях. След кратки общи сведения за отделните колекционери и изследователи са изброени ръкописите от българска редакция с археографски бележки към всеки от тях. По този начин са разгледани сбирките на П. Й. Шафарик, А. Миханович, лорд Кързън, А. С. Норов, В. И. Григорович, Порфирий Успенский, А. Ф. Гилфердинг, А. И. Хлудов, Ст. Веркович, В. М. Ундолски, П. И. Севастиянов, П. А. Сирку, като се отделя специално внимание на около 150 ръкописа.

Във втория раздел (с. 108—143) се разглеждат причините за унищожаването на българското ръкописно наследство. За една от тях представа дават т. нар. палимпсести, в които един текст е бил заличаван от пергамента, за да се освободи място за друг. Често пъти причина стават невежеството или лошото съхранение. Но най-потресаващо впечатление правят другите случаи на унищожение, описани от автора: по време на турското владичество огромно множество ръкописи биват съзнателно закопавани, зазиждани, изгаряни. През миналия век въпреки големия интерес на славистите към старобългарското ръкописно наследство се унищожават много ръкописи в пожарите по време на турските и кърджалийските набези, през руско-турските войни, а други стават жертва на засилената асимилаторска дейност на гръцките фанариоти. Като използува широко писмените свидетелства на редица български възрожденци или чуждестранни пътешественици, като Неофит Бозвели, П. Р. Славейков, К. Иречек, В. Григорович, М. Милоевич, лорд Кързън, архим. Леонид, А. Ф. Гилфердинг и др., К. Куев, създава много пълна картина на варварското унищожаване на писмените паметници в продължение на векове.

В третия раздел (с. 145—205) авторът се спира на някои от най-значителните старобългарски паметници, като разглежда всеки от тях в отделна кратка глава. В описанието на всеки паметник се дават историята на неговото откриване,изданията му, основните проблеми на проучването му, неговите изследователи, местосъхранението и сигнатурата му.Всички данни, съпроводени с необходимата библиография,правят този раздел от труда изключително интересен и полезен справочник.Доколкото позволява датировката им, паметниците са подредени хронологически. Между тях са Зографското евангелие, Мариинското евангелие, Асеманиевото евангелие, Клоцовият сборник, Синайският псалтир, Синайският евхологий, Савината книга, Супрасълският сборник, Добромировото евангелие и др.

В книгата са приложени 25 цветни и черно-бели фотоси на страници от ръкописи, миниатюри, заставки, инициали, както и снимки на неколцина ценители и събирачи на старобългарски писмени паметници. В края на труда са поместени азбучни показалци (с. 206—216) на личните и географските имена,на лаврите и манастирите, на ръкописите. Снабден с такъв справочен апарат и богата библиография в текста, този труд е без съмнение много ценен и необходим. Той дава обширна и ясна картина на съдбата на българската ръкописна книга.През погледа на неговия автор—може да се проследи движението на това книжовно богатство към различни страни на Европа, оказало по-голямо или по-малко влияние върху други народи. Най-после представата, която получаваме за трагичната участ на несметно количество ръкописи, ни кара да оценим още по-високо запазените паметници от нашето минало.

Ана Стойкова

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН*

Един от интересните периоди в развитието на българската литература е XV в., първият и най-жестокият век от османското господство над балканските народи, който безспорно дава отражение върху творчеството на такива забележителни старобългарски писатели като Григорий Цамблак, Константин Костенечки, Владислав Граматик и Димитър Кантакузин. При новите обществено-политически условия тези писатели успяват да съхранят и продължат литературните традиции на Търновската книжовна школа сред българи, сърби, румъни и руси. Но докато първите двама творци работят и живеят извън България при сравнително по-благоприятни условия за книжовна дейност, то Владислав Граматик и Димитър Кантакузин свързват своята лична и творческа съдба с поробеното население на Балканите, споделят неговата трагична участ, а в своите творби отразяват важни събития от неговия живот.

Литературното развитие в България през XV в. отдавна привлича вниманието на Георги Данчев. В продължение на повече от десетина години той упорито и системно проучва проблемите на старобългарската литература след падането на България под турско робство, в резултат на което се появи неговата обстойна и богато документирана монография за Владислав Граматик през 1969 г.,[1] и защитената докторска дисертация през 1977 г., посветена на важни проблеми от историята на българската литература през втората половина на XV в.[2] Сега той предлага на вниманието на специалистите новата си книга за Димитър Кантакузин. Това е първо и цялостно изследване на писателя, написано от български учен, което със своите достойнства се нарежда в редицата на съвременни проучвания върху 10-вековното съществуване на старобългарската литература и култура.

В композиционно отношение новата книга на Георги Данчев се състои от увод, пет глави и резюме на руски и френски език. Целта на автора е била да обхване цялостно литературното дело на Димитър Кантакузин в светлината на редица новонамерени исторически вести и в преценката на онези факти, върху които досега се разглеждаше жизненият и творчески облик на писателя. На първо място в книгата са събрани и подредени всички достъпни на автора сведения, които в една или друга степен допринасят за по-пълното и задълбочено разкриване на личността и творческото дело на Димитър Кантакузин, живял и работил през втората половина на XV в. на различни места, където и създава своето разнообразно в жанрово отношение книжовно творчество. При подбора и коментара на жизнените факти от биографията на писателя Георги Данчев пристъпва внимателно, съобразява се с конкретната историческа обстановка, не се увлича в категорични изводи и оценки. Така той постъпва, когато говори за произхода на Димитър Кантакузин, за неговото родно място, за образованието му, за времето и мястото, където създава едни или други творби, за края на живота на писателя и др. Особено внимателно и което е по-важно, обективно Георги Данчев се изказва за народностната принадлежност на Димитър Кантакузин, за влога му в развитието на българската литература.

Като очертава личността и делото на Димитър Кантакузин, Георги Данчев характеризира и епохата, в която писателят създава своите осем забележителни творби. Изследвачът се ръководи от разбирането, че не бива да се свързва името на Димитър Кантакузин само с българската или само със сръбската литература, както това се опитват да правят някои югославски учени. За Георги Данчев Димитър Кантакузин е „общобалкански писател, чието творчество по време на турското робство е било най-близко на българи и сърби“ (с. 9). Основание за това той намира във факта, че повечето от произведенията на писателя са посветени на общохристиянски герои, които еднакво са били близки на всички християнски народи на Балканския полуостров. Изтъкването на общобалканския смисъл и значение на книжовното дело на Димитър Кантакузин позволява да се определи неговата роля в развитието на южнославянските литератури през втората половина на XV в.

Името си на оригинален поет и писател Димитър Кантакузин свързва с историята на старобългарската литература, написва редица произведения с чисто българска тематика, свързани с важни събития от културната история на българския народ. В книгата специално внимание е отделено на : поетичните торби на Димитър Кантакузин: едната в мерена реч — „Молитва към Богородица“, и другата в немерена реч — „Служба на Иван Рилски“ (с. 45—85). Чрез детайлно проучване на стихотворението и на службата Георги Данчев е успял да разкрие умението на поета Димитър Кантакузин да въздейства на своите читатели и слушатели с метафорично-образното си мислене и лирично отношение към литературните герои и изобразяваните събития, да предизвика у тях същите настроения и преживявания,да внуши определени мисли и чувства. Доказателство за високите идейно-художествени достойнства на голямата стихотворна творба на Димитър Кантакузин „Молитва към Богородица“ (обхващаща общо 308 стиха) и за нейното емоционално въздействие върху средновековния човек говорят многобройните преписи и редакции, възникнали след нейното създаване, и то на различни места и в различно време сред южните и източните славяни, а също така и в румънски земи. В своето изследване Георги Данчев привлича всички, достъпни нему 41 преписа, които подлага на сравнителен анализ. Много от преписите и редакциите са открити и установени лично от автора — общо 13 преписа, което представлява значителен принос в изледването на проблема за разпространението и въздействието на тази творба през Средновековието, както и за отношението на книжовниците към нейния текст.

---

* Георги Данчев. Димитър Кантакузин. Наука и изкуство. С., 1979, 212 с.

[1] Георги Данчев. Владислав Граматик — книжовник и писател. С., 1969.

[2] Георги Данчев. Българската литература през втората половина на XV в. С., 1977 (докторска дисертация).

Важен етап от историята на текста на „Молитва към Богородица“ е и нейният старорумънски превод, представен в изследването чрез два преписа от сбирката на Румънската академия на науките в Букурещ — единият от 1700 г. (№ 2608), а другият от 1704 г. (№ 2518). За тези два преписа Георги Данчев дава кратки археографски бележки на с. 167—168, без да се спира повече на тях и на качествата на старорумънския превод, което, разбира се, не е било негова цел. Румънският преводач е направил адекватен превод на творбата, следвал е много отблизо старобългарския текст, запазил е формата и художествено-образната система на Димитър Кантакузин.[3] Старорумънският превод на „Молитва към Богородица“ има значение не само за проучване на проблема за разпространението и въздействието на творбата, но представлява интересен момент от литературното и културното общуване между българи и румъни през Средновековието.

Впрочем старорумънският превод на „Молитва към Богородица“от Димитър Кантакузин не е изолирано явление в литературната история на съседна Румъния. Познати са и други случаи, когато румънските книжовници насочват погледа си към оригинални торби на старобългарски писатели. Така например на румънски език бива преведено Похвално слово за Михаил и Гавриил от Климент Охридски,[4] Похвално слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски[5] и др. Проблемът за старобългарските произведения в старорумънски преводи е много интересен и заслужава специално изследване.

Талантът на поета Димитър Кантакузин е разкрит в книгата на Георги Данчев и чрез анализа на „Служба на Иван Рилски“, на която в изследването е отделено по-малко внимание (с. 67—71), макар че тази служба представлява значително постижение в развитието на химнографския жанр в старата българска литература от втората половина на XV в. Освен това службата на Иван Рилски е важно свидетелство за големия култ към образа на народния светец в ръкописната традиция на южнославянските литератури. В проучването на текста Георги Данчев извежда на преден план онези пасажи, които убедително показват, че тази творба на Димитър Кантакузин е „написана по конкретен повод и е изпълнена в деня на тържественото посрещане на мощите на светеца в Рила“ (с. 68). А това събитие е станало на 1 юли 1469 г. и Димитър Кантакузин предварително е знаел за него (с. 67). Поетичното дарование на Димитър Кантакузин е намерило най-хубав израз в поместения в службата канон на Иван Рилски, на който Георги Данчев обръща специално внимание (с. 69). Тук е показано умението на поета да използува старата християнска образна система, за да даде израз на своите мисли и чувства.

Димитър Кантакузин е известен в историята на българската литература не само като талантлив поет, но и като оригинален автор на редица агиографско-реторични произведения като „Житие с малка похвала на Иван Рилски“, „Похвално слово за Димитър Солунски“ и „Похвално слово за Николай Мирликийски“. Именно чрез тези свои творби той най-пряко и здраво е свързан с българската действителност и с постиженията на Търновската книжовна школа. Тези три произведения изненадват със своята изключително богата лиричност и поетични възхвали към изобразяваните християнски герои, разкриват художественото майсторство на Димитър Кантакузин, показват неговото умение да създава вълнуващи произведения, които по своя характер и смисъл се доближават твърде много до постиженията на писатели като Евтимий Търновски и Григорий Цамблак. В своето изследване Георги Данчев е успял да разкрие по убедителен начин идейно-художествените и естетическите достойнства на агиографско-реторичните съчинения на Димитър Кантакузин, да ги свърже с традициите на Търновската книжовна школа в лицето на Евтимий Търновски, чиито произведения са използувани в съпоставителния анализ, а в проучването на двете Кантакузинови слова е показана тяхната приемственост с постигнатото в това отношение от Климент Охридски (с. 111—112). Всичко това позволява на Георги Данчев да определи мястото на Димитър Кантакузин в развитието на агиографския и панегиричния жанр в българската литература през XV в., да оцени високо приноса на писателя в съхраняването на българското народностно съзнание чрез създадените от него творби на старобългарски език. Това важи особено за Службата и Житието на Иван Рилски.

---

[3] Проучване на старорумънския превод на „Молитва към Богородица“ и публикация на текста ще бъдат включени в подготвяните събрани съчинения на Димитър Кантакузин.

[4] Д. П. Богдан. Дело Климента Охридского по неизданным румынским источникам. Климент Охридски (Материали за неговото чествуване по случай 1050 години от смъртта му) . С., 1968, с. 110—113.

[5] G. Mihăila. Cultura i literatura română veche în context european (studii şi texte). Bucureşti, 1979, p. 333—379.

За по-пълното разкриване на творческата личност на Димитър Кантакузин допринася и изследването на неговите послания, на които Георги Данчев се е спрял в отделна глава (с. 123—144). Епистоларният жанр в старобългарската литература е съвсем слабо застъпен, поради което той не е намерил подобаващото му се място в научните изследвания. Димитър Кантакузин е написал две послания: едното до Владислав Граматик и другото до доместик Исай. Първото послание не е запазено. За него съдим по собственоръчния послеслов на Владислав Граматик, достигнал до нас в неговия Загребски сборник от 1469 г. Второто послание е стигнало до нас в един единствен препис и представлява интерес при изследване на цялостното литературно наследство на Димитър Кантакузин. Подобно на другите познати послания на старобългарските писатели — Евтимий Търновски и Владислав Граматик — и посланията на Димитър Кантакузин притежават специфичните особености на епистоларния жанр в старата литература. Техният облик се определя от публицистичния подход към проблемите на живота. Така в посланията на Димитър Кантакузин са разкрити мислите и чувствата, които са вълнували техния автор. Това са въпроси от неговия съвременен живот, свързани с нравствени проблеми, те разказват за нуждата от развитието на книжнината и просветата, разкриват интересни моменти от живота на интелигенцията по онова време. Всички тези страни от посланията на Димитър Кантакузин са намерили вярна оценка в книгата на Георги Данчев. Според него посланията са „интересни не само като литературни творби, но и като извор на сведения за живота и вълненията на балканските народи от първия век на робството“ (с. 143).

С определено приносно значение се отличава последната глава от изследването на Георги Данчев за Димитър Кантакузин. Тук е направен за пръв път в научната литература подробен археографски и текстологически анализ на всички достъпни на автора преписи, редакции и старопечатни издания на осемте Кантакузинови съчинения. Тази част от изследването е най-значителна. В нея са приведени в строг ред всички данни за ръкописите, в които са поместени едни или други творби на Димитър Кантакузин, извършени са важни текстологически наблюдения над отделни преписи и редакции на основните Кантакузинови творби, извършена е и успешна класификация на преписите с оглед на едно бъдещо критично издание на събраните съчинения на писателя. Особен интерес представляват наблюденията на Георги Данчев върху литературната история на едно от най-популярните произведения на Димитър Кантакузин — „Молитва към Богородица“. Изводите и преценките, до които е достигнал авторът по въпроса за разпространението и въздействието на произведенията на Димитър Кантакузин в историята на българската, сръбската, румънската и руската литература, са приемливи и представляват солидна основа за бъдещи изследвания в тази насока.

Книгата на Георги Данчев за Димитър Кантакузин е траен принос в съвременните проучвания върху културното минало на българския народ. Изградена на основата на редица нови материали, тя разкрива още по-релефно особеностите на литературното развитие през втората половина на XV в.

Георги Петков

БИБЛИОГРАФИЯ

ПУБЛИКАЦИИ ПО СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА, ИЗЛЕЗЛИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1979 Г.*

КНИГИ

Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651 г. Представен от Божидар Райков. С., Нар. просвета, 1979. 54 л. с факс. и ил.

Ангелов, Боню. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 3. С., БАН, 1978. 282 с. с факс.

Анчев, Анчо. Рилският манастир. Пътеводител. С., Мед. и физкултура, 1979. 79 с. с ил., 24 л. ил.

Бешевлиев, Веселин. Първобългарски надписи. [Моногр.], С., БАН, 1979. 253 с. 42 л. ил.

България в света от древността до наши дни. [Материали от II конгрес на Българското историческо дружество, окт. 1976 г.]. Т. 1. С., Наука и изкуство, 1979. 572 с.

Велчев, Велчо. От Константин Философ до Паисий Хилендарски. С., Наука и изкуство, 1979. 291 с. с факс.

Георгиев, Емил. Основи на славистиката и българистиката. С., Наука и изкуство, 1979. 356 с.

Библиогр. с. 350—354.

Данчев, Георги. Димитър Кантакузин. С., Наука и изкуство, 1979. 212 с.

Рез. на рус. и фр. ез.

Джурова, Аксиния и Божидар Димитров. Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостологическа библиотека и секретния архив на Ватикана <IX—XVII в.>. [Каталог на изложбата. С предг. от Жозе Руискар и Иван Дуйчев]. С., Наука и изкуство, 1978/79. 151 с. с факс., репрод. и к.

Библиогр. с. 145—149.

Динеков, Петър. Между фолклора и литературата. Към 1300-год. на българската държава. Статии. С., Български писател, 1978. 504 с.

Динеков, Петър. Похвала на старата българска литература. [Сб. статии]. С., Бълг. писател, 1979. 496 с.

Дуйчев, Иван. Древноезически мислители и писатели в старата българска живопис. С., Септември, 1978. 183 с. с ил.

Иречек, Константин. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. [С предг.] под ред. на Петър Хр. Петров. С., Наука и изкуство, 1978. 672 с. (Бълг. истор. наследство).

Изд. е подготвено по изд. на В. Н. Златарски от 1929 г. и на Ст. Младенов от 1939 г.

История на българския език. <Анотирани текстове, анализи и речник>. [Уч. помагало за студентите от Великот. унив. „Кирил и Методий“]. В. Търново, Великот. унив. „Кирил и Методий“, 1978. 143 с.

Авт. Ангел Давидов, Иван Харалампиев, Пенка Ковачева и Мария Дамянова.

Младенов, Стефан. История на българския език. Прев. и ред. на Иван Дуриданов от нем. изд. през 1929 г. С., БАН, 1979. 412 с. 1 л. портр. 2 отд. л. к. (Бълг. лингвистично наследство. 1).

Библиогр. с. 371—382.

Плиска-Преслав. Проучвания и материали. Т. 1. [С предг. от Димитър Ангелов]. С., БАН, 1979. 212 с. ил.

Помощни исторически дисциплини. Т. 1. С., Наука и изкуство. 1979. 393 с

---

* По изключение са включени и публикации от 1978 г., които фактически са излезли от печат през 1979 г.

Издава БАН, Единен център по история, Сектор „Помощни истор. дисциплини".

Прашков, Любен. Църквата „Рождество Христово" в Арбанаси. (Монография). С., Бълг. художник, 1979. 248 с. с репрод. (Поредица Паметници на старата бълг. монум. живопис).

Съдържа и В. Герасимова-Томова. Надписите към стенописите в църквата „Рождество Христово" в Арбанаси. Рез. на рус., англ., фр. и нем. ез.

Прослава на Велико Търново. Сборник [моногр., статии, очерци]. Състав. Ангел Ризов и Милко Григоров. С., ОФ, 1978. 520 с. 24 л. ил. портр. и факс.

Славянские культуры и Балканы.[Доклади и науч. съобщения от Междунар. науч. конф. Славянские культуры и Балканы. Варна, 15—20 септ. 1975 г. Т.] 1 — С., БАН, 1978. 390 с.

Фекелджиев, Иван. Народни легенди за Иван Рилски. [Моногр.]. (Отг. ред. Боню Ангелов). С., БАН, 1979. 180 с. и факс.

Харбова, Елена П. и Елисавета Миладинова. Опис на мемоарни документални източници, запазени в Български истор. архив при Народна библиотека „Кирил и Методий". (Състав. . . . Ред. Кирила Възвъзова-Каратеодорова). С.,Нар. библ. „Кирил и Методий", 1978. 191 с.

1300 [Хиляда и триста] години Българска държава. [Сб. статии]. С., БАН и др., 1978. 126 с.

Библиогр. след отделните статии. Офс. изд.

Цончева, Мара. Църквата „Свети Георги' в София. (Монография). С., Бълг. художник,1979. 276 с. с ил.(Поредица Паметници на старата бълг.монументална живопис).

Рез на рус., англ., фр. и нем. ез.

Angelov, Dimităr. La formation de l'ethnie bulgare. Son développement au Moyen Age<IXe—XIVe s.>[Истор. очерк] (Trad. [от бълг.] Stoian Čonev). [C.], Sofia-Press, 1978. 60 p.

Čavrăkov, Georgi. Bulgarian monasteries. Monuments of history, culture and art. [Албум.] Trans. [от бълг.] by Marguerite Alexieva. Photos Konstantin Tanchev. 2. rev. ed. (S., Septemvri, 1978). 383 p. with ill. and reprod.

Ориг. загл. Български манастири. 1 изд. 1974.

СТАТИИ

Айцетмюлер, Рудолф. Делото на Йоан Екзарх Български. [Интервю по някои проблеми на старобълг. ез. и лит.]. — Антени, бр. 41, 10 окт. 1979, с. 13.

Аладжов, Живко. Авторитетен международен форум. Първата комплексна конференция по българистика „Шумен 79". — В: Плиска, Мадара, Преслав. Изд. Общонарод. к-т за древните български столици Плиска, Велики Преслав и култовия център Мадара. С., бр. 41, 21 май 1979. с. 11.

Ангелов, Боню. Археографски приноси. Кратки вести за стари български ръкописи и книжовници. — В: Помощни исторически дисциплини. Т. 1.С., 1979, 269—275.

Ангелов, Боню. За автора на „Слово за мироносците" [Охридски архиепископ Теофилакт]. — Старобълг. литература, 1978, кн. 4, 39—46.

Ангелов, Боню. За три съчинения в Симеоновите сборници. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 10—37.

Ангелов, Боню. Както утренна зора. Старобългарската литература и нашите възрожденци. — За буквите, Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, с. 10.

Ангелов, Боню. Онези добри и дивни мъже. Старобългарският книжовник Константин Костенечки за делото на Кирил и Методий. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, 10—11.

Ангелов, Боню. Старобългарски книжовни средища. Аджар (Свежен), Карловско (Добавки), Карлово (Книжовната дейност на йерей Аврам Димитриевич). — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий", 14, 1976, 35—53.

Рез. на рус. и фр. ез. Съдържа и историко-литературни сведения за новооткритите ръкописи от посочените средища.

Ангелов, Боню. Хилендарската ръкописна сбирка. — Лит. мисъл, 1979, кн. 3, 134—138.

Преглед на книгата на Димитрие Богданович. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978.

Ангелов, Димитър. Българските царски грамоти. —Наша родина, 1979, кн. 6, 13—14.

Значението им като писмени извори за историята от XIII—XIV в.

Ангелов, Димитър. В историята трябва да се търси човекът . . . — Нар. култура, бр. 5, 2 февр. 1979, 1—2.

Интервю за истор. и археол. проучвания на В. Търново.

Ангелов, Димитър. Великата сила на разума.—Зем. знаме, бр. 36, 13 февр. 1979.

1110 г. от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Ангелов, Димитър. Константин-Кирил Философ. 1110 г. от смъртта му. — Славяни, 1979, кн. 5, 14—16.

Ангелов, Димитър. Народът — творец и строител. — Лит. фронт, бр. 42, 18 окт. 1979, 1, 6.

Интервю за научното му творчество, посветено на средновековния период от историята на България.

Ангелов, Димитър. Образуване на българската народност. — В: 1300 години Българска държава. С., 1978, 17—62.

Ангелов, Димитър. Предвестник на нов светоглед. Приносът на българското богомилство за развитието на идеологическата мисъл в средновековна Европа. — Раб. дело, бр. 120, 30 апр. 1979.

Ангелов, Димитър. Смисъл и съдържание на думите язык, род, племе и народ в средновековната българска книжнина. — Старобългаристика, 1978, кн. 3, 12—31.

С библиогр.

Ангелов, Петър. Названията „България" и „българи" в титулатурата на сръбските крале от XIV век. — Векове, 1979, кн. 2, 48—54.

С библиогр.

Антонова, Вера. „Писах тези слова. . .". Епиграфски средновековни паметници от Шуменската крепост. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 4.

Арсений, епископ Стобийски. Духовният ръст на св. Климент Охридски. — Църк. вестник, бр. 31, 11 дек. 1979, с. 5.

Атанасов, Петър. Яков Крайков. Книжовник, издател, график. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 6.

Атанасова, Нина. Изложба на [българските ръкописи от] Ватикана в София. — Учит. дело, бр. 6, 13 февр. 1979, с. 8.

Бегунов, Юрий. Малоизвестные сочинения Григория Цамблака. — Byzantino-bulgarica, 5, 1978, 311—322.

Бегунов, Юрий. С ръждясала котва на шията. [Прев. от рус.]. — Антени, бр. 6, 7 февр. 1979, с. 13.

Върху произхода на славянския ръкопис „Слово похвално Клименту Римскому".

Балчев. Владимир. В библиотеката на един габровски дом. — Балк. знаме (Габрово), бр. 90, 27 юли 1979.

Запазена част от бълг. ръкописен речник, писан през средата на XVII в.

Бехиньова, Венцеслава. Карев Хоралек — учен балканист и българист. — Бълг. фолклор, 1979, кн. 3, 60—66.

Бешевлиев, Веселин. Светлина в мрака на вековете. — Зем. знаме, бр. 240, 12 окт. 1979.

Интервю за новия му истор. труд „Прабългари".

Богданов, Иван. Прабългарският календар. Истини и заблуждения. — Отечество, 1979, бр. 19, 10—13; бр. 20, 26—28.

Боева, Людмила. О житиях Супрасальского сборника. — Старобългаристика, 1978, кн. 3, 60—71.

Божков, Атанас. Астрологически и зодиакални изображения в старата българска живопис. — Отечество, 1979, бр. 1, 26—29.

Продълж. от бр. 24, 1978.

Божков, Атанас. Изображенията на великите просветители в римската базилика „Свети Климент". — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 2.

Божков, Атанас. Изображенията на Кирил Философ в Римската базилика „Свети Климент". — Отечество, 1979, бр. 4, 24—25, 42.

1110 години от смъртта на Кирил Философ.

Божков, Атанас. Пространствени колоритни проблеми в миниатюрите на Манасиевата летопис. — Изкуство, 1978, кн. 10, 2—7.

Божков, Атанас. Светилници в скалите. Стенописите край Иваново. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 7.

Божков, Атанас. Средновековни релефни икони в България. — Изкуство, 1979, кн. 2, 10—18.

С библиогр.

Божкова, Светлана. За ктиторските изображения в средновековното българско изкуство. — Изкуство, 1979, кн. 6, 26—31.

Босилков, Светлин. Стенописи със световно значение в църквата „Свети Георги". — Наша родина, 1979, кн. 3, 18—19.

Ботев, Вячеслав. Как се прави черно мастило. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 15.

Боянов, Слави. Хуманизъм и жизнена правда. Характерни белези на старобългарската литература. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 3.

Буюклиев, Иван. Йозеф Добровски. 150 години от смъртта му. — Бълг. език, 1979, кн. 5, 438—443.

Жизнен път и научна дейност на чешкия езиковед.

България и Европа в Средновековието. Разговор около кръглата маса. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 11.

Василев, Васил. Климент Охридски. — Бълг. език и литература, 1979, кн. 5, 11—16.

Василев, Васил. Крепостта „Боженишки урвич". — Отеч. фронт, бр. 10604, 26 юни 1979.

Василев, Васил П. Към историята и датировката на Троянския дамаскин (рък. № 88 в Библиотеката на БАН). — В: Изследвания върху историята на диалектиката на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 71—77.

Василиев, Асен. Княз Борис-Михаил. Малко известни портретни изображения. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 6.

Василиев, Асен. Техните образи.—В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 2.

За стенописни изображения на Кирил и Методий.

Веленис, Георгиос. „А ти, камъко, кажи кого съхраняваш". Два двуезични надгробни надписа от XIV в. — Антени, бр. 21, 23 май 1979, с. 12.

Велков, Аспарух. Нов фотографски метод за възпроизвеждане на филиграни от архивни документи. — В: Помощни исторически дисциплини.Т.1. С., 1979, 351—356, 3 л. прил.

Рез. на рус. и нем. ез.

Велчев, Велчо. Делото на Константин Философ. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 2.

Велчева, Боряна. Абецедари. — Антени, бр. 20, 16 май 1979, 8—9.

Преглед на запазените старобълг. глаголически писмени паметници.

Велчева, Боряна. Изборникът от 1076 г. като източник на данни от историята на българския език. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 97—100.

Велчева, Боряна. |Проф. Иван Гълъбов| (28. V. 1978—13. XII. 1978). — Бълг. език, 1979, кн. 2, 178—181.

Верещагин, Евгений Михайлович. О тематических группах лексики в псалтыри. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 83—87.

Витлянов, Стоян. Здрава обител. Нови данни за манастира при Голямата базилика в Плиска. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 8.

Вълчев, Йордан. Едно мнение за имената на буквите или азбучното благословие на Кирил и Методий към българския народ. — Родна реч, 1979, кн. 5, 49—50.

Гаген-Торн, Н. И. Боян — песнотворец български.[в „Слово о полку Игореве] Прев. [от рус.] Н. Шипчанова. — Бълг. фолклор, 1979, кн. 4, 14—29.

Рез. на англ. ез. С библиогр.

Генова, Ивелина. Противобогомилският надпис на монаха Ананий. — Поглед, бр. 52, 24 дек. 1979, 8—9.

Георгиев, Емил. Българската литература до Възраждането. — Читалище, 1979, кн. 7, 4—7.

Георгиев, Емил. Великото дело на Кирил и Методий. [Интервю]. — Раб. дело, бр. 144, 24 май 1979.

Георгиев, Емил. Возникновение оригинальной староболгарской агиографии. — Старобългаристика, 1978, кн. 4, 3—23.

Георгиев, Емил. Всеки втори удар в сърцето. — Отеч. фронт, бр. 10581, 24 май 1979.

Българската култура — зараждане, развитие и съвременно състояние.

Георгиев, Емил. Гласът на волнодумеца. Забележителен опит за реформиране на християнското вероучение. Прокълнатият старобългарски писател Поп Йеремия. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 2.

Георгиев, Емил. Дело с Прометеев огън. — Раб. дело, бр. 44, 13 февр. 1979.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Георгиев, Емил. Едно голямо име във вековната история на България. [Интервю за делото на Йоан Екзарх Български]. — Труд, бр. 203, 13 окт. 1979.

Георгиев, Емил. Златният век на древната ни култура. Българският народ — един от първите, който започва да твори новата история на Европа.—В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 4.

Георгиев, Емил. Негаснеща смяна. — Лит. фронт, бр. 21, 24 май 1979, 1, 5.

Делото на братята Кирил и Методий.

Георгиев, Емил. Проблемите на славянската историческа,културна и литературна общност, на историята на славянските литератури и на общото и сравнително славянско литературознание пред VIII международен конгрес на славистите. Загреб — Любляна, 4—9 септември, 1978. — Език и литература, 1978, кн. 5, 104—117.

Георгиев, Емил. Първият „светец“ от български род. 1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ. — Читалище, 1979, кн. 5, 3—4.

Георгиев, Емил. Първоучителят. — АБВ, бр. 7, 13 февр. 1979, 1, 7.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Георгиев, Емил. Светилник на България. — Нач. образование, 1979, кн. 6, 20—26.

Жизнен и творчески път на Климент Охридски.

Георгиев, Емил. 1300 години Българска държава. — В: 1300 години Българска държава. [Сб. статии]. С., 1978, 4—16.

Георгиев, Павел. Духовно огнище. Първото българско книжовно-просветно средище през IX—X век. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 8.

Гечев, Стефан. Първомайсторите. — АБВ, бр. 48, 27 ноем. 1979, с. 4.

Проблемът за създаването на старобългарския и съвр. лит. бълг. ез.

Горазд, архимандрит. Дамаскин Студит в Рило-манастирската книжовна школа. — Църк. вестник, бр. 19, 1 юли 1979, 2—4.

Горазд, архимандрит. Дамаскините и тяхното религиозно-назидателно, историческо, агиографско и естествено-научно съдържание. — Църк. вестник, бр. 16, 1 юни 1979, 3—5.

Горазд, архимандрит. Иподякон Дамаскин Студит в българската литература. — Църк. вестник, бр. 15, 24 май 1979, 2—4.

Горазд, архимандрит. Свети Патриарх Евтимий в православно-просветното ни и народностно утвърждение. — Църк. вестник, бр. 2, 1 ян. 1979, 4—5.

Горазд, архимандрит и архим. Н. Кацарски. Църковната живопис в Драгалевския манастир в началото на шестото си столетие. — Духовна култ., 1979, кн. 8, 1—13.

Горина, Людмила. Въпроси на средновековната българска книжнина в трудовете на А. И. Попов. [Прев. от рус.]. — Векове, 1979, кн. 1, 5—12.

Грашева, Лиляна. И родоначалник и пръв класик. Жанрът на похвалното слово и книжовното дело на Климент Охридски. — Антени, бр. 5, 31 ян. 1979, с. 6.

Грашева, Лиляна. Основни естетически и изобразителни принципи на старобългарската литература. — Библиотекар, 1979, кн. 7—8, 52—55.

Гълъбов, Иван. Нов средновековен български епиграфски паметник. — Изв. Нар. музей — Варна, 13, 1977, 184—190, 2 л. прил.

Рез. на нем. ез.

Гълъбов, Иван. Средновековната българска епиграфика през последните 30 години. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 9.

Откъс от статия на починалия проф. д-р Иван Гълъбов, публ. в сп. „Археология“, XVII, 1975, кн. 4, 13—26.

Гюзелев, Васил. За България копнееха. Първоначалната дейност на Кирило-Методиевите ученици в България (886—893). — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 6.

Гюзелев, Васил. Ново похвално слово за Константин-Кирил Философ. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 3.

Гюзелев, Васил. Проучвания върху еврейски извори за историята на средновековна България VII—XV в. — Год. обществ. култ.-просв. орган. на евреите в НРБ. Центр. ръков., 13, 1978, 195—202.

Давидов, Ангел. Някои лексикални варианти в „Беседа против богомилите“ от Презвитер Козма. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 120—124.

Дамянова, Мария. Об одном интересном моменте в неисследованом списке сочинения Черноризца Храбра „О письменах“. — Старобългаристика, 1978, кн. 3, 80—86.

Данчев, Георги. Старобългарската литература — воюваща и родолюбива. — Пламък, 1979, кн. 5, 84—86.

Дерибеев, Борис. Ахрида през XIII век. — Родопи, 1979, кн. 3, 2—5; кн. 4, 22—25.

Денев, Иван. Беседа на свети Климент Охридски за Рождество Христово.— Църк. вестник, бр. 32, 21 дек. 1979, 5—6.

Денев, Иван. Похвално слово на свети Климент Охридски за архангелите Михаил и Гавриил. — Църк. вестник, бр. 27, 1 ноем. 1979, 3—4.

Джонов, Боян. Богомилският произход на легендата за Фауст. — Читалище. 1979, кн. 11, 6—8.

Джонов, Боян. Теофилски или богомилски е „договорът с дявола“ в легендата за Фауст. — Филология, 1979, кн. 4, 43—55.

Рез. на нем ез.

Джурова, Аксиния. Асеманиево евангелие. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 4.

Джурова, Аксиния. Най-старият български ръкопис. [Асеманиевото евангелие]. — Поглед, бр. 41, 3 окт. 1979, с. 9.

Джурова, Аксиния. Ръкописи, документи и карти за българската история от хранилищата на Ватикана. — Изкуство, 1979, кн. 2, 19—22.

Впечатления от изложбата в София, дек. 1978—март 1979.

Джурова, Аксиния. Ръкописи, документи и карти за българската история от Ватикана. — Лит. фронт, бр. 1, 4 ян. 1979, с. 7.

Впечатления от изложбата в столицата.

Джурова, Аксиния. Ценни средновековни паметници. Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана IX—XVII в. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр.5, 28 дек. 1979, с. 10.

Дилевски, Николай. Велика славянска лавра. Рилският манастир и Русия през епохата на османското владичество. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, 6—7.

Димитров, Божидар. „Вие мислите, че трябва да ни попитате!“ — Поглед, бр. 4, 22 ян. 1979, с. 10.

Папските отговори на въпросите на Борис I във връзка с покръстването на българите.

Димитров, Божидар. Дипломатическата преписка на цар Калоян и папа Инокентий III. — Отечество, 1979, кн. 3, 16—17.

Димитров, Божидар. Извор за миналото на нашите земи. [ватиканските карти]. —Веч. новини, бр. 41, 27 февр. 1979.

Димитров, Божидар. Изложба на документи от Ватикана. [в София, отнасящи се до българската история]. — Музеи и паметници на култ., 1979, кн. 2, 52—53.

Рез. на фр. ез.

Димитров, Божидар. Прабългарите в „Световната география“ на Абулфеда. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 10.

Димитров, Божидар. Страхота, честният Методий. — За буквите, Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 5.

Димитров, Пейо. Слово за братството в средновековната българска литература.—Лит. мисъл, 1979, кн. 5, 126—131.

Димитрова, Димитрина. Образи и представи в богомилската апокрифна книжнина. — Родна реч, 1979, кн. 1, 17—20.

Динеков, Петър. Дмитрий Сергеевич Лихачов. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 115—117.

Динеков, Петър. Из словото пред гроба на Кирил [произнесено по случай Деня на славянската писменост и култура]. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, с. 12.

Динеков, Петър. Изследовател на старобългарската литература. — Отеч. фронт, бр. 10719, 4 дек. 1979.

Куйо Куев на 70 години.

Динеков, Петър. Може ли да се напише история на преводната литература в България. — АБВ, бр. 39, 25 септ. 1979, 1, 8.

Динеков, Петър. Симеоновият (Светославовият) Изборник от 1073 г. в развитието на българската литература. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 3—9.

Динеков, Петър. Старобългарската литература и нашата народна съдба. — Библиотекар, 1979, кн. 5, 1—3.

Добрев, Добрин. Принос в изучаването на родната история. — Учит. дело, бр. 19, 15 май 1979, с. 7.

Впечатления от Първата комплексна международна конференция по българистика, Шумен, 25—30 април 1979.

Добрев, Иван. Редът на зодиакалните знаци в Изборника от 1073 г. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 101—106.

Добрев, Иван. Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. [Лексикални особености]. — Бълг. език, 1979, кн. 1, 9—21.

Дограмаджиева, Екатерина. Възникване, развитие и културна роля на книжовния старобългарски език. — Библиотекар, 1979, кн. 6, 27—30.

Дограмаджиева, Екатерина. Език свещен на моите деди. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 3.

Дончев, Слави. Завършек на едно сложно развитие. Климент Охридски и азбуката, наречена кирилица. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 146, 147, 25, 26 юли 1979.

Дончева, Бояна. Първа комплексна конференция по българистика. [Шумен, апр. 1979]. — Истор. преглед, 1979, кн. 4—5, 273—278.

Дроснева, Елка. Златарски, Рънсиман и историята на Първата българска държава. — Изв. Бълг. истор. д-во, 32, 1979, 321—339.

Рез. на фр. ез.

Дуйчев, Иван. Историческите предпоставки на Палеологовия ренесанс. — Изкуство, 1978, кн. 10, 8—15.

Дуйчев, Иван. Към изучаването на Изборника от 1073 г. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 115-122.

Дуйчев, Иван. Образуването на българската държава и първият век на нейното съществуване. Отношения с империята. — Църк. вест, бр. 31, 11 дек. 1979, 1—3.

Дуйчев, Иван. Рилският светилник. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, с. 6.

Дуйчев, Иван. Ролята на църквата за запазване на българската народност през ранните векове на османското владичество. — Изв. Бълг. патриаршия, църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 65—86.

Рез. на фр. ез. С библиогр.

Дуйчев, Иван. Съзнание за приемственост. — Антени, бр. 19, 9 май 1979, с.5.

Резюме от доклада, изнесен на международния симпозиум, посветен на Търновската художествена школа, състоял се през септ. 1978, във Велико Търново,

Дуйчев, Иван. Философът. — Нар. култура, бр. 6, 9 февр. 1979, 1, 6.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Дуриданов, Иван. Велико и безсмъртно дело. — Нар. армия, бр. 9218, 14 февр. 1979.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Дуриданов,Иван. Йозеф Добровски и старобългарския език. — Старобългаристика, 1979, кн. 3, 46—50.

По повод 150 г. от смъртта на чешкия езиковед.

Дуриданов, Иван. Старобългарският език като книжовен и народен в ареален аспект. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 12—22.

С библиогр.

Жекова, Лиляна. За правописа на двамата преписвачи в Изборника от 1076 г. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 107—109.

Жерар, Кристиан. В защита на европейската цивилизация. [Прев. от фр.]. — Антени, бр. 13, 28 март 1979, с. 16.

Откъс от книгата му за българския принос за спасяване на Европа от турското нашествие.

Жерев, Стоян. За традицията в историята на българския книжовен език. — Бълг. език, 1979, кн. 4, 277—287.

Живкова, Людмила. Лондонското четвероевангелие на цар Иван Александър от 1356 г. — В: Помощни исторически дисциплини. Т. 1. С., 1979. 145—151.

Златанова, Румяна.Первый международный колоквиум по палеоболгаристике [София, авг. 1978 г.]. — Старобългаристика, 1978, кн. 4, 69—76.

Иванова, Климентина. Възсия като слънце. Днес празнуваме с веселие в сърцето твоята светоносна памет, преславни Кириле. — За буквите, Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 10.

Иванова, Климентина. За Хилендарския препис на първия Симеонов сборник. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 57—96.

Иванова, Климентина. Неизвестен препис на Екзархово слово в състава на Ягичевия Златоуст. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 182—196.

Иванова, Климентина. Святого отца нашего Кирила. Кирил и Методий в паметта на руските книжовници. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 7.

Иванова, Климентина. Словото за Преображение от Йоан Екзарх. (Текстологически бележки). — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 55—73.

Иванова-Мирчева, Дора. Архаичен препис на слово № 21 от Супрасълския сборник. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сб. в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев). С., БАН, 1979. 177—181.

Иванова-Мирчева, Дора. Кирило-Методиевите традиции в книжовния български език. — Бълг. ез. и лит., 1979, кн. 1, 3—9.

Иванова-Мирчева, Дора. Кирило-Методиевските традиции в литературния български език през вековете. — Литературна мисъл, 1978, кн. 6, 80—90.

Иванова-Мирчева, Дора. Към периодизацията на литературния български език от донационалната епоха (IX—X до XVIII в.). — В: Сб. Славянска филология, т. 15, С., 1978. 287—300.

Иванова-Мирчева, Дора. Развитие от синтетического к аналитическому строю в литературный болгарский язык средних веков. — Старобългаристика, 1979, кн. 4, 3—13.

Иванова-Мирчева, Дора. Среднобългарска преработка на Похвалата на Йоан Екзарх за Йоан Богослов. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 47—54.

Илчев, Петър. Текстова структура на Синайския псалтир. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 200—205.

Йонов, Михаил. Чуждите пътеписи като извор за историята на българските земи. — Помощни исторически дисциплини, 1, 1979, 284—310.

Рез. на рус. и нем. ез.

Йорданов, Иван. Вестители на миналото. Печати на преславни стратези от X—XI в. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 9.

Йорданова, Таня. Пейзажът и орнаментът във византийската живопис. — Пробл. изкуството, 1978, кн. 4, 36—41.

Кабакчиев, Кирил. За някои лексикални синоними в словата на Йоан Екзарх. — В: Асп. сб. Великотърн. унив. „Кирил и Методий“, 5, 1979, кн. 1 — езикозн. и литературозн., 13—21.

Калев, Д. Богослужебната прослава на Патриарх Евтимий. — Духовна култ., 1979, кн. 2, 25—32.

Караславов, Слав Хр. Методий или Страхота? Хипотеза или историческа истина. . . — Пулс, бр. 11, 22 май 1979, 8—9.

Подп.: Петър Парашкевов. Интервю за хипотезата около името на Методий.

Кенанов, Димитър. За идейно-естетическите и изворови проблеми в „Житие на Филотея Темнишка“ от Евтимий Търновски. — В: Асп. сб. Великотърн. унив., 5, 1979, кн. 1 — езикозн. и литературозн., 227—242.

Ковачева, Пенка К. Думата лѣпота в произведенията на Емтимий Търновски и Григорий Цамблак. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 211—216.

Кодов, Христо. Научни изследвания в Александрийската патриаршеска библиотека. — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 466—467.

Кодов, Христо и Божидар Райков. Принципи и методи на описване на славянските ръкописи с оглед на съставяне каталог на българските ръкописи от X до XVIII век. Исторически преглед и методически указания. — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 14, 1976, 55—82.

Рез. на рус. и фр. ез.

Коев, Петър. Огнище на българщината. — Септември (Ст. Загора), бр. 70, 30 юни 1979.

Историята на Мъглишкия манастир.

Коева, Маргарита. Поява и композиционно развитие на иконостаса IV—XVIII в. — Пробл. изкуството, 1979, кн. 2, 46—52.

Кожухаров, Стефан. Приидите болгарскии собори. Химните на йеромонах Спиридон за Теодосий Търновски. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, 10—11.

Кожухаров, Стефан. Служба за успението на Иван Рилски (новооткрита най-ранна редакция от XIII в.). — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 217—234.

Кожухаров, Стефан. Среднобългарски текст на Търновската служба на Петка Епиватска. — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 14, 1976, 333—348.

Рез. на рус. и фр. ез.

Козлов, Владимир. Константин Феодорович Калайдович и его труды по славянской литературе, истории и письмености. — Старобългаристика, 1978, кн. 4, 83—92.

Коларов, Ангел. Бил ли е Климент епископ в Охрид? — Отеч. фронт, бр. 10587, 1 юни 1979.

Колев, Йордан. Исихасты и славянская литературная деятельност на Балканах в XIV веке. — Etud. balk., 1979, кн. 3, 104—116.

С библиогр.

Костенечки, Нестор архимандрит. От Рила до Аляска. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, 6—7.

Коцева, Елена. Ориентир към древни съкровища. Каталогът на изложбата. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 10.

Бълг.-итал. съвместно изд. на Ватиканската апостол. библ., Секрет. архив на Ватикана и Ком. за култура, Бълг. археогр. ком., Национал. истор. музей и Национал. худож. галерия. Авт. на каталога: Аксиния Джурова и Божидар Димитров, Научни консултанти: Монсеньор Жозеф Руискар и проф. Иван Дуйчев. С., Наука и изкуство, 1978/79.

Коцева, Елена. При най-старите извори. — Орбита, бр. 1, 6 ян. 1979, с 15.

Впечатления от изложбата на ръкописи и документи за бълг. история, пазени във Ватикана, уредена в София.

Кочев, Николай. К вопросу о прекрасном во взглядах исихастов на основе сочинений Тырновского патриарха Ефтимия. — Старобългаристика, 1979, кн. 1, 64—84.

Кочев, Николай. Към въпроса за насоката на философското мислене във Византия и на Балканите през IX век. — Философска мисъл, 1979, кн. 6, 100—108.

Кочева, Емилия. Нови и стари фонетични и правописни черти в книжовното дело на Йосиф Брадати. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 255—258.

Кришто, Дьюла и Имре Тот. Данные к филологическому и историческому изучению жития Наума [об истории венгеров]. — Старобългаристика, 1978, кн. 4, 58—64.

Кръстанов, Трендафил. Първи българо-гръцки симпозиум в Солун [на тема: „Културни и литературни отношения между българи и гърци от средата на XV до средата на XIX век.“ Солун, септ. 1978 г.]. — Истор. преглед, 1979, кн. 1, 147—150.

Куев, Куйо М. Археографски бележки за разпространението на Симеоновия (Светославовия) сборник в старите славянски литератури. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 38—56.

С библиогр.

Куев, Куйо. Борци срещу триезичната ерес. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 5.

Куев, Куйо. Иван Александров сборник (1348). [Извадки из едноименна монография на същия автор, под печат]. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 12.

Куев, Куйо. На „лов“ за славянски ръкописи. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 5.

Откъс от книгата „Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете“.

Куев, Куйо. Нови преписи от „Черковно сказание“ на Константин Преславски. — Помощни исторически дисциплини. Т. I. С., 1979, 246—268.

Рез. на рус. и нем. ез.

Куев, Куйо. Пръв епископ на български език. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, 4—5.

Кьосев, Станко. Боженишки урвич. — Труд, бр. 257, 26 дек. 1979.

Надписът на севаст Огнян на скалата в Боженишката крепост.

Ланджев, Богдан. Загадки от старите манастири [в българската държава]. — Орбита, бр. 22, 2 юни 1979, с. 11.

Ланджев, Богдан. По следите на старите български твърдини. — Орбита, бр. 51, 22 дек. 1979, с. 11.

Лихачов, Дмитрий С. Второто южнославянско влияние върху руската литература (Международен симпозиум „Търновската художествена школа в славяно-византийското изкуство XII—XV в., Велико Търново, 20—23 септ. 1978 г.). — В: Велико Търново, март 1979, с. 5.

Лихачов, Дмитрий С. Обичам България — и древната, и съвременната, и бъдещата! [Интервю]. — Антени, бр. 11, 14 март 1979, 1, 12—13.

Лихачов, Дмитрий С. Симетрия на времето. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 3.

Маргос, Ара. Загадките на един прабългарски надпис. — Народно дело, неделно изд. (Варна), бр. 25, 30 юни 1979.

Маргос, Ара. Стари народни календари във Варненско. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 12.

Марковски, Георги. Камък от нетленния му паметник. — Лит. фронт, бр. 8, 22 февр. 1979, 1, 6.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Матакиева, Теофана. За някои образи на свети Иван Рилски в Русия. — Духовна култ., 1979, кн. 12, 9—30.

Матакиева, Теофана. Образът на Иван Рилски в българското изобразително изкуство. — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историкоархеолог. музей, 1, 1978, 87—117.

Матанов, Христо. Среща на български и съветски медиевисти, посветена на Освобождението на България от византийско владичество. — Истор. преглед, 1979, кн. 4—5, 284—286.

Методий, архимандрит. Свети Григорий Палама — велик богослов защитник на исихазма. — Духовна култ. 1979, кн. 2, 3, 1—10, 15—27.

Мечев, Константин. Една година има четири времена. Цар Александър като държавен и културен строител. — В: Велико Търново, март 1979, с. 9, 11.

Мечев, Константин. Кой е приемникът на хан Крум? — АБВ, бр. 40, 2 окт. 1979, с. 2.

Мечев, Константин. Мъдростта на стария летописец. (Около смисъла на някои от „добавките“ из българската история към българския превод от 1345 г. на Манасиевата хроника). — Пулс, бр. 20, 25 септ. 1979, 8—9.

Мечев, Константин. Премъдростта на философа. — Труд, бр. 32, 14 февр. 1979.
1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Мечев, Константин. При изворите на старата българска култура. — Раб. дело, бр. 351, 17 дек. 1979.
Куйо Куев на 70 години.

Мечев, Константин. „Първият“ руски митрополит — българинът Михаил. Средновековна България в оценката на руския историк от XVII в. В. Н. Татишчев. — Пулс, бр. 11, 22 май 1979, с. 9.

Мечев, Константин. С просветителски дух. Непознат български писател от II половина на XVIII в. [Даниил Светогорец]. — Лит. фронт, бр. 21, 24 май 1979, с. 5.

Мечев, Константин. Творчество „В дни на ратни беди“. Бележки към биографията на Презвитер Козма. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 2.

Мечев, Константин. Цар Иван Александър като държавен и културен строител. — Език и лит., 1979, кн. 2, 23—37.

Милев, Александър. Всички солуняни говорят чисто славянски. Старобългарски жития на Методий. — Антени, бр. 47, 21 ноем. 1979, с. 13.

Милев, Александър. „Измъдри нови форми на буквите. . .“. — Веч. новини, бр. 238, 4 дек. 1979.
Делото на Климент Охридски.

Милев, Александър. Изследовател на старобългарската литература. — Веч. новини, бр. 253, 25 дек. 1979.
Куйо Куев на 70 години.

Милев, Александър. Научна сесия за Свети Иван Рилски. — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църк. истор. и арх. инст., Центр. църковен историко-археол. музей, 1, 1978, 455—456.

Милев, Александър. „Превели боговдъхновените писания от гръцки на български език“. — Църк. вестник, бр. 7, 1 март 1979, 5—6.
За Кирил и Методий.

Милев, Александър. Синаксар, пролог, лавсаик, патерик. — Бълг. език, 1979, кн. 4, 327—329.

Милев, Александър. Старобългарските жития на Константин-Кирил Философ. — Антени, бр. 7, 14 февр. 1979, с 13.
1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Милтенова, Анисава. Втори Международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 119—122.

Милтенова, Анисава. Конференция за Симеоновите сборници. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 110—111.

Минчева, Ангелина. ꙗко юнѡшꙋ нѣкоєго Нестора (Житие на Кирил, гл. V). — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 261—265.

Митова-Джонова, Димитрина, Ктиторский портрет Жупана XVII в. в церкви Св. Пантелеймона в Видине (одежда и титул.). — Étud. balkaniques, кн.4, 123—131.

Михайлов, Ст. Към разчитането на надписа на Димитър Хоматиан върху една охридска икона. — Археология, 1978, кн. 3, 47—49.
Рез. на фр. ез.

Михайлов, Ст. Ярък израз на силата и духа. Материалната култура на Първата българска държава. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 137, 12 юли 1979.

Найденов, Тотко. Хвърлете лечителя на кладата! — Поглед, бр. 47, 19 ноем. 1979, с. 11.
Делото на народния лечител и богомил Василий Врач.

Нестор, архимандрит. Още веднъж за средновековна Констанция. (прев. от рус). — Отеч. фронт, бр. 10717, 30 ноем. 1979.

Нешев, Георги. Редове, оставени на потомците. — Наука и техн. за младежта, 1979, кн. 6, 41—46.
Животът на българите на север от р. Дунав през Средновековието, по данни от ръкописа „Летопис на българско-францисканска провинция“. — Инст. за история.

Николова, Светлина. Една неизвестна сбирка от славянски ръкописи в Румъния. [за руска сбирка с оригинални творби на староруската и старобългарската литература]. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 74—100.

Николова, Светлина. Наш отец и учител. Неизвестни Кирило-Методиевски материали в румънските книгохранилища. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, 10—11.

Николова, Светлина. Преводната литература в Търново през XIV век. — В: Велико Търново, март 1979, с. 12.

Николова, Светлина. Проблемы древних славянских литератур на VIII международном съезде славистов. [Загреб, септ. 1978]. — Старобългаристика, 1978, кн. 4,77—82.

Николова, Светлина. Пръв епископ на български език. Съвременната наука и делото на Климент Охридски. — Антени, бр. 4, 24 ян. 1979, с. 5.

Николов, Йордан. Дипломатът от Търновград. — В: Велико Търново, март 1979, с. 13.

За Патриарх Йосиф II.

Овчаров, Димитър. Графитите — чудото на народния гений. — Поглед, бр. 7, 12 февр. 1979, с. 16.

Средновековните примитивни рисунки в България.

Овчаров, Димитър. Крупна фигура на Средновековието. Международният симпозиум „Йоан Екзарх Български". — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 2.

Овчаров, Николай. Многоцветно изкуство. Новооткрити подови мозайки от Преслав. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 12.

Орачева, Петя. Библиография на българска езиковедска литература. Книги и статии, излезли от 1 януари 1979 до 30 юни 1979 г. — Бълг. език, кн. 6, 535—573.

Павел, йеромонах. Ценни старопечатни издания в Търговище. — Църк. вестник, бр. 9, 21 март 1979, 6—7.

Павлов, Иван. Църхо и Страхота. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 2, 8 дек. 1979, с. 4.

Пандурски, Васил. Централният църковен историко-археологически музей. — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк.историко-археол. музей, 1, 1978, 21—40.

Партений, Левкийски епископ. Доколко са оригинални богослужебните текстове в чест на нашия рилски пустиножител? — Духовна култ.—, 1979, кн. 10, 30—33.

Пенев, Ангел. Вещества и химични процеси, използувани от българските зографи през Средновековието и Възраждането. — Биол. и химия, 1979, кн. 3, 51—55.

Петров, Петър. Васил Златарски като историк на Средновековна България. — Изв. Бълг. истор. д-во, 32, 1979, 283—303.

Рез. на фр. ез.

Петров, Стоян. Кирил и Методий и музиката. — Отеч. фронт, бр. 10579, 22 май 1979.

Славянските просветители — първи създатели на най-старите черковни песнопения на старобългарски език.

Пододобедова, О. И. Миниатюри за второто българско царство. — В: Велико Търново, март 1979, с. 5.

Попвасилев, Иван. Многозаслужил юбиляр (проф. Ив. Дуйчев на 70 години). — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църк. истор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 467—468.

Попконстантинов, Казимир. Средновековна скална писменост [у нас]. — Ехо, бр. 16, 20 апр. 1979.

Попов, Атанас.Българска ръка писа. Епиграфски паметници от „Великата лавра" в Търновград. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 3.

Рез. на фр. ез.

Попов, Атанас. Търновската „Велика лавра". — В: Велико Търново, март 1979, с. 10.

Попов, Георги. Новооткрита оригинална старобългарска част в текста на триода. — Бълг. език, 1978, кн. 6, 497—507.

Попов, Георги. Новооткрито сведение за преводаческата дейност на българските книжовници от Света гора през първата половина на XIV век. — Бълг. ез. 1978, кн. 5, 402—410.

С библиогр.

Попов, Георги. Някои текстологични наблюдения върху Битолския триод и други триодни ръкописи. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 3—20.

Попов, Георги. С възторга и мъдростта на столетията. — Нар. култура, бр. 18, 4 май 1979, с. 7.

Впечатления за работата на Първата комплексна международна конференция по българистика, Шумен, 25—30 април 1979.

Поптодоров, Радко. Търново и Москва в края на XVI в. — В: Велико Търново, март 1979, с. 8.

Примов, Борислав. Възстановяване и укрепване на българската държава и Средновековна Европа (края на XII — началото на XIII в.). — Истор. преглед, 1979, кн. 3, 3—22.

Примов, Борислав. Какво ще представлява експозицията на изложбата „Българска средновековна цивилизация". — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 11.

Първа комплексна конференция по българистика [Шумен, апр. 1979 г.]. — Бълг. език и лит., 1979, кн. 4, 12—15.

Интервю в редакцията на списанието с чуждестранни българисти, участвували в конференцията.

Райков, Божидар. Българската книга през вековете. Ново издание на „Абагар".— АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 3.

Райков, Божидар. Българската палеография като помощна историческа дисциплина и поглед върху проблема за произхода и авторството на българските азбуки. — В: Помощни исторически дисциплини. 1, 1979, 176—189.

Рез. на рус. и нем. ез.

Райков, Божидар. Разностранни изследователи на старобългарската книжнина [Христо Кодов на 75 години]. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 117—119.

Райков, Божидар. Слънцето грее на всички. — Нар. младеж, бр. 32, 14 февр. 1979.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Райков, Божидар. Хилядолетен паметник. Книжовното богатство на Зографския манастир. — Зем. знаме, бр. 273, 21 ноем. 1979.

Райков, Димитър. Ярки свидетелства на българското историческо наследство. Нови материали в ръкописно-документалната сбирка на Нар. библ. „Кирил и Методий". — Раб. дело, бр. 122, 2 май 1979.

Руискар, Жозе. Кирилица във Ватикана. Славянската азбука и славянската печатница в Рим. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, 24 май 1979, 4—5.

Русев, Пеньо и Павлина Бойчева. Дело Ефимия Тырновского и развитие церковнокультурных институтов в Угровалахии и Молдове. — Étud. balk., 1978, кн. 4, 53—56.

Русев, Пеньо. Документалност и художественост в средновековните [български] писмени паметници. — В: Помощни исторически дисциплини, 1, 1979, 156—175.

Рез. на рус. и нем. ез.

Русев, Пеньо. Място и роля на Търновската книжовна школа в развитието на културното общуване в Югоизточна и Източна Европа през Средновековието. — Год. ВИТИЗ, 19, 1978, кн. 1, 45—73.

Русев, Пеньо. Старобългарска култура — възникване, характер, институции. — Проблеми на висшето образ., 1979, кн. 5, 55—60.

Рез. на англ. ез.

Сачев, Евгений. Загадъчните прабългарски знаци. Опит за разчитане на някои от тях. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 12.

Сване, Гуннар. Константин Костенечки и его биография Сербского деспота Стефана Лазаревича. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 21—38.

Сване, Гуннар. Сложните думи в биографията на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 314—320.

Свинтила, Владимир. Отражението. — Нар. култура, бр. 12, 23 март 1979, с. 3.

Изложбата на бълг. ръкописи от архивите на Ватикана и българската общественост.

Свинтила, Владимир. Писмената. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 5.

Свинтила, Владимир. Художественото и културно наследство на Несебър. — Простори, 1979, кн. 2, 115—120.

Симеонов, Борис. Прабългарската съставка на българския език. — Бълг. език, 1979, кн. 5, 411—417.

Симеонов, Борис. Произход, структура и значение на името българи. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 69—76.

Скурат, Константин Ефимович. Кратък преглед на руско-българското църковнонародно братство и дружба през вековете. [Резюмиран превод от архим. Нестор.]. — Духовна култ., 1979, кн. 4, 17—22.

Смедовски, Стефан. Неизвестен препис на Похвалното слово за Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак. — Бълг. език, 1978, кн. 5, 442—445.

Смедовски, Стефан. Поменувайте ме, братя. — За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 1, 24 май 1979, с. 15.

Станчев, Красимир. Идейно-естетически позиции и развойни тенденции на старобългарската литература. — Бълг. език и лит., 1979, кн. 2, 3—12.

Станчев, Красимир. О философско-эстетических взглядах Константина-Кирилла Философа. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 7—11.

Станчев, Красимир. Първоучителят. — Веч. новини, бр. 33, 16 февр. 1979.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Станчев, Красимир и Трифон Банков. Славянските ръкописи в музея на Възраждането — Варна. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 101—114.

Станчев, Красимир. Спомен за Кирил. — Отеч. фронт, бр. 10513, 20 февр. 1979.

1110 години от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Стефанов, Павел. Неизвестен книжовен център през XVII в. Батулският манастир]. — Пулс, бр. 12, 5 юни 1979, с. 11.

Стефанов, Павел. Новооткрито старопечатно издание. — АБВ, бр. 42, 16 окт. 1979, с. 2.

За новооткрития екземпляр на старопечатен славянски „Служебник“ в църквата „Свети Николай“ на с. Челопеч.

Стоянов, Маньо. От Патриарх Евтимий до Иларион. Макариополски. — В: Велико Търново, март 1979, с. 12.

Събев, Тодор. Развитие на църковната историография в Първата българска държава. — В: Изв. Бълг. патриаршия, Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историкоархеол. музей, 1, 1978, 41—61.

Рез. на фр. ез. С библиогр.

Танчев-Болутов, Христо. Методий в Народния музей в Прага. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 10.

Танчев-Болутов, Христо. „Тези са отци наши“. Образи на Кирил и Методий. В: АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 4.

Тачев, Цоло. — Йоан Екзарх Български. — Учит. дело, бр. 36, 2 окт. 1979, с. 3.

Тихова, Мария. Новаторско езиково строителство. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 3.

Тодоров, Йордан. Принос в световната културна съкровищница. Български и чехословашки учени за възникването на славянската писменост и книжнина [въз основа на археол. находки и проучвания във Великоморавия]. — Отеч. фронт, бр. 10496, 26 ян. 1979.

Тодоров, Тодор. Благовестието на Йоан Екзарх Български. — Духовна култ., 1979, кн. 7, 21—31.

Томова, Елена. Славянские жития основателей монастирей как тематическая разновидность типа пространного жития. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 55—68.

С библиогр.

Тонев, Любен. За Плиска и Преслав: от частното към общото, или обратното. — Нар. култура, бр. 11, 16 март 1979, с. 3.

Проблеми и задачи за всестранното изучаване на двата исторически резервата.

Тошков, Михаил. Аз, буки, веди. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, с. 5.

Три грузински надписа в България. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 7.

Отзив.

Харалампиев, Иван. За основните принципи на езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий Търновски. — Бълг. ез., 1979, кн. 1, 22—30.

Харалампиев, Иван. Научна сесия за Константин-Кирил Философ. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 111—114.

Хилядолетното българско слово. Новооткрити произведения на Наум Преславско-Охридски и Константин Преславски. [Разговор-интервю със Стефан Кожухаров]. — АБВ, бр. 21, 22 май 1979, 1—2.

Христодулова, Магда. Два ръкописа в Румънската академия на науките като източник за българската история. — В: Асп. сборник Великотърн. унив. „Кирил и Методий“, 1978, кн. 5 — история, св. 2, 37—48.

Цветкова, Бистра. Българската народност и изяви на народностното съзнание през XV—XVIII век. — В: 1300 години Българска държава. С., 1979, 63—102.

Цветкова, Бистра. Проблеми на българската народност през 15—18 в. — Читалище, 1979, кн. 7, 7—9.

Цонев, Йордан. Висок връх в нашата 13-вековна история. — Нар. армия, бр. 9287, 24 май 1979.

Създаването на българската писменост и култура.

Цончева, Мара. Боянските стенописи. Върхово достижение на Търновската художествена школа. — В: Велико Търново, март 1979, с. 7.

Цончева, Мара. Живопис човечна. Боянската църква. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 5, 28 дек. 1979, с. 7.

Цончева, Мара. Скулптурата в средновековна България. VII — началото на XI в. — Читалище, 1979, кн. 8, 3—6.

Чифлянов, Благой. Пак за духовния сан на св. Кирил. — Духовна култ., 1979, кн. 6, 1—9.

Чолова, Цветана. Данни за българския външнотърговски обмен и мореплаване в Шестоднева на Йоан Екзарх. — Векове, 1979, кн. 4, 62—64.

Шрайнер, Петер. Събитията от българската средновековна история във византийските кратки хроники. [Прев. от нем.]. — Истор. преглед, 1979, кн. 2, 107—111.

Щерева, Ирина. Изложбата „Велика Моравия“ [в София]. — Музеи и памет. култ., 1979, кн. 2, 53—54.

Altbauer, Moshe. Zum Wortschatz des „Psalterium sinaiticum". — Paleobulgarika, 1979, Nr. 1, 60—63.

Angelov, Dimităr. Der bulgarische Staat und das europäische Mittelalter. — Bulg. histor. rev., 1979, Nr. 3, 55—76.

С библиогр.

Angelov, Dimităr. La conception du monde du Bulgare à travers la littérature médiévale. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 57—71.

С библиогр.

Angelov, Dimităr. L'humanisme dans la Bulgarie médiévale. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 3, 3—21.

С библиогр.

Bakalova, Elka. La vie de sainte Parascève de Tirnovo dans l'art balkanique du bas Moyen âge. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 175—209.

С библиогр.

Beševliev, V. Beobachtungen über die protobulgarischen Runeninschriften bei Besarabi (Murfatlar). — Изв. Нар. музей — Варна, 13, 1977, 49—55.

Beševliev, V. Zur Chronik des Johannes von Nikiu. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 229—236.

С библиогр.

Birkfellner, Gerhard. Über das sogenannte „Römische Paterikon". Ein Beitrag zum Studium der Kirchenväterliteratur bei den Slaven im Mittelalter. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 2, 23—28.

Bosilkov, Konstantin. I. V. Jagič et l'éducation de l'origine du langage de Cyrille et Méthode. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 4, 65—68.

Dimitrov, Božidar. Une chronique anonyme du Vatikan relatant la Mission des frères Cyrille et Méthode en Moravie. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 3, 44—59.

Feuillet, Jacque. Les oppositions phonologiques du vieux bulgare. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 3, 3—11.

Georgiev, Emil. Grundetappen und Strömungen in der Entwicklung der bulgarischen Literatur von ihrer Entstehung bis zur Wiedergeburt. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 3, 22—38.

Georgiev, Pavel. Eine zweisprachige Grabinschrift aus Pliska. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 3, 32—43.

С библиогр.

Gjuzelev, Vasil und J. Koder. Ein inschriftliches Grabepigramm des Jahres 1428 in Nesebăr. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 305—310.

Gjuzelev, Vasil. Les relations bulgaro-vénitiennes durant la première moitié du XIVe siècle. Sagramento et patto de messer, l'imperator Alexandro del Zágora. — Étud. histor., 9, 1979, 39—76.

С библиогр.

Graebner, M. The Slavs in Byzantine Europe — absorption, semiautonomy and the limits of Byzantinozation. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 41—55.

С библиогр.

Kočev, Nikolaj. Zur Frage der Bischofsinstitution in der bulgarischen und serbischen Kirche während des IX. bis zum XIV. Jh. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 62—69.

Mareš, František. Cyril — the Monastic Name of Constantine the Philosopher. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (в памет на Кирил Мирчев). С., 1979. 259—260.

Mateic, Mateja. Hilandar Codex. 292 (360): An unusual martyrologion. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 4, 24—47.

Milev, Alexander. Über die altbulgarischen Übersetzungen in Codex Suprasiensis. — Paleobulgarika, 1978, Nr. 3, 51—59.

Minčeva, Angelina. Typologische Bedeutung der Balkanismen in den altbulgarischen Denkmälern. — Балк. езикознание, 1979, кн. 3, 19—34.

Nešev, Georgi. Changements dans les institutions ecclésiastiques bulgares après la conquête de la Bulgarie par les Turcs ottomans. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 147—150.

Petrova, Ilka. Quelques notes concernant le titre de despote de Jacob Svetoslav. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 75—80.

Popov, Atanas. Le monogramme signature de Ivan Alexandre (1331—1371)— signe de l'institution royale. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 132—137.

Savčeva, Elena. The office and the titre of the sebastocrator in Bulgaria. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 70—74.

Schreiner, Peter. Probleme der Gräzisierung des bulgarischen Reiches im 13.und 14. Jh. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 104—114.

Stojanov, Manjo. La littérature bulgare-grecque-turque „Karamanlienne". — Étud. balk., 1979, Nr. 2, 76—82.

Tăpkova-Zaimova. V. Quelques représentations iconographiques de Saint Demetrius et l'insurrection des Assenides —première acission dans son culte „Oecuménique". — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 261—267.

С библиогр.

Teoteoi, Tudor. Sur les offikia des évêchés balkaniques au XIVe siècle. — Étud. balk., 1978, Nr. 4, 46—52.

Tivčev, P. Tendances patriotiques dans la „Chronique Chypriote" de Leontios Machaeras. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 147—174.

С библиогр.

РЕЦЕНЗИИ

Ангелов, Боньо. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 3. С., БАН, 1978.

Рец.: Трифон Банков. Солидно завоевание на българската медиевистика. — Ез. и литер., 1979, кн. 3, 96—100.

Ангелов, Димитър. Общество и обществена мисъл в средновековна България. IX—XVI в. С., Партиздат, 1979.

Рец.: Константин Мечев, Образът на средновековния българин. — Веч. новини, бр. 145, 24 юли 1979.

Рец.: Божидар Пейчев. Богат портрет на нашето Средновековие. — Отеч. фронт, бр. 10633, 6 авг. 1979.

Рец.: Тодор Стойчев. Ценен труд за светогледните и идеологическите възгледи на българина през Средновековието. — Филос. мисъл, 1979, кн. 6, 132—134.

Рец.: Петър Тивчев. Принос в историографията на българското Средновековие.— Раб. дело, бр. 204, 23 юли 1979.

Рец.: Петър Тивчев. — Истор. преглед, 1979, кн. 3, 135—138.

Рец.: Йордан Тодоров. Човекът в българското Средновековие. — Нар. култура, бр. 19, 11 май 1979, с. 7.

Бакалова, Елка. Бачковската костница. [Моногр.]. С., Бълг. художник, 1977.

Рец.: Елена Флорева. „Бачковската костница" от Елка Бакалова и „Сеславската църква" от Дора Каменова. — Изкуство, 1979, кн. 1, 43—44.

Бешевлиев, Веселин. Първобългарските надписи. [Моногр.]. С., БАН, 1979.

Рец.: Васил Гюзелев. Ново изследване на първобългарските надписи на гръцки език. — АБВ, бр. 22, 29 май 1979, с. 2.

Богданов, Иван. Българската книга през вековете. С., Нар. просвета, 1978.

Рец.: Григор Марков. Труд за историята на българската книга. — Библиотекар, 1979, кн. 6, 47—48.

Рец.: Георги Рафаилов.Културно-историческата роля на българската книга.— Читалище, 1979, кн. 2, 22—23.

Ваклинов, Станчо. Формиране на старобългарската култура VI—XI в. [Моногр.]. С., Наука и изкуство, 1977.

Рец.: Анани Стойнев. Философска мисъл, 1979, кн. 1, 119—121.

Велчев, Велчо. От Константин Философ до Паисий Хилендарски. С., Наука и изкуство, 1979.

Рец.: Цветана Атанасова. — Отеч. зов (Враца), бр. 68, 31 авг. 1979.

Георгиев, Емил. Литературата на Втората българска държава. Ч. I. Литературата на XIII в. С., БАН, 1977.

Рец.: Nikolaj Kočev. — Bulg. histor. rev., 1979, Nr. 2, 97—100.

Грабар, Андрей. Боянската църква. 2 изд. С., Наука и изкуство, 1978.

Рец.: Владимир Свинтила. Класически изследователски труд.— АБВ, бр. 30, 24 юли 1979, с. 5.

Джурова, Аксиния и Божидар Димитров. Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от ватиканската апостолическа библиотека и секретния архив на Ватикана XI—XVII в. Каталог на изложба. С., Наука и изкуство, 1978.

Рец.: Йордан Тодоров. Ватикански документи за българската история. — Веч. новини, бр. 246, 18 дек. 1978.

Динеков, Петър. Между фолклора и литературата. Към 1300-годишнината на българската държава. [Статии]. С., Бълг. писател, 1978.

Рец.: Луко Захариев. — Лит. мисъл, 1979, кн. 7, 139—141.

Рец.: Петър Тонков. Трайно присъствие. — Лит. фронт, бр. 19, 10 май 1979, с. 2.

Добромирово евангелие. Български паметник от началото на XII в. Подг. за издаване Боряна Велчева. С., БАН, 1975.

Рец.: Васил Василев. Ценно издание на преходен старобългарски-среднобългарски паметник. — Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 126—128.

Драгојловић, Др. Богомилство на Балкану и у Малој Азиј. Богомилски родоначалници. Београд, 1974.

Рец.: Николай Кочев. — Изв. Бълг. патриаршия. Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 475—479.

Иванова, Татьяна. Старославянский язык. Учебник для студентов филол. фак. унив. и пед. инст. М., Высшая школа, 1977.

Рец.: Стоян Стоянов. Новый учебник по староболгарскому языку. — Старобългаристика, 1979, кн. 1, 91—96.

История на българското изобразително изкуство. Отг. ред. Алекс.Обретенов. Т. 1. С., БАН, 1976.

Авт.: Д. П. Димитров, Ст. Станчев-Ваклинов, В. Мавродинов и др.

Рец.: Енчо Мутафов. Начало на една систематизация. — Септември, 1979, кн. 1, 253—256.

Каменова, Дора. Сеславската църква. История, архитектура, живопис. [Моногр.]. С., Бълг. художник, 1977.

Рец.: Елена Флорева. „Бачковската костница“ от Елка Бакалова и „Сеславската църква“ от Дора Каменова. — Изкуство, 1979, кн. 1, 43—44.

Клайнер. Блазиус. История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под ред. на Ив. Дуйчев и Карол Телбизов. С., БАН, 1977.

Рец.: Георги Попов. „Историята“ на Блазиус Клайнер. — Лит. фронт, бр. 31, 2 авг. 1979, с. 3.

Рец.: Йордан Тодоров. Блазиус Клайнер за българите. — Веч. новини, бр. 11, 16 ян. 1979.

Климент Охридски. Събрани съчинения. Обраб. Б. Ст.Ангелов, К. М. Куев и Хр. Кодов. Т. 1. С., БАН, 1970.

Рец.: Александър Милев. Събрани съчинения на Климент Охридски. — Ез. и лит., 1978, кн. 5, 127—135.

Лихачов, Д. С. Великое наследие литературы Древней Руси. М., Современник, 1975.

Рец.: Красимир Станчев.—Старобългарска литература, 1978, кн. 4, 123—125.

Маджарски пътеписи за Балканите. XVI—XIX в. Подбор и коментар Петър Миятев. С., Наука и изкуство, 1976.

Рец.: Бистра Цветкова. — Изв. Бълг. патриаршия, Църковно-истор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 481—482.

Мечев, Константин. Покровител на книжнината. Очерк за Цар Иван Александър. С., Нар. просвета. 1977.

Рец.: Никола Ферманджиев. Времето и личността на Иван Александър. — Лит. фронт, бр. 2, 11 ян. 1979, с. 2.

Минчева, Ангелина. Старобългарски кирилски откъслеци. [Изследване]. Т. 1. Български езикови паметници. С., БАН, 1978.

Рец.: Екатерина Дограмаджиева. — Ез. и лит., 1979, кн. 1, 108—109.

Нешев, Георги. Български довъзрожденски културни-народностни средища. [Моногр.]. С., БАН, 1977.

Рец.: Павел Георгиев. — Векове, 1978, кн. 5, 70—73.

Рец.: Константин Мечев. — Старобългаристика, 1978, кн. 3, 95—96.

Нешев, Георги. Културни прояви на българския народ XV—XVIII век. С., Нар. просвета, 1978.

Рец.: Йоно Митев. Нов труд за българската култура през XV—XVIII век.— Истор. и основи ком., 1979, кн. 2, 59—61.

Николов, Борис и Манол Д. Манолов. Огнище на българщината. Пътувания из манастирите. С., Медицина и физкултура, 1979.

Рец.: Георги Мичев. За националните светини—с обич и благоговение. — Труд, бр. 234, 26 ноем. 1979.

Овчаров, Димитър и Маргарита Ваклинова. Ранновизантийски паметници от България IV—VII век. [Моногр.]. С., Септември, 1978.

Рец.: Йордан Тодоров. — Веч. новини, бр. 5, 8 ян. 1979.

Очерки по истории славянских литературных связей. Под общ. ред. И. П. Вишневского. Львов, Вища школа, 1978.

Рец.: Никола Г. Николов. — Лит. мисъл, 1979, кн. 5, 146—150.

Павлова, Румяна. Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским языком. С., БАН, 1977.

Рец.: Николай Дылевский. — Болг. русистика, 1978, кн. 6, 83—86.

Рец.: Ангелина Минчева. О сходствах и различиях в древнеболгарском и древнерусском языках. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 89—93.

Рец.: Дора Иванова-Мирчева. — Съпост. езикозн., 1979, кн. 1, 89—91.

Пандурски, Васил Ив. Паметници на изкуството в Църковния историко-археологически музей — София. [Албум]. Снимки Риза Станчева и Константин Танчев. С., Бълг. художник, 1977.

Рец.: Александър Милев. — Изв. Бълг. патриаршия, Църковно-истор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 485—487.

Паскалева, Костадинка. Икони от Сливенския край. [Албум]. Снимки Богдан Стефанов. С., Септември, 1975.

Рец.: Павел, йеромонах. — Изв. Бълг. патриаршия, Църковноистор. и арх. инст., Центр. църк. историко-археол. музей, 1, 1978, 479—481.

Помощни исторически дисциплини. Българска академия на науките. Единен център по история. Сектор „Помощни исторически дисциплини“. Т. 1. С., Наука и изкуство, 1979.

Рец.: Николай Савов. Едно навременно издание. — Арх. преглед, 1979, кн. 4, 64—67.

Прашков, Любен. Църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси. Научна моногр. С., Бълг. художник, 1979.

Рец.: Цанко Петров. Ценно и навременно изследване. — Борба (В. Търново), бр. 142, 1 дек. 1979.

Прослава на Велико Търново. Сборник [монографии, статии, очерци]. Състав. Ангел Ризов, и Милко Григоров. С., ОФ, 1978.

Рец.: Димитър Кръстев. Велико Търново — наша национална гордост. — Отеч. фронт, бр. 10546, 5 апр. 1979.

Рец.: Йордан Николов. Вълнуваща книга за Велико Търново. — Раб. дело, бр. 265, 22 септ. 1979.

Рец.: М. Попов. Прослава на Велико Търново. — Велико Търново, март 1979, с. 14.

Стоянов, Маньо. Букви и книги. Студии по история на българската писменост. С., Наука и изкуство, 1978.

Рец.: Б. Троянова. Една книга за книгите от миналото. — Наука и техн. за младежта, 1979, кн. 5, 53—54.

Стоянов, Маньо. Украса на българските ръкописи в България. Опис на украсата на славянски ръкописи от XI до началото на XIX в., съхранявани в Софийската Народна библиотека „Кирил и Методий“, Пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“, Църковния историко-археол. музей в София, Рилския манастир, БАН и други сбирки в България. [Албум]. С., Бълг. художник, 1979.

Рец.: Елена Коцева. — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 14, 1976, 758—765.

Цанкова-Петкова, Геновева. България при Асеновци. С., Нар. просвета, 1979.

Рец.: К. Исова. България при Асеновци. — Велико Търново, март 1979, с. 14.

Рец.: Георги Меджделиев. — Учит. дело, бр. 16, 24 апр. 1979, с. 3.

Цейтлин, Р. М. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древноболгарских рукописей X—XI в. М., Наука, 1977.

Рец.: Александър Милев. — Бълг. език, 1979, кн. 2, 171—173.

Цончева, Мара. Църквата „Свети Георги“ в София. [Научни моногр.], С., Бълг. художник, 1979.

Рец.: Галина Ченешева. Културен паметник. — Нар. младеж, бр. 126, 26 юни 1979.

Щепкина, Марфа. Миниатюры Хлудовской псалтыри (Греческий иллюстрированны кодекс IX века). М., Искусство, 1977.

Рец.: Aksinija Džurova. Le plus ancien psautier illustré „Rédaction de monastère“. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 2, 77—82.

Aitzetmüller, Rudolf. Altbulgarische Sprache als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft. Freiburg. i. Br., U. W. Weiher, 1978. (Monumenta linguae slavicae, dialecti veteris, t. XII).

Рец.: Александър Милев. Нова старобългарска граматика. — В: Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979, с. 7.

Рец.: Дора Иванова-Мирчева. Староболгарский язык —центр в исследованиях славянских языков. — Старобългаристика, 1979, кн. 1, 88—90.

Anastasov, Kr. The Bulgarian from their arrival in the Balkans to modern time: thirteen centuries of history. Hicksville, Exposition press, 1977.

Рец.: Георги Гунев. — Векове, 1978, кн. 6, 82—85.

Heiser, Lothar. Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. 858-867 — ein Zeugnis päpstlicher Hirtensorge und ein Dokument unterschiedlicher Entwicklungen in Konstantinopel. Inaug.-Diss. Münster, 1978.

Rez.: Todor Sarafov. Eine Neuuntersuchung eines wichtigen historischen Dokuments aus der Geschichte Bulgariens und der Balkanhalbinsel im Mittelalter. — Étud. balk., 1979, Nr. 3, 125—127.

Naumov, Aleksander. Apokryfy w systemie literatury cerkiewnoslowianskiej. Wroclaw etc., 1976.

Рец.: Катя Михайлова. Интересно изследване за апокрифите. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, 122—124.

Nelli, Réné. La philosophie du catharisme. Le dualisme radical. Au XIIIe siècle. Paris, Ed. Payot, 1975.

Rez.: B. Primov. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 349—357.

Slava Veche şi slavona româneaskă. Bucureşti, Ed. didaktică şi ped., 1975.

Rez.: Maksim Mladenov. A reference book in old Bulgarian. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 1, 97—100.

Slovansko jezikoslovje — Nahtigalov zbornik. Prispevkt z Mednarodnega simpozia v Ljubljani. 30 junja — 2 julija 1977. Uredil Frank Jakopin. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, 1977.

Рец.: Матей Роде. Сборник в чест Райко Нахтигал. — Старобългаристика, 1979, кн. 2, 94—95.

Stichel, Rainer. Studien zum Verhältnis von Text und Bild spät-und nachbyzantinischer Vergänglichkeitsdarstellungen, Anfangsminiaturen von Psalter-Handschriften des 14. Jahrhunderts, ihre Herkunft, Bedeutung und ihr Weiterleben in der griechischen und russischen Kunst und Literatur. Wien, 1971.

Rez.: A. Džurova. Sur l'étude des livres manuscrits enluminés dans la société byzantine de la fin de l'empire. — Byzantinobulgarika, 5, 1978, 329—337.

Turčinovic, Josip. Missionar Podunaveja Krsto Pejkic. 1665-1731. Zagreb, Krscanska sa dasnjost, 1973.

Rez.: Ilija Konev. Wertvolles Werk über Krsto Pejkić. — Paleobulgarika, 1979, Nr. 2, 83-85.

Zlatanova, Rumjana. Die Struktur des zusammengesetzten Nominalprädikats im Atbulgarischen. München, Sagner, 1976. (Slavistische Beiträge. Bd. 103).

Rez.: Ivan Dobrev. Sprachwissenschaftliche Untersuchung des altbulgarischen in deutscher Sprache. — Paleobulgarica, 1979, Nr. 2, 86—88.

ЗАЩИТЕНИ ДИСЕРТАЦИИ

Каймакамова, Миряна Василева. Историко-летописната традиция и Средновековна България VII—XII в.[Рец. Иван Дуйчев и Васил Гюзелев]. С., 1979, 253 л.

Станчев, Красимир Стефанов. Изграждане на човешките образи в старобългарската агиографска проза. Науч. ръководител Петър Динеков. [Рец. Иван Дуйчев и Надежда Драгова]. С., 1978. 457 л. с табл.

ВЕСТНИЦИ И ЮБИЛЕЙНИ ЛИСТОВЕ

Велико Търново. Вестник. Издава Общонароден комитет за развитие на Велико Търново. В. Търново, [печ. ВИ — София]. Март 1979. 49 с.

За буквите. Кирило-Методиевски вестник.Изд. Съюзът на българските журналисти. С., ДП „Балкан", 1979.

През годината излезли два броя: на 24 май и на 8 декември.

Плиска, Мадара, Преслав. Изд. Общонарод. комитет за древните български столици Плиска, Велики Преслав и култовия център Мадара. С., 1979.

През годината излезли бр. 4 и 5 на 21 май и на 28 декември.

Кирил и Методий. 75 години огнище на просвета. [Юбилеен лист, по случай 75 год. от основаването на народното основно училище „Кирил и Методий" — Костенец]. Спец. изд. на в. „Костенска трибуна". Костенец, [ДП Д.Стефанов—София], 19 май 1979.. 4 с.

Донка Илинова

Поредицата „Старобългарска литература“ излиза в две книги годишно. За печат се приемат изследвания и статии върху проблемите на старобългарската литература и култура; обнародват се също неиздадени текстове и материали, рецензии, прегледи, библиография.

Ръкописите не трябва да надхвърлят 30 машинописни страници.